

જે થડી મોજ

પત્ની:—જનક, જનક, બાળક આ શું? ... પત્ની:—હિય! એ તો જરૂર "જે થડી મોજ."

પ્રત્યાગત:—

શ્રી. "પુણ્ય."

— પ્રકાશક:— "શ્રી સરસ્વતી મંદિર." —
કલ્પવીર અગર—સુરત.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮૫૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જે ધંડી મોજ

વિષય ૬-૧૩

એક સંગીન સાહસ

— વહેલો તે પહેલો :—

ધણીજ દુકં મુદતમાં અગ્રેજી ભાષાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન દેખાવાયલા
અનુભવી શિક્ષકો મારફત માત્રોકની ખાસ દેખરેખ નીચે
આપવા માટે પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકેલી, અને ઉચ્ચ કક્ષાવાળી
માટે પંકામ રહેલી શહેરના નામાંકિત સહૃદયસ્થાની
આશ્રિત એવી સાત સાત વરસની બુની અને ગણીની

ધી ન્યુઇંગ્લીશ નાઈટ સ્કુલ

પીરની બાબુમાં-રવાળાને ટેકરે-પારસીશરીને નાકે-મુરત.

મુરત તથા તેની આબુબાબુના ગામજાના પરીય લેમજ તવંજર
હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, અગ્રેજ-ક્રિશ્ચીયન કામપણ કામગીરી
વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ જાતની માસિક ફી લીધા વિના

ફક્ત અગ્રેજી ભાષાનું ફક્ત.

→ ❧ બિહુલ મફત શિક્ષણ ❧ ←

—* આપવા અમે ગોરવજુ કીધી છે *—

દાઈમ રાતના :— ૭ા થી ૧૦

મળે:— { Devendranath D. Doctor.
માલિક:- { P. C. I. C. T. O. A. B. T. (ENGLAND.)

કુપલની પડીઓ વચનાર.

કોપરેલમાં નાખવાની
પડીઓ.

આમળામાં નાખવાની
પડીઓ.

બુશબોદાર કપડામાં મુકવાના
વાના વચનાર.

પરબુદાસ પાનાચંદ સરેયા.

પુષ્પ-વાટિકા.]

શ્રી સરસ્વતી નમઃ!

[પુષ્પ:-૩૩ મું.

—ૐ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપતું નિર્દોષભાવે આલખાયું ૐ—

— એક ચર્યામક નગ્ન સત્ય —

એ ઘડી મોજ.

['એ ઘડી મોજ' ના નિર્દોષ આનન્દના પડદા પાછળ નર્ત્ય-સ્વરૂપે નાચતાં ચાર સાચાં સ્વાનુભવી અને સજીવન સ્વપ્ન-ચિત્રો.]

પ્રયોજક:

શ્રી. "પુષ્પ."

વાડીફળીઆ

પગલોઆ શેરી,

મુરત.

માલીક:-બ્રહ્મી બ્રહ્મસં.

પ્રથમ-રવામીતવના સર્વાધિકાર

પ્રયોજકને રવાચિત છે.

કુલપીઃ બગર-મુરત.

પ્રકાશક:-

શ્રી સરસ્વતી મંદિર

કુલપીઃ બગર.

મુરત.

આવૃત્તિ પેલેલી.

* સોલ એજન્ટ *

ઈ. સ. ૧૯૨૮

"શ્રી સરસ્વતી મંદિર."

કુલપીઃ બગર-મુરત.

મૂલ્ય:-પાંચ આના.

➤ ❧ અનુક્રમણિકા. ❧ ➤

સંખ્યા.

વિષય.

(૧)	...	...	...	“ જલમતી ખાડીમાં.”
(૨)	...	...	...	“ હજીરાના હવાપાણી.”
(૩)	...	...	...	“ શ્રી સત્યનારાયણની કથા.”
(૪)	...	...	...	“ નારકનું ચેટક.”

—: પુષ્પવાટિકાનું ચોત્રીસમું પુષ્પ વરધેલી વહુ વાંચો :—

પ્રયોજક:—શ્રી. “પુષ્પ.” વારીકળીઆ પંચથીઆ શેરી-સુરત.

પ્રકાશન સ્થાન:—“ શ્રી સરસ્વતી મંદિર.” કલુપીઠ બબર-સુરત.

પ્રકાશક:— માલીક:—મદામી પ્રધર્સ.

મુદ્રક:—મણિલાલ ભગવાનદાસ.

મુદ્રણાલય:—શ્રી “ મોઢેશ્વર ” પ્રોન્ડીંગ પ્રેસ.

મુદ્રણસ્થાન:—ખરાનપુરી ભાગળ, અંબાજ શેર-સુરત.

તમારે સિકયુરીટી ઉપર

નાણું જોઈએ છે ?

—: જોઈતા હોય તો :—

જાઓ અથવા મળો:—

[નાણાંની ધીરધાર કરનાર]

સુમનલાલ પ્રાણજીવનદાસ ભગવાનમથુરાવાળા

નાગરકળીઆ—સુરત.

...શ્રી...

સમર્પણ

શ્રી અમદાવાદી દશા પોરવાડ વણિક જ્ઞાતિના ભૂષણ રૂપ:—

રા. રા. શેઠ પરબુદાસ નાગરદાસ કિનારીવાળા.

શુભવિનાસ—સુરત.

આપશ્રીએ વિશાળ હિંદુ સમાજના સંકુચિત વાતાવરણ ને વિચારમાં જકડાઈ રહી આજળ વધતી અટકેલી, એટલું જ નહિ પણ દિન દિન અગ્રો-ગતિની ઉંડી ખીણ તરફ ધસતી જ્ઞાતિને પ્રગતિમાન, ધાર્મિક, અને ભાવના-શીલ બનાવવા પરોક્ષ તેમજ અપરોક્ષ રીતે તન-મન-ધન ખર્ચ્યાં છે, અને ખર્ચ્યાં છે. તેમજ પૂર્વપુણ્યે શ્રી તેમજ શ્રી ઉભય આપના ગૃહમંદિરના આંગણમાં પાવન કરી રહી છે. લક્ષ્મી-વારિના સીંચન વિના સૂકાઈ જતી મહારી સાહિત્ય-વેદીને સજીવન રાખવા આપે સખી દીલે સહાયતા દીધી છે, અને હઈ રહ્યા છે. અને મહારી આ દૃતિ! શારદા-સેવા એનું પરિણામ છે. આપની ઉગાડેલ-રોપેલ એ ઉનેજન-વેદી ઉપર આજ આ દ્વિતીય પુષ્પ-કલિકા પ્રકુલી છે. આપ એના ઉત્પાદક અને પોષક છે. એ પોતાની પરિમલ જનસમાજ-વાટિકામાં મહેકારે એનું માન આપનેજ છે.

—: તમારા આવા નિઃસ્વાર્થ અને ઉદાર અંતઃકરણ:—

—: દયાળુ, માયાળુ અને મમતાળુ રવભાવ:—

—: મહેલમમાં પણ નહાનમ અને નમ્રતાની ભાવના:—

એ અનુકરણીય આદર્શોથી પ્રેરાઈ, મુગ્ધ થઈ મહારી આ એક અદ્યપ સાહિત્ય-સેવા હમેશની યાદગીરી તરીકે સવિનય અને સદર્ષ આપના કરકમળમાં સમર્પું છું, અને આપનો દયાબીનો દીલાવર હાથ અમારે ભાલે ઉત્તેજનના કુમ કુમ ચંદ્રક કરવા દિન દિન વિશેષ લંબાય એજ એક માત્ર યાચના! અભિલાષા! શામ્લુ છું.

સાહિત્ય પ્રેમી “પુષ્પ.”

ૐ બે બેલ.

રી પુષ્પ-વાટિકામાં પ્રફુલ્લેલાં આ તેત્રીસમા પૂલડાં વડે મદને આજ પ્રહ્લ્યાણા-ભગવતી શારદાના પનોતાં અને પ્રેમભીનાં પૂજન કરી દૃતદૃત્ય અને પાવન થવાનાં આહોભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. એ દેવાંશી મરતકમૂક્ટે ચઢી ચરણક્રમણે પડેલાં પવિત્ર પુષ્પની પરિમલ દર્શનાર્થે પધારનાર ભાવિક-પૂજકનાં અંતર પ્રેમરસભીનાં કરે, એ પ્રાર્થના !

“ઘડીભર ગમ્મત” પછી હારયરસનું મહાર્ આ બીજું પુસ્તક છે, પરંતુ તેમાં અને આમાં આકાશ-અવનિ ભેટલું અંતર છે. ખેલામાં સજીવન સંસાર-ચિત્રો હતાં, જ્યારે આમાં સજીવન સ્વપ્ન-ચિત્રો છે. કહેવત છે, કે ‘સ્વપ્નમાં સાચાં ન હોય,’ પરંતુ આ તો સાચાં સજીવન અને સ્વાનુભવી છે.

મહારા આ સંગ્રહમાં “જહનમની ખાડી” અને “હજીરાના હવાપાણી” એ બે વરતુ સ્વપ્નમય અને સત્યાંશવાળી હોવા છતાં કંઈક વધારે પડતી કલ્પનામિશ્રિત અને અમુક કોડીના રસિકોનેજ રસ પીવા પૂરતી યોગ્ય પડી છે. “શ્રી સત્યનારાયણની કથા” મહારા પોતાના જીવનનો એક નતગતો ને જીવેતો અનુભવ છે. જો કે આ સંગ્રહમાં એની પુનરાવૃત્તિ થાય છે, છતાં એ પ્રકારની કથા કરાવનાર અને કરનાર બંને આજે આ દુનિયામાં હજી હયાત છે, પરંતુ પોતાનું ખરું નામકામ ન લખવાનું આજીવન પત્ર આવવાથી આ વેળા સત્ય નામકામનો ઉદ્દેશ કરવો અત્રે પડતો મૂક્યો છે.

અને ચોથી વાર્તા તે “નાટકનું ચેટક” આજથી લગભગ પાંચક વર્ષ ઉપર, કે જ્યારે શોખીન અને સોહામણા સુરતના રહેલાંબી અને રંગીલા યુવાનોમાં કલમો-મંડળીઓ રથાંબી ‘ભારત-વીર’, ‘દિવ્ય-યોગીની’, ‘દેશીકાર’,

‘બાપા રાવળ’ અને ‘વિનય-માળી’ જેવાં રંગમંચની નાટકો સ્વાર્થે, પરાર્થે, લાભાર્થે, પરમાર્થે, ક્યાં તો દેવળ ખે ધડી મોજ કરવા ખાતરજ સ્ટેજ કરવાનો મેનીઆ અર્થાત્ એક જાતનો ગારીઓ પવન (ધેલછા.) પૂર જોસમાં પૂંકાયો હતો, રાષ્ટ્રીય વિનય મંદિર, કરતુરળા કન્યાશાળા, યુવક સંઘ, થીઓસોફિકલ સોસાયટી, કોલેજ અને સેવામંડળ જેવી વિદ્યમાન અને વિખ્યાત સંસ્થાઓ પણ એ રાષ્ટ્રીય વિપ્લવની ઝુમિશમાં ઝૂકી પડ્યાં હતાં, ત્યારે મહેં પો-તે પણ આ દરેક સંસ્થાના ખેલોમાં હાજરી આપી હતી, એટલું જ નહિ પણ ન્હાનપણથીજ નાટકો જોવા તથા લખવા ઉપર મહુને એટલો તો પ્રેમ હતો, કે મહેં પણ દેખાદેખી મહારા મિત્રમંડળને લઈ એ યુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું, અને “ધ્રુવ કુમાર મેવાડી મહાત્મા અને દિવ્ય-યોગિની” નામક ત્રણ નાટક સ્ટેજ કર્યાં. અમારી અણુઆવડત અને ખીન-અનુભવને લઈને એમાં અમે જે જે બાકી નાખ્યું, તે તે બધું મહેં એક નાંધપોથીમાં ટપકાવી લીધું, સાથે સાથે અમારા ખીજ રનેછીઓએ સ્ટેજ કીધેલાં નાટકોમાં પણ જે જે નમૂનેદાર ભાંજરા વડાયા તેની પણ મહેં નાંધ લીધી. અને ત્યાર પછી મહારા કંપનીના ખેલોના અનુભવોને મહેં એક પછી એક એ વરતુમાં ભેળવી એક કટાક્ષ કરતો સુંદર લેખ તૈયાર કર્યો, પરંતુ તે આજ દિન પર્યંત પ્રકાશમાં મૂકવા મહુને તક ન મળી.

તે પછીના છઠ્ઠા પાંચ વર્ષમાં મહેં ખેશુમાર શીલ્પો ને નાટકો જોઈ, સ્ટુડીઓ તથા સ્ટેજોના બાલ્ય તેમજ આંતરિક અવલોકનનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કર્યો, અને ત્યાર પછી મહુને લાગ્યું, કે મહારા બાલ્યકાળના એ રસિક અનુભવના અમર સંભારણું સાચવવાં, આજથી પાંચ વર્ષ ઉપરની મહારી કલમ કેવી હતી? તેની આજની કલમ સાથે સરખામણી કરી જોવાનું કાર્ય જનસમાજને સોંપવા, તથા સાથે સાથે આધુનિક કંપનીઓમાં ફેરલાંક નમ્ર સત્યોની Naked Truth પોલ ખુલ્લી કરવા માટે પણ મહારે મહારો એ ચર્ચાત્મક લેખ જહાર પાડવો.

‘નાટકનું ચેટક’ એ ચર્ચાત્મક લેખ મહારી વર્તમાન નહિ પરંતુ ભૂતકાળની લેખીનીથી પાંચ વર્ષ પહેલાના જમાનામાં લખાયો હતો.

અને એમાં કેટલાંક નગ્ન સત્યોની-દ્રશ્યોની નમ્રતા ઉઘાડી પાડવાને અનિચ્છા છતાં મ્હારે આંખ મીચામણુ ન કરવા પડે. ન પાડવા લેખીનીને હુદ્મ્હાર મિચવી પડી છે. છતાં 'છાતી ઉપરથી છેડો ખસી નય' એવાં એવાં કેટલાંક સત્ય છતાં પણ સત્યતાની સમૂળી સીમા ઉલ્લંઘતા શબ્દપ્રયોગો તો "ખલા ઉપરથી છેડો સરી નય." એવી રીતે સંકેતવાદને બદલવા પડે છે. છતાંય હું આમાં એવું ઘણું એમનં એમ જાણી જોઈને રાખ્યું છે. જો કે અલબત્ત એનાથી મ્હારી લેખીની શરમાય છે, છતાં શરમ રાખવા જતાં સત્યને વેગળ મૂકવું પડતું હોવાથી અને સમાજને તથા તેના કેટલાંક જૂનાં જડ ધારાઓને ઠોકરે મારનાર અને બંડખોર તરીકે જ ઝુઝવાની જ એને આદત પડેલી હોવાથી, અપ્રિય લાગે એવું સત્ય રજૂ કરવાની મહે એને આ લેખમાં છુટ્ટી બક્ષી છે.

“દુનિયાને આપણે વળગીને રહેવું, એમ નહિ પરંતુ દુનિયા આપણને વળગીને રહે એમ ચાલવું.” એવો મ્હારો સિદ્ધાંત હોવાથી એની ઉપર ટીકા-પ્રહારો થાય કે પછી પુષ્પ-વૃદ્ધિ વરસે, એ પરવા મહે આછી રાખી છે. એટલે મ્હારા આ અનુભવના પ્રતિબિંબો રહામે જેમનાથી ન જોવાય, જેમને એમાંની નગ્ન-સત્યતા ન રહે, જેમને ગળે એમાંના સત્ય એકરારો-અનુભવી ઉદ્દેશો ન ઉતરે, તેમણે ખુશીથી આંખ મીચી એ ગંદી-ગંધાતી ખીણ જોળગી જવી, અર્થાત્ હંસના ક્ષીર-નીર ન્યાયે એટલો નકામો પાણીનો ભાગ પડતો મૂકવો.

જેને સમાજથી ડરીને અને સમજીને ચાલવું છે એવા કીર્તિ-ભૂખ્યાને માટે તો કેવળ મ્હોટી મ્હોટી વાતો અને ભાષણો જ છે, બાકી જેને સમાજને ઠોકરે મારીને સ્પષ્ટવક્તા બનીને સત્યને જ રસ્તે ચાલવું છે, તેને માટે તો કલમ અને કર્તવ્ય જ છે. અને એ કલમ અને કર્તવ્ય ક્ષેત્રમાં ઝુઝનાર ચેત્ત્વે તો પછી શસ્ત્ર-પ્રહાર બીલવાને સહનશક્તિ કેળવવા પડે અને મનની નિર્બળતા છોડવી જ જોઈએ. અને આવાં બંડખોર વિચારવર્ણી લેખીની ધરાવનાર માંહે એક નંબર મ્હારો પણ છે.

મુખપૃષ્ઠ ઉપર તથા અંદર છાપવામાં આવેલાં ચિત્ર પણ આધુનિકનાટક કુ. માં લખવાંતાં આદર્શ (!) નાટકો માંહેના શુદ્ધ (!) શૃંગારના ચુંબા-ચુંબીના

(નિર્લભ) દ્રશ્યની ઉપર નગ્ન કરાક્ષ છે ! આપણી-હિન્દીઓની આંખ એક અમેરિકન રમણી (મીસ મેયો) ઉઘાડે, એક પરદેશી કમીસન (સાયમન) ઉઘાડે, એનાં કરતાં તો આપણે જાતેજ સમગ્ર પ્રયત્ન કરી ઉઘાડીએ, એ વધુ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી શું ?

અંતમાં પ્રભો ! અહારા તમામ લેખીનીધારી બાર્ધ-પહેનેને આવાં નગ્ન સત્યોને અધિકારના આવરણ દૂર કરી પ્રકાશમાં લાવવા નીડર બનાવી પ્રેરે. સમાજની સંકુચિત ભાવનાને પલટાવી દિન દિન વધુ ને વધુ વિસાળ બનાવે, એજ એક માત્ર અભ્યર્થના !

શિવાજી જયંતી. વૈશાખ સુદિ ત્રીજ ૧૯૮૪ સંવત	<table border="0"> <tr> <td rowspan="2">}</td> <td>ભવદીય:—“પુજ્ય.”</td> <td rowspan="2">{</td> <td>વાડીફળીઆ</td> </tr> <tr> <td>ગમનલાલ હીરાલાલ બદામી</td> <td>પગથીઆ શેરી, સુરત.</td> </tr> </table>	}	ભવદીય:—“પુજ્ય.”	{	વાડીફળીઆ	ગમનલાલ હીરાલાલ બદામી	પગથીઆ શેરી, સુરત.
}	ભવદીય:—“પુજ્ય.”		{		વાડીફળીઆ		
	ગમનલાલ હીરાલાલ બદામી	પગથીઆ શેરી, સુરત.					

જે જે ! ભૂલતા નહિ

❖ સુંદર સસ્તું અને સફાઈદાર ❖

❖ છાપાકામ ક્યાં કરાવશો ? ❖

શ્રી મોદેશ્વર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

ખરાનપુરી ભાગળ-અંબાજી રોડ-સુરત.

અમારે ત્યાં અંગ્રેજી, ગુજરાતી, બાળમોઘ, તથા ઉર્દુ ન્હાતુ મ્હોટું જોખકામ, રંગીન આર્ટવર્ક, તથા બાઈન્ડીંગ, કટીંગ, અને સ્ટીચીંગને લગતું તમામ કામ વાચદાસર અને માલીકની જાતિદેખરેખ નીચે થાય છે.

❖ એક વાર જરૂર મુલાકાત લેવા ચૂકશો નહિ. ❖

“પુણ્ય” ની અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ.

એકજ ભૂલ

એકજ ખાલી

એકજ વૃમ્બી

એકજ રાત

એકજ પળ

એકજ વાર

એકજ ટીપું

એકજ પિન્દુ

એકજ ડાંધ

એકજ પૈસો

એક વચન

સોળ શણગાર

સમાજનું પાપ

ઝાંઝરને ઝણુકારે

આંસુની ખમારત

આંસુનો ઇતિહાસ

આંસુનો ધોધ

આત્માના આંસુ

કાળુ કલંક

કલંકની કાલિમા

પ્રેમની ખાલી

પરજ્યા પછીની

પહેલી રાત

લોહીની લક્ષ્મી

લોહીનું લીલામ

સોનેરી સંધ્યા

રૂપેરી રાત

પરિમલ

વીર પૂજન

વરઘેલી વડુ

વરઘેલો વર

તા. ક:—શ્રી “પુણ્ય”ની કોઈ પણ કૃતિ અમારે ત્યાંથી મળી શકશે.

શ્રી સરસ્વતી મંદિર.

માલિક:—બદામી બ્રધસ.

કલ્યાણીદ બગ્ગર-સુરત.

— જરા આમ જોશો કે ? —

આ તમારા એક દેશબંધુનું સ્વદેશી સાહસ છે.

સેથુલોખંડ, બેજસ, આંદ અને બટનો પાકા રંગના,

સ્કુલબેજસ, હિંદનેતા તથા ધર્મવીરોના બટન

તેમજ અરેબીક કુરાનની આયતો

* સફાઈદાર સુંદર અને સસ્તી ક્યાંથી ખરીદશો ? *

શ્રી બચુરો ઓફ આર્ટસ એન્ડ કાફ્ટસ.

સગરામપુરા—સુરત.

* દરેક ધરમાં રોખવા લાયક *

— દેશી તેમજ વિદાયતી દવાઓ વેચનાર —

સી. એન. પ્રધર્સ.

કલુપીઠ બજાર—સુરત.

(કેમીસ્ટ એન્ડ ડ્રગીસ્ટ)

અમારે ત્યાં અમૃતવાશ, આંતક્રનિગ્રહ, પચ્યામૃત તથા હાયકેશરી જેવી પ્રખ્યાત દેશી દવાઓ ઉપરાંત સેન્ટ, સાયુ, કોલનવોટર, પેનકીસર, દરાજનો મક્કમ ખુશબોદાર તેલ વિગેરે છૂટક તેમજ જથ્થાબંધ

— વેપારી ભાવે મળશે. —

વૈદ તથા ડૉક્ટરો માટે ખાસ વેપારી ભાવ

* ખાસ ઉચ્ચ વર્ગના હિંદુ સદગૃહસ્થોને માટે *
રહેવા તથા જમવાની સર્વોત્તમ સગવડવાળી

ધી ગુજરાત હિંદુ લૉજ

ફર્સ્ટ ક્લાસ ચાર્જ:— માસિક રૂ. ૬૮-૦-૦

સેકન્ડ ક્લાસ ચાર્જ:— માસિક રૂ. ૧૫-૦-૦

અમદાવાદનું દેખાણ:

— સુરતનું દેખાણ:—

મસ્કેટી મારકીટ

શ્રી કૃષ્ણ સીતેમા સ્હામે, ટાવર રોડ.

ટાવરવાળો જાંબો

માલીક:—કેશવલાલ ઉમીયાસંકર ત્રીવેદી

માલીક:—યુ. એન. ત્રીવેદી

જામનગરવાળા

— પેલી કહેવત તો જાણુ છોને ? —

* માણસ જોઈએ વસી ને સોનુ જોઈએ કસી *

!!! જ્યાં આવ ચોકખા તેવોજ માલ ચોકખો !!!

!!! જ્યાં દગા—ફટકાનું નામ નિશાન નથી !!!

!!! જ્યાં સોના—ચાંદીના તોલ તમારી નજર રહ્યો થાય છે !!!

!!! જ્યાં જુના ઢાળીના ખરીદાય છે, તે નવા વેચાય છે !!!

જોઈએ - તે - જોઈએ

એકસી વીરચંદ હરજીવન

શોરમા: નવા પુરાને નાકે-સુરત.

* — સોના ચાંદીના દાગીના લેનાર તથા વેચનાર :—

કામ પણ કોમના સ્ત્રી-પુરુષોને વાપરવા લાયક ચોકખા સોના-ચાંદીના છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનના નેકલેસ, કડી, પોચી, વીંટી, મોહનમાળા, અંબડીઓ, એરીંગો, બુટ્ટીઓ, સાંકળાઓ, લવેંગીઆઓ, વગેરે નફાના મંદારા તમામ ગલના દાગીનાઓ મનપસંદ ડીઝાઇનના તૈયાર મળી શકે છે. તેમજ લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગોએ બેઠ આપવા લાયક સ્પેશીઅલ વસ્તુઓ પણ ખાસ આર્ડરથી માંગો એવી બનાવી આપવામાં આવે છે.

— એક વાર અજમાયશ કરવા :—

— અમારો શો-રૂમ જોવા આવવા :—

ખાસ બલામણુ કરવામાં આવે છે.

નાટકનું ચેટક

એડીટર માત્ર ઇંગ્લેન્ડ અને પોલીશન મીરટર પરેશી.

[સુધરેલા પેશીઆના વિશ્વાયતી ધરસંસાર.]

* પુષ્પ પહેલું *

જહનમની ખાડીમાં

[કેવળ એક કસપના !]

❧ પ્રયોગક:—“પુષ્પ.” ❧

[પુનઃ મુદ્રણના સવાધિકાર પ્રયોગકને સ્વાધીન]

મુંબઈ.

“હિંદુસ્તાન એનં પ્રેસ મિલ”.

—❧— ફુટના હિન્દુ વેપારી —❧—

.....જાના.....જાણીતા.....અને માનીતા.....

* મેવાવાળા *

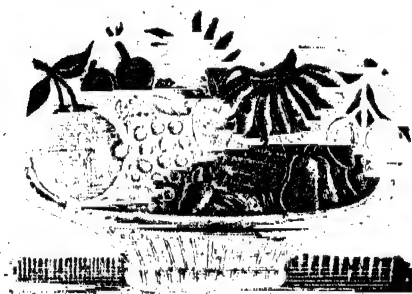
રામજી કલ્યાણદાસ

બરાનપુરી ભગણ—સુરત.

હરેક

જાતના

સરખતો

અતનાસતો

સુરખખો

તથા

હરેક જાતના તાજા ફરો અમારી દુકાને છુટક તેમજ
જથાથેથી વણાવે દિવાયત ભાવે મળશે. વજન, પાટા જરમાણવાર
અને મેળાવડાના મગણ પ્રસંગોમાં વગ્ગી આપવાથી તમામ
જાતનું ફર પૂરું પાડવામાં આવશે.

જગદારગામના ઓડિંગે પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

પુષ્પ:-

જહનમની ખાડીમાં

-:ખેલું

મારા બચુકડા ગામમાં આસરે એવી વરસ કિપર કાકા ભગવાનદાસ નામના એક કંદર સનાતની હુંડાળા દેવલાં હતાં હતાં. એમના શરીરનો આકાર ગોળમટોળ કુટમોલ જેવો હતો, એટલુંજ નહિ પણ એ કિપરાંત અમારા એ કાકાશ્રી પૂરા અક્કલના ભરડા હતા, અર્થાત એમનામાં 'મુહિત' બિન્દુજ રૂપાવતુ પિતા શ્રદ્ધા બુલી ગયા હતા.

દેવી શારદા સાથે ગારમો ચંદ્ર ધરાવનાર યાને 'વ્રતનનયા' દેવી સરસ્વતી સાથેના અસલકારના યુદ્ધમાં સંપૂર્ણ વિજયપ્રાપ્તિ વરનાર કાકાને અમારા આખા ગામના લોકે "ભગા કાકા"નું મોટું મહાકાષ્ટ પડે એવું સુંદર કિપનામ યાને ટાંછટલ એનાયત કર્યો હતો. ભણવામાં સાતર સાતની નામના મેળાવનાર, અને દરરોજ ડાળા હાથનો 'હેલા' નંબર પૂરાવનાર કાકાને તેમના સમાન વયના સખાઓ તરફથી "ભગાના ભાઈ" નો રમુજી તખલ્લુસ વાતવાતમાં અર્પણ થતો.

જગતમાં જન્મીને કાંઈપણ નવું-જુનું વેતરી બાપદાદાની આગર કિપર અજવાળા નાખી જવું, અને મુલા પાછળ પોતાનું મધુર નામ લોકોને હંદે અને હોંડે મૂકી જવું, એ અમારા ભગાભાઈનો Motto

અર્થાત મુદ્રાલેખ હતો એટલે સાડાસનને વરસવી ઉમરથીજ એમણે ભણવાગણવાનું નેવે મુકી શોધખોળ કરવા તરફ પોતાનું બેળું પરકવા માંડ્યું. દુનિયાના દોઢડાઘાઓ કરતાં કંઈક નવું મહારે કરી જવું, એવાં શોખચક્ષી જેવા તરંગમાં ને તરંગમાં કાકાને બગાસા આવવા માંડ્યાં. આજસ ખાધું ન ખાધું, ત્યાં તો કાકાની આંખલડી ઘેને ઘેરાઈ ને મિંચાઈ, એમના જીવનને ઉઘમાંય કળ પડી નહિ, તે નિદ્રાદેવી પામે મગજમારી કરવા દેવાની રમગ્યીટ્ટી મેળવી તાબડતોબ સોંવરી સ્વપ્નામાં દીલ ધ્રુગ્ગવનારી કકડબસ શોધ કરવી એમણે શરૂ કરી અને તેનીચે પ્રમાણે ।

ઉઘમાં ને ઉઘમાં કાકાએ વેદ પુરાણ ને સ્મૃતિ તથા ઉપનિષદોના ધર્મગ્રંથો ઉચલાવી ઉઘા માર્યા પછી પોતાને એમાંના ફટલાક સૂત્રોમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાયાથી નોંધપોથી કાઢી તેમાં લખવા માંડ્યું, કે:-

(૧) હવેથી વરગણને બદલે વહુપક્ષવાળાઓએ જન લઈ જવી.

(૨) વરઘોડાને બદલે વહુ-ઘોડો કાઢવો; વહુને ઘોડે બેસાડી વરરાજાને આંગણે પરણાવવા ને પોંકાવવા લઈ જવી.

(૩) માલગર અથવા લખમંડપ વહુને આંગણે નહિ પરંતુ વરને આંગણે બાંધવો. કલાવતી-મંડપને બદલે કલાવન્તો-મંડપ કે એવું જે કાંઈ નામ હોય તે ચીતરવું.

(૪) સમય વર્તે મામાએ વરરાજાને મંડપમાં પધરાવવા. કન્યાદાનને બદલે વરદાન દેવું.

(૫) પરણ્યા પછી વર વહુ ને લઈને નહિ પણ વહુ વરને લઈને પોતાને ઘેર જાય. આજળ વહુને પાછળ વર ધુધટ તાળી પ્રદક્ષિણા કરે ને ચાલે.

(૬) ખેલે આણે વહુ વરને તેડવા જાય, અને વર પોતાને પીચેથી સાસરે અર્થાત વહુને બેસ વિદાય થવાનો લહુવો લાટે.

(૭) જેવી રીતે કદીમહી વહુ વરની રજ લઈ પોતાને પીચે જઈ

આવે છે, તેમ વર વહુની રત્ન લઈ થોડાંએક દીવસ પોતાના માખાપને ઘર મળવા ગઈ આવે.

(૮) પુરૂષ પાણી બરે, રાંધે, કચરોપુંજે કાઢે, ઘર સંભાળે, ને જોકણ સાચવે, ત્યારે સ્ત્રી સ્વતંત્ર રીતે બહાર હરીફરી નોકરી કરે, કમાઈ લાવે.....વિગેરે.....વિગેરે.....વિગેરે.....

*

*

*

*

‘પવન તૈયી પીઠ’ વખતના વહેવા સાથે માણસોએ પણ વિચાર અને વર્તનમાં પલટો કરવોજ જોઈએ, એવો અમારા ભગવાનનો પ્રીત્વીપલ્લ લેતો, અને તદ્ અનુસાર જ કંઈ એઓ જોતા ને વિચારતા તેનાથી તદ્દન ઉંચીજ દિશા તરફ એમની સુધારાની યોજનાની ધ્વનિ ફરફરતી.

ખીજે દિવસે પોતાની સ્વપ્નામાં કરેલી આ શોધખોળ તેમણે ગામને ચોરે ન્યાતીલાને ભેગા કરી કહી સંભળાવી. પણ અફસોસ ! બધાંએ બિચારાને લા...લા...હી...હી કરી હસી કાઢી. એમના ઉત્સાહને તોડી પાડ્યો; એટલે આ સ્વાભિમાની રત્ન ભાગવુંજ એકદર ગામડીઆઓને છોડી ત્યાંથી નહાઈ. એમણે જાણ્યું, કે ગામમાં ને ગામમાં કંઈ શુકરવાર વળે એમ લાગતું નથી, માટે જો મ્હારે મ્હારી અક્કલના એક પક્ષી એક અજબ નુસખાનો સ્વાદ આખી આલમને ચખાડવો હોય, તો લોકહિતાર્થે, જનકલ્યાણાર્થે ગૌતમમુદ્દની માફક ગામેગામ અને શહેરેશહેર રખડવું જોઈએ. મુસાફરી કરવાની એમણે મનમાં ગાંઠ વાળી, અને એક દિવસે મંગલ મુહૂર્ત જોઈ એઓશ્રી પાંચ અમારા ગામને સાંપડાંગ દંડવત્ કરી અખતરો કરવા-શોધખોળથી સુષ્ટિને અકિત કરવા બહાર પડ્યા.

તેઓ શ્વાસભર સ્ટેશને તો આવ્યાં, પણ કઈ ગાડીમાં અને ક્યાં જવું? તેનો કંઈજ વિચાર સરખો હજી તેમણે નહોતો કર્યો. તેમ છતાં ગળવામાંથી એક ચક્રચકતું સફેદ પોળીઉં ફેંકતા તેમણે ટીકીટ માસ્તરને કહ્યું: “ફોજ, જરા જલ્દી ટીકીટ આપજો.”

“પણ તમારે કઈ ગાડીમાં જવું છે?”...“જે હાથ લાગે તે.”

“પરંતુ ગાડીને તો હજી બહુ વાર છે.”

“છોને હાથ, તેમાં મ્હારે શું? મ્હને વાર નથીને, મ્હારે તો જેમ અને તેમ જલ્દી જવું છે.”

“પણ ગાડી આવ્યા વિના ક્યાં જશો?”...“ત્હારા આપને ત્યાં.”

ઉકળેલા લગાકાકા હવે એના લંબાણ સવાસજવાબથી તપી ગયા. ટીકીટ માસ્તર પણ સ્મગ્ન ગયો, કે ‘આ કોઈ ગામડીઓ ગમાર લાગે છે.’ એટલે તેણે પણ ખાસ્સુ એ કપેરી ચકતું ગળવામાં સેરવતાં પૂછ્યું: “વાર ક્યાં જવું છે?”

“જહનમની ખાડીમાં. મ્હારા બાઈ! તુંય એ કલાકથી પૂછ પૂછ શું કરે છે? જદ પૈસા લેતો પરવાર ને ટીકીટ દેતો પરવારને, કે થયું.”

અને તે પછી? ટીકીટ માસ્તરે પણ ખાસ્સી એ નગદ કલદારની લગ્નદીને સ્વાહા કરી ચાર ફફીયાતી પાસેનાજ સ્ટેશનની ટીકીટ પકડાવી દીધી. જે લઈ કાકા કાણું પડાવતાં કે દોડ્યાં. આપજન્મે કાકાએ આગાડી એપેલીજ નહિ, એટલે દેખાદેખી પુલ કિતરી ઉંધીજ આજીના એટકોર્મ ઉપર જઈ ચડ્યા, તે અરસામાં એક માલગાડી ત્યાંથી પસાર થતી હતી, તેને પકડ્યા એમણે તો “ઉબી રહે, અક્કી એઈ! ઉબી રહે...મ્હારે આવવું છે.” કહેતાં Running race દોડ્યાની શરત મૂકી.

આખરે દોડતાં દોડતાં નરસિંહ જ્યેએ મલગાડી લાંબી હોવાથી કાકાના હાથમાં એક બકરાનો ડબ્બો આવી મથો. અર્ધું ખાણું ઉઘાડું રાખી બકરાનો રખેવાળ તેમાં બેઠો બેઠો હોકો ગમડાવતો ને “અંપે ત્હારી જૂ પડી...” એમ સંગીત લલકારતો બેઠો હતો, ત્યાં આપણા ભગાકાકાને એમિંતા બમતા ભૂતની માફક ફાટી નીકળેલાં જોતાંજ તેણે તો “ચોર...ચોર...” ની ખૂમ મારવા માંડી. પણ ભગાકાકાએ તેને ગરદનમાંથી પકડી શાન્ત પાડી સમજાવ્યો, કે પોતે એક શોધક છે, અને જો તે પોતાને જોઈતી માહિતી પૂરી પાડશે, તો પોતાના શોધના પુસ્તકના બે ખોલમાં તેનોય આભાર માનવામાં આવશે.”

ડબ્બામાં બેઠાં બેઠાં કાકાએ નોંધપોથી કાઢી નોંધતાં નોંધતાં તેને સવાલ કર્યો: “અધ્યા ત્હારું નામ?”...“મ્હારું નામ લખો.”

“ત્હારા આપનું નામ?”...“ભૂંસો.”

“ત્હારું ગામ?”...“સમારગામ.”...“એ...જાતે?”

“આપૂ! અસ્સલ તો અમે ઠાકરડા...નાજપૂત...કેડે તરવાર બોંધતા, પણ આજ તો આ વાંકા દોંતરડા રાખીએ સીએ, અને ખેતી ને દોરઠાંખરનો ધંધો ફરીએ સીએ.”

“પણ ધરમ કયો પાળે છે, તે લસી મરને?”

“અમારે સમાર, ઘેડ, લાલીઆને વળી ધરમ કેવાં ને કરમ કેવાં?”

“હે! અધ્યા તું ચમાર છો?”

“હા...અમ આપૂ!”

“અને ધંધો આ...”

“હા, આપૂ! આ હવાર-હાંજ બેકડાનુ દૂધ ગામમાં વેચું સું, અને આખો દી ખેતરમાં હળ ને દોંતરડું...”

“ઓહ! હું કદર સનાતની ચમારના ડગ્યામાં? અલ્યા, પણ તમે લોકો શુદ્ધ તમને દાસત્વ અને સેવા કરવાનો સનાતન વંશપરંપરા અધિકાર, તે શસ્ત્રોકત પ્રણાલિકાઓને ઉચે મુઠ્ઠી આજ વેપાર કરવા લાગ્યા?”

“બાપુ! પણ ઈ તો હવે ગામમાં કાં દારા હેરમાંય હાથુ જાય સેને? દુબરાના પોરીઆઓને જનોઈના તાંતના પેરાવી ખામણીઆ વીહીમાં પીરહવાને રાખેસે, હોટલમાંના ચાય-પાણી ને મુસલમાનને તાંના સોડા-ચૈમન હાલેસે, મોઢાના થુંકસી પલારેલાં પોંતરા અને દોરાવાલી બીડીયો મોટા જન્ટલીમેનો ફૂંકેસે, શહેરના લોટ, પાણી ને મીઠું એ ત્રણે જોમાં આવે સે, એ લુહાણાના એકા ચેવ-મમરા (ભુસું) ખાવામાં આલરછેટ કે ધરમને બાધ નથી નડતો, તો પછી અમને અડવામાંજ...આમ કાં...આટલા બધા...”

“પણ અલ્યા! એ હધુ શહેરમાં લાગતું હશે, પણ હું તો ગામડાનો છું, ધર્મચૂસ્ત છું... આઘો ખસ...આઘો ખસ...તમે લોકો તમારે કર્મે નીચ થયા છો, ને કહેવાયા છો? કોઈ દી દેવ-દર્શને જાય છો? ભગવાનનું નામ લ્યો છો?”

“શેઠજી! મંદિરોમાં દેવતાની મૂર્તી હુધી વીજરીના દીવા (ઇલેક્ટ્રીક લાઇટોનું પીટીંગ) કરવા ઓલ્યા મુસલમાનો જઈ શકે, મંદિર રંગવા માટે રંગારો માંલ ગરી શકે, અને અમે અંદર ગરીએ, અમારો છાપો પરે તો કહે સે કે દેવ ને પૂજરી અલરાઈ જાય, ઇ ચ્યાની ન્યાય? વરાછા જેવી ટાંકીએ ઓલ્યા ઘેડ પાણી ચડાવે, તે પવિતર ગણીને પી જાય, ઘેડ ચલાવે એ આગગાડીના ડગ્યામાં મરેન્નદીએ મોજથી જાતરા કરવા જાય, દુબરા-નરડા જેવી હલકી કામો પરસેવાના ટીપાં

ખાડી અનાજ પકવે, એને કાચાં ને કાચાં મ્હોમાં મૂકતાં ન વિચારે, ગંદા (મળમૂત્રના) ખાતરથી, ગંદા પાણીથી, ગંદી જગીયામાં ઉગતાં ફળફળાદિ અને શાકભાજી સુખેથી ખાય, આંચર જેવી ગંદી જગીયાએથી સરીરના માંસ ને ચરબીના ભાગમાંથી ચૂસાઈ નીકરતા દુધ નામના તત્વનો હાંધી આલમ પાણીથીય પચિતર માની ઉપયોગ કરે, ગંદા ગૌ-મૂતરને ગંગાજરના આચમન હસતે મોઢે લેવાય, ને અમારું નામ દેનાં. અમારે એરે ઉભા રહેતાં અભડાય ! એ તમારી દેખારવાની ઠાલી ઠાંબિકતા નહિ તો ખીચું હું ? ” દુનિયાને સું ? એ તો આંધરી ને દીવાની સે ! આંખે દેખે એનું જ એને જોર સે. બાકી અધારામાં દુધ ક્ષીને જાસ દેવાના પોણ તો કંઈ કેટલાંય હાલ્યાં જાય સે, અને તેથીજ અમારે પણ આ જાત-ભાત સુપાવી પાપી પેટને પોસવા આ ધધા કરવો પડે સે. યે આપૂ ! ઈ તો “થાય ઈવિ થઇએ તો જગ વચ્ચે રઇએ. ”

“એ બધું ખરું, પણ તમે લોકો આ બોકડાના દુધ પાછ પ્રજાને નિર્માસ્ય બનાવતાં ક્યાંથી થયા ? ”

“જુઓને આપૂ ! અસ્સલ આપણા રપિ-મુનિઓ ને ભરામણાં ઘર દીઠ ગાય પાળતાં ને પશુઓના પૂજન કરી તેમને નિભાવતાં ! આજ તો હવે એ હાંધા વખત હાલ્યાં ગયાં. જાય ને બોકડાં તો હવે જલ્લાદની છૂરી નીચે રેંસાય સે, ગાય ને બદલે હવે ભેસોના દૂધ દોવાય સે, ત્યાં પછી અમે બોકડાના દુધ..... ”

“આલ...જવા દે એ વાત...તું તો આગગાડીમાં વારંવાર જતો આવતો હશે, એટલે તને તો ખબર હશે, કે આ આવડી મેઢી આગગાડીને ખેચી કોણુ જતું હશે ? ”

“હ્યો આપૂ ! ઇમાં તે શું જાણવાનું હોય ? વરી...દેવતા...”

“એમ ? એનામાં એટલું બધું દેવતા હશે ?”

“કેમ નહિ આપ ! આપણા શાસતરમાંજ એણી જીવની કેવલ સે ને, કે (દરદીને શેક કરીએ છીએ તે) જે ની કરે મા ને આપ, ઇ કરે તાપ. ”

“બરાબર છે, બરાબર છે...” કહેતાં સ્વેચ્છા આવી પહોંચતા ગાડી અટકતાં કાકાએ નીચે પડતું તાપનું.

આગળ ચાલતાં એક મુસલમાનને ત્યાંથી પસાર થતો તેમણે જોયો, કે તુર્તજ તેમની સાથે જાણી જોધને તેઓ અથડાયાં. પેલા ભેળના ફાટેલા મુસ્લીમ બિરાદરે કાકાના કલાઇ જેવા લીસા ચળકતા તાલકામાં પતાક દેતી કે એક થપ્પડ જડી દીધી. માથું પંપાળતાં કાકા હિલા થયા.

“સાલે ! અંધે હો ! ઇતના બચ્ચ હો કર બી દેખતે નહિ હો ?”

“માફ કરના, મીયાં જી ! મેરેકુ...છે ને તે...મેરેકુ સાલે એક ચમારને છૂત કર દીયા થા. ઇસી લીએ શીર નહાનેધાનેકી ખટપટમેસે છૂટનેસે ઇરાદેસે મૈને શોઆ કી લાવ, કાછ મુસ્લીમ બિરાદરકો બકર છ લઉં...કી ફીક હો જમ, ઇસી લીએ...માફ કરના...દિલ્લગી જનાય...”

એના ગયા પછી મુસલમાનને અડકી લઇ પવિત્ર થયેલ કાકાએ નોંધપોથી કઠી વિચાર કરવા માંડ્યો કે : “આ એક કાળા બીમસેન જેવા લોખંડના એન્જનના પેટમાં દેવતા ભરીએ છીએ, તો તે આટલા બધાં અલમસ્ત આપલા જેવાં ડાખ્યાઓને ખેંચી જાય છે, એટલે એ ઉપરથી સિદ્ધાંત નિકળે છે, કે દેવતા એ વસ્તુમાં પુરુષ દેવતા હોવું જોઇએ.”

એટલામાં એમની નજર કાચી ઉપર ભાલ જરી તેને એવી જતા મજુરો ઉપર પડી. એમણે તુર્તજ નોંધપોથીમાં સંજો માર્યો: “ગાડી ઉપર પોટલાં ઉંચકનારા કુલી-મજુરોએ રોજ શેર શેર અશેર અશેર દેવતા ખાવો, જેથી તેઓ પણ એજીનની માફક ગાંસડા-પોટલાં વગેરે સામાન રહેલાઈથી ઉપાડી શકે.”

આગળ ચાલતાં ભગાકાકાને ત્યાં ફરતાં એક છોકરાએ પૂછ્યું: “શેરશુ ! ચડા લાઉં ?”

ભગાકાકા કશું સમજ્યા નહિ. તેમણે એને સવાલ કર્યો: “ભલા ! એ શું કામમાં આવે ?”

“પીવામાં.”

“એને પીવાથી શો લાભ ?”

“ઉંઘને ઉડાડે છે. ભૂખને ભગાડે છે. જતનથી લાવે છે...”

“ઓહોહોહો ! ત્યારે તો લાવી નાખ દોસ્ત ! લાવી નાખ.”

એક આનો આપી ચાલ પીધો. પીધા પછી નોંધી લીધું કે: “હિંદુસ્તાન દેશ ગરીબ છે. એને એ રૂંદ ખાવાને માટે પણ પૈસા નથી. તો દરરોજ ખાવાની કરકસર કરી દિવસમાં એ ત્રણ વખત આ પીણાનો ઉપયોગ કરવો, અને સરકારે પણ દિન પર દિન એના પીકાઓ (હોટલો) તો ગલીએ-ગલીએ ગરીબ લોકોને ખાતર પ્રચાર થાય, તથા સસ્તો વેચાય તે તરફ ખાસ ધ્યાન રાખી તાત્કાલિક પગલાં લેવાં.”

આગળ શહેરમાં ચાલતાં એક દુકાને (BAR) એ પારસી જેન્ટલમેનોને કાચના ગ્લાસમાં કદાચ લાલ રંગનું પાણી પીતા જોયાં, એટલે એમને એ પણ એક નવાઈ લાગવાથી ત્યાં ધસી જઈ તેમને પૂછ્યું: “ભલા ! આ શું છે ?”

“ વીરકી. ”

“ એને ગળામાં ગટગટાવવાથી કંઈ લાભ ? ”

“ શરીરમાં તાકાત લાવે, સ્ફૂર્તિ આવે. ”

કાકાએ એનો પાણુ કટાણું મોટે એક ગલાસ મોટે માંડી સ્વાતુલવ કરી નોંધી લીધું, કે : “ હિંદુસ્તાનનો પાછલો ઇતિહાસ તપાસતાં માલમ પડે છે, કે રામજી સત્તુના સૈન્યને છૂંદવાને આ લાલ ગગાજળનો લાથીને પાવામાં ઉપયોગ કરતા હતા, પરંતુ લાલના સંજોગો જોતાં તો નિર્ભય અને દર્દી હિંદુસ્તાનના લોકોનેજ શુરવીરતા પ્રદર્શવવાને માટે આ દલાજની-ઈન્કશનની ખાસ જરૂર છે. સરકાર માથાપ પોતાની પેલેલી સગવડે અશીશુ-ચાલ ને તાડીની પેઠે આ પીણાના પાણુ ફેર ફેર લાઇસન્સ આપી હિંદીઓના હીત જળવવાને પગલાં ભરે ! ”

આગળ ચાલતાં ચાલતાં કાકા નદી આગળ આવી પહોંચ્યાં. સાંજ પડવા આવી હતી, એટલે એતરમાંથી કામ કરી પાછા ફરતાં એચાર દુઅળાઓ નદીમાં ન્હાવા પડ્યા હતા. આપણા જિજ્ઞાસુ ભગા-કાકાએ આવી તેમને પૂછ્યું : “ અલ્યા ! અત્યારે કયમ ન્હાવ છે ? કાણુ મરી ગયું છે ? ”

એક દુઅળો સમજ્યો, કે આ હમમખાર અમારી મશ્કરી કરે છે, એટલે તે કોધમાં ને કોધમાં બોલ્યો : “ ત્હારો ખાપ ! ”

“ હે...ઓહ મ્હારા આપરે...” કહેતાં અક્કલના ખાં ભગા-કાકાએ તો રામનામની પોક મૂકી બોળીકું નદીના ઠંડા પાણીમાં પેલે-રેલાં પાંચે કપડાં સાથે બોળી નાખ્યું. પેલા દુઅળાઓ તો એની આ મૂર્ખાઈ ઉપર હસી હસીને ગાંડા થઇ ગયા. ધૂજતે શરીરે કાકા મ્હાર

નીકળી પછી બોલ્યા: “ભાઈ! તમે અમારીજ ન્યાતના હશે. મહેને તો હવે સોળ દિવસનું સૂતક પડ્યું. મહારે આ બીના કપડાં બદલવા છે. તમારું ઘર ક્યાં આવ્યું?”

“જહન્નમની ખાડીમાં.” પેલા મસ્કરાએ પાછો જવાબ વાળ્યો.

“જહન્નમની ખાડીમાં.” ભગાકાકા ટટાર થઈ ગયા. “જુઓ ભાઈ! હું એક શોધક છું, અને નહાનપણમાં મહારા દોસ્તદારે વાતવાતમાં રમતાં રમતાં જરા કંઈ તકરાર થાય. કે તુર્તજ “ન રમવું હોય તો જ જહન્નમની ખાડીમાં.” એમ બોલી પડતાં. ત્યારની મહેં મનમાં ગાંઠ વાળેલી કે એ પ્રખ્યાત જગ્યાનો ઇતિહાસ શોધી મહારે ખબર પાડે. ભલા! તમે મહેને એ ક્યાં આવી? એ દેખાડશો, તો મ્હોટો ઉપકાર!”

પેલા મસ્કરા દુઃખળાએ ભગાકાકાને બનાવવાને કહ્યું: “પટેલ! ઇફા જવ. જુઓ પેલી સલામી જગ્યા દેખાય છેને, પેલો આત્મલુ બેઠો છે...અસ તો...”

“બહુ સાર.” કાઠી બીને કપડે અને હરખાતે હૈયે કાકા ત્યાં દોડ્યાં.

ઉંચા કિનારાની નીચે નદીનો કાઢવ ને પાણી હતાં. કાઠે એક આત્મલુ માળા લઈ નિત્યકર્મ કરી રહ્યા હતાં. તેને ભગાકાકાએ પૂછ્યું: “અલ્લહેવ! જહન્નમની ખાડી આજ કે?”

પણ સાંભળે છે કોણ? છતાં માળા ફેરવતાં ફેરવતાં ૧૦૮મો મણકો આવતાં માળા સાથે આંખ અડાડવા એની ડોકી એજ વખતે જરા નીચી નમી, એટલે ભગાકાકાએ માની લીધું, કે: “હા પાડી.” એ તુર્તજ નોંધપોથી કાઠી નોંધવા મંડ્યા.

“મશાણુકાંદે જહનનમની ખાડી. ૫૦૦ ગજ લાંબી ને ૨૦૦ ગજ પહોળી. પણ ઉંઝાઈ કેટલી? અરરરર! હવે શું કરવું? પણ ભગાભાઈ કાંઈ એમ ગાંજ્યાં જાય એમ નહોતાં. આ નવો તુસખો લાથ આવેલો તે એમ સહજમાં નાસીપાસ થઈ મૂકા દે એવાં લીલાખોયાં નહોતાં. તેમનામાં આ નવી આવત પ્રસિધ્ધ ફરી નામના મેળવવાની ધગસ હતી. નોંધપોથી પાસેજ પડતી મુકી ઉંઝાઈ માપવા તેમણે અદર ભૂસકો માર્યો. પરન્તુ યા ખુદા! કાદવ એટલો તો ઉંઝા અને ગોચો હતો, કે ભગાભાઈ આખા ને આખા એમાં ગરક થઈ ગયાં. ગયા તે ગયા આજની ઘડી ને કાલનો દહાડો. હાલ તેમણે પાતાળમાં શેપનાગ સાથે સારી દોસ્તી બાંધી છે, ને ત્યાં ખાદ્ય પી અમન-અમન સહેર ઉઘાવે છે. મળવા છત્તનારે એજ રસ્તો લેવો.

ગામમાં જતે દહાડે ખચર પડી. એટલે લોકો “જહનનમની ખાડી” કેવીકે હશે? તે જોવાં ઉલટ્યાં. ત્યાં કાકાની ધિનારે પડેલી નોંધપોથી જડી, જેમાં ઉંઝાઈની શોધ સિવાય સઘળી શોધ લખેલી હતી. આય સેવકે તે સઘળી શોધોને પ્રકાશમાં મૂકી કાકાની અમર નામના કરી છે. પાતાળમાં પડ્યાં પડ્યાં પણ કાકા તેને માટે સેવકની પીડ થાળડતાં હશે! પરન્તુ અફસોસ! કે હજુ અમારા એ ભગાકાકા જેવો કાકા વીરલો નર આખી આલમમાં નથી પાડયો, કે જે કાકાની અધુરી રહેલી એ ઉંઝાઈની શોધ પૂરી કરે? અસ્તુ! અમારા ભગાકાકાના પ્રખ્યાત નામ ઉપરથી હજુ ગુજરાતીમાં એ કહેવંત આવી આવે છે, કે:—“ભગાના ભાઈ જેવો છે.” એ અમારા ભગાકાકાના પ્રતાપ, હો!
* એમની જયંતી ઉજવજો આવતી કાલે અને સંવત્સરી ઉજવજો ગઈકાલે! *

* પુષ્પ બીજી *

હજીરાના હવાપાણી

[એક રમુજી કથા !]

→ ❁ પ્રયોજક: — “પુષ્પ.” ❁ ←

[પુનઃ મુદ્રણના સ્વાધિકાર પ્રયોજકને રવાના]

મુંબઈ.

“હિંદુસ્થાન અને પ્રગતિ.”

—ફક્ત એકજ વાર—

—અમારે ત્યાં આવો—

અમારી મજામુત દુકાન તથા હેન્ડમેગો અને ટ્રાવેલીંગ
મેગો તમારી કીમતી ચીજો, જોખમના કામગીરો તથા ભારે
કપડાંઓ રાખવાને માટે આજે ઘેર ઘેર એકજ અવાજે ઉમઠા
અને બીનહરીફ સાબીત થઇ ચુકી છે.

.....તથા.....

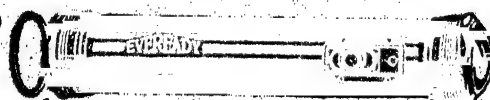
સ્ટીલ દુન્ક
ફેક્ટરી
પાવર
બટન

ઇલેક્ટ્રીક
નોવેલ્ટીના
પ્રખ્યાત
વેપારી

આહમદ એન્ડ કંપની

કલુપીઠ
બજાર

સુરત

ઇલેક્ટ્રીક તથા બેટરી-પાવર વિગેરેને લગતો તમામ જાતનો
નોવેલ્ટીઝ એન્ડ વેરાયટીઝ સામાન જથ્થાબંધ તથા છુટક બદાર
ગામ પાલુ પૂરતી કાળજીથી પૂરો પાડવામાં આવે છે.

એકજ ભરોસાપાત્ર દુકાન

નાટકનું ચેટક

ધીરજી ગાંધીમાં નાની પત્નીનું હૃદયેલાયડી વિધવા રાજકન્યા
અન્નવપતીના ગમરાટ

છપાય છે. વીર પૂજન. છપાય છે.

તનસુખ

પૃષ્ઠ:-

હજીરાના હવાપાણી

:-:બીજું.

“નહિ...નહિ...બસ એ સૌ એજ. માણસોજ મુસાફરીએ નિકળે છે, કંઈ જતાવરે નથી નીકળતાં, અને બસ તેજ પ્રમાણે આ સેવક પણ હજીરાની હવા ખાવા જવાના જવાના ને જવાનાજ. લે બોલ, તું કહી રહી ? સાક્ષાત્ અત્તા પણ મહારો આ નિશ્ચય હવે ફેરવવા શક્તિમાન નથી.” ઘેલાભાઈએ તેલની ધાણી ઉપર બેઠાં બેઠાં પોતાની એકની એક અર્ધાંગના ગંગાને પોતાનો આ ઐત્રામ સંભળાવી દીધો.

વાતનો મુદ્દો એમ હતો, કે ઘેલાભાઈ જ્ઞાતિએ ધાંચી હોવા છતાં જરા ચાર ગુજરાતી થોથા ભણેલા હતા, એટલે પહેરવા-ઓઢવામાં જરા શોખીન અને સ્વચ્છ હોવા ઉપરાંત એમને કંઈક વાંચવા-લખવાનો પણ શોખ હતો. ન છૂટકે એમણે જ્યે કે પોતાના બાપદાદાનો વંશ-પરંપરાથી ઉતરી આવેલો આ તેલની ધાણીનો ધીકતો ધંધો નહતો પણ જીવવાની લીધો હતો, છતાં એમના ભણ્યા પરંતુ ગણ્યા નહિ જેવા ધરગથ્ય જન્મસંસ્કારે એમનું ચિત્ત ચક્રોળે ચલાવ્યું. ગઈ કાલેજ એમણે સુરતના પ્રસિદ્ધ અઢવાડિ પત્ર “પ્રતાપ” માં એમ વાંચ્યું, કે ‘સ્વર્ભવાસી રાજકવિ કલાપીએ કારમીરજી, નેઈ પાછળથી હરમીરનો પ્રવાસ એ નામનું પુસ્તક લખ્યું, અને એને લખને એઓ બહુજ પ્રશંસામાં આવ્યાં.’

અને એટલું વાંચ્યા પછી આપણા ઘેલાલાઈના મગજમાં પણ એજ પવન ભરાયો, એજ ભૂત ભરાયું. દિવસે થાણી ઉપર એકાં એકાં અને રાતના સૂતાં સૂતાં ઉંઘમાં પણ એમને એનાજ સ્વપ્ના આવવા લાગ્યાં. એટલે સહવાર પડતાંજ એ ઉછળતાં ઉર્મિભર્યાં હૃદયે પણ સક્ષિર શ્રી. કલાપીનુંજ અનુકરણ કરી પ્રસિદ્ધિમાં આવવાનું નક્કી કર્યું. પોતાના આપદાદાના સનાતન ધર્માને એમણે સાષ્ટાંગ દંડવત કરતાં પોતાનો જંગી પ્રોગ્રામ પોતાની ગૃહલક્ષ્મી ગંગાને કહી સાંભળાવ્યો:

“ સાંભળ્યું કે ? ”

“ શું કહે છે ? ”

“ આ ત્હારે ભણેલો અરથાર આજ રાત્રેજ હજીરાને પ્રવાસે ઉપડી ત્યાંથી પાછા ફરી એક પુસ્તક લખી નામાંકિત થવા મગે છે. ”

“ હવે એસો એસો. ડોળાના પૂછ્યાં આમળતા આમળતાં વળી એ શું બેલું લાગ્યું ? ”

“ તું અભણ અનએળ્યું કેટલેડ ઓરત ! એ સાહિત્યના ગહન વિષયને ન સમજી શકે. ગાંડી ! જો આપણે પણ એટલા લોકોની માફક મુસાફરી કરીને પ્રવાસ-ફવાસ જેવું કંઈક ઘસડી ખરીએ, તો આપણા પણ માનવંતા મુખારક નામ જાપાઓમાં અનેક રાષ્ટ્રમાં ફેરાઓ સાથે છપાય. આહાહાહા ! પછી આપણો એ (જાપ) શું પડે ? અને લોકો પણ જાણે કે “ હુંય કંઈક છું, મ્હારામાં પણ કંઈક છે ! ” કેમ બોલી નહિ ? હે અહીં ! નહિ તો દુનિયા શું જાણે કે આવી અફલાતુન મંગળ મૂર્તિઓ પણ ખૂણેખોંચરે આલુપૂજી દરાયેલી છે ? ”

કચ્છપટ્ટીમાંથી કચ્છ દેવ કે બહાર આવી કોહીનૂરની માફક કમરવાની લાલસાએ સેવક બહાર તો પડ્યા. પત્નીને પોતાનો પ્રેમામ પણુ રોક્ષમાં ને રોક્ષમાં સંભળાવી દીધો. પણ જમાનાની બાધેલ મ્હારી અંગલીને મનાવવી એ કંઈ જેવી તેવી રહેલ વાત નહોતી ! છતાં આપણા ભણેલગણેલ ભેળને પ્રિયતમા ગંગાને સમજાવી-પટાવી મહીયર ભેગી કરતાં બહુ મુશ્કેલી ન નડી. હવે સેવક હજીરાના હવાપાણીએ જ્યાં ગાંસડાપોટલાં બાંધવા મંડ્યાં.

‘ પગલીકમાં પ્રકાશમાં આવીશ ’ એ વિચારે બંદાની ખોપરીમાં બમણો પવન ભર્યો, ને છત્તીના પાટીયાં તો મજા મજા ઉડ્યા ઉછળ્યા મંડ્યાં. પેટી ઉઘાડતાં કોરાં ને કકડતાં ધોધેલાં સફેદ કપડાં પેંદરતાં કે સેવક રાતોરાત છત્રી ને પોટલી બગલમાં મારતાં સ્ટેશને દોડ્યાં. સમય સુમારે સાડા આદનો થયો હશે ! ગાંડી ક્યારે આવે છે ? ને ક્યારે જાય છે ? તે જાણે મ્હારો બાપ. રામ ભરોસે જે બને તે ખરી. હાંદગીમાં કોઈ દિવસ મુસાફરીએ નીકળ્યો હોઉં તો આજે પહેલપહેલો. એટલે ક્યાં જવું ? કેવી રીતે જવું ? કેમ જવું ? એ બધું અજ્ઞાતને આશરે હતું. છતાં ‘ દેખ લેએ ’ એ વિચારે આંખ મીચી હતું સ્ટેશન તરફ દોડ્યો. હું પૂરપાટ દોડતો હતો, ત્યાં તો એક અક્કલનો આથમીર ઝાળખતો ભાષ્યબધ અપશુકનીઓ થઈને રસ્તામાંજ ફટી નીકળ્યો. ઘેરથી નિકળતાં એક તો ગાયને બદલે ઝાંઘાના, સાંભાવ્યવતી કે કુમારિકાને બદલે ‘ ઓ મ્હારા બાપરે ’ ની ગગનભેદી પોકા ચાડતાં નદીએ ન્હાવા જતાં રાંડલાં-માંડલાં બેસંઝોના, અને બિલાડીના નહિ તો એના બાપ બિલાડાના પણ અપશુકન તો થયાજ હતા, તેમાં વળી એમનો નંબર કેમ જાણે અધુરો રહી જતો

હૈયાં! તેમજ એમાં ઉમેશયો. એ ગુંદરીયાં અને વાતુડીયાં મીસ્તરે ખિલકુલ મોઢડી જાણમાં મહને પગલીકમાં મોટાટથી ખુમ મારી મહાજ યોગીશન દેમ-ફરી નીખ્યું.

“અરે શેલુ! કેમ કેમ? અંત્યારે કઇ તરફ? કયા ચલાવ્યું?” ત્યારે ત્યારે આપને ત્યાં. અલલપ્પુ! ભમતા ભૂતની માફક તું વળી ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યો? ચાલ ખસ. જરા જાહેર રસ્તા ઉપર કાઢીને કેમ બોલાવવો, તે સબ્યતા શીખ. છેક જ શું...આમ...” કહેતો કે હું એને ધકકા મારી દોડ્યો.

“પણું ઉભો તો રહે, મહારે ત્હને જરા એક ખાસ...ખાનગી વાત...”

પણું એના એ ખાલુ-ધી શબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા ફરી હું તો પવનવેગે પૂરા ખાર હોર્સ પાંવરની સ્પીડે દોડ્યો. મહને આમ કાંઈ આખ્યા વિના છ પાંચ અગિઆરા ગણી જતાં જોતાં એણે કાન ફાડી નાખે એથી ભીમસેની પ્રચંડ ખુમ મારી: “અરે એ શેલા! એ શેલા?”

એનો રાક્ષસી-પડ્યો! યા અશ્વાહ! બીજું ગુલામખાળા મીલતું રાક્ષસી ભુગર્જન સમજાવ્યો! “અરે ત્હારી વાતને શું કહું? અને ત્હને પણ સાથે...સાથે...” એમ મનમાં તે મનમાંજ હું એને સો ખસો સરસ્વતીના કલ્યાણકારી શબ્દો વડે નવાજતો ડગલ પંજાબમેલની સ્પીડે દોડ્યો. પણ એમ આંધળા ઉંટની અને માતેજા સાંઠની માફક વગર ચક્ષુ હું આંખ મીચીને પાછળ જોતો આગળ યાહોમ ધસ્યો જતો હતો, ત્યાં તો અધધધધ! એકદમ એકસીડન્ટ થયો. યા પરવર-દિગ્ગર! શુકે છલાહી! ખુદતાલા! બહુ ઉતાવળે બળી નહિ સારી તો!

એક સેકન્ડહેન્ડ લોહુતી ખરીયાખરખર જેવી બાઇસીકલ ઉપર સ્વારી કરનાર મીસ્તર અને સેવક બંને સાથેજ ધ્યાનનમ ! લખોધરમ ! દેવી વસુંધરાને મહેં તો કેવળ લાંબા પડી સાષ્ટાંગ દંડવતજ કર્યા, પરંતુ પેલા બાઇસીકલ ઉપર એસનાર અપ-ટુ-ડે જેન્ટલમેનનો સીન તો આબાદ જોવા જેવો અરે ફ્રેશ પાડવા લાયક થઇ ગયો હતો ! કાઠવથી પચરંગી અટાપટા વડે શોભતો એમનો નમૂનેકાર ફેસ ! એમની બાઇની સીકલ જેવી થયેલી સીકલ ! અને નાકમાંથી સડસડાટ બહોતું રાતા સમુદ્રનું પાણી ! (લોહી.)

આહા ! પ્રવાસ તે આનું નામે ! શું સમજ્યાં ? જલનું ઋષિએ જાગમાંથી જાહવી યાંતે ગંગા નદી કાઢેલાં એમ મહેં તો શાસ્ત્રના પાના ઉપરજ વાંચેલું, પરંતુ આજ તો નાકમાંથી આબા રાતા સમુદ્રને નીકળતો મહેં નજરોનજર સગી આંખોએ જોયો. ગંગામાંથી ડાયરી કાઢી મહારા પ્રવાસનો આ બીજો યાદગાર અને અફલાતુન નમુનો હું નોંધી લઉં, ત્યાં તો મહારી સવા બશેરની નવીજ બંધાવેલી પાઘડી ઉપર ઘડાક દેતો કે એક ધખો પડ્યો. રવાબથી ઉચે જોતાં અને સ્હામે થતાં દુશ્મન તરફથી ધસી આવતા દારૂગોળાના મારને પહોંચી વળવા તથા મહારો અચાવ કરવા હું પણ હવે મુઠ્ઠીઓ વાળી પાછલે પગે બહાદુરીથી પાછા હડી ભાગવાની શરૂઆત કરવાને તૈયાર થઇ ગયો.

મહેં વાગ્યું તે તો જાણે નફામાં ગયું, ધૂળ નાખી, પણ પેલા વગર ઘંટડીના સાઈકલીસ્ટ સાહેબજીદા તો વળી તીન-પાંચ કરવા લાખ્યાં કે “ આંધળો છે ? આંખે સૂજેતું નથી ? આવડો મોટો ઉંટ જેવડો વધીજ જાણ્યો છે ? જરા સ્હામુ જોઇને તો ચાલતાં શીખ.” અને હું તો એને સ્હામો જવાબ આપવાને બદલે બરાબર નાટકના ટેબ્લા

જેવાજ સીન કરીને ધ્રુવનો ઉભો હતો, તેમ છતાં પણ એ મીસ્તર
 તો ઘસી ઘસીને મ્હારી સાથે પરાણે બોક્સોંગનો દાવ રમવાને મ્હને હાથ
 પકડી પકડી ધડીમાં ખેંચતા હતા, તો ધડીમાં વળી ખભા પકડી હલાવતા
 હતા. અને જ્યારે મ્હેં મ્હારી જાંઘીના આ પેલાજ યુદ્ધયાળના
 અખતરામાં કોઈ પણ જાતની જીતની નિશાની આકા રહેલી ન જોઈ,
 ત્યારે છેવટે અફસોસની સાથે મ્હારે મ્હારી વચ્ચેવચ્ચે આરામ લઈ
 ધ્રુવવતી જીભ કપી સમશેરને આન કરવી પડી. મ્હેં નીચે મોઢે
 મ્હારી દાર અર્થાત જૂલ કમ્બલી, અને આ મફતીઆ મેળો જોવા
 મળેલી મેદનીની વચ્ચે મ્હેં મ્હારું સવાજશોરનું લાલ ચણોડી જેવું
 નવું પાકડું ઉતારી બહાદુરી અને હિંમતથી માણી માંગી, સાત વાર
 જામ મારી, અંતે તેને ઠંડો પાડ્યો. ~~જાણેજાન મનેજ સાધુ~~
 અને પછી એ ગડબડનો લાલ લઈ સેવક તો કપડાંની ધુળવાળી મેલી
 ઘેલી પોટલી ખમણમાં મારતો કે પાછો એરાખેનની માફક હવામાં
 અધ્ધર ફલગો ભરતો હું ગાંઢી આવીને ઉપડી જશે, તો હજારે જ્યા
 રહી જાશિ, એ વિચારે સ્ટેશન તરફ દોડ્યો. ત્યાં તો અ...હો...કેમ
 જાણે આટલો અનુભવ આજો હોય ! તેમ એક ચેવડાવાળા ભયાનક
 ખુમચો માથે મૂકી “ચેવડા મસાજેદાર, ગરમાગરમ...છનનનન” કરતાં
 ટેસ્ટમાં ને સંગીતની ધૂનમાં મસ્ત થઈને જતા હતા, તેમની સાથે
 ધડીએ અને પળે પાછાં જોતાં અને દોડતાં સેવક આંખ મીચીને
 સસ્તેહ બેટી પડ્યાં. દાળ અને સેવનો પૃથ્વીદેવીને હાથે મંગળ હસ્ત-
 મેળાપ થઈ ગયો, અને ગાંડીયા ચેવડો વિગેરેની તે વાતજ ન પૂછે !
 વળી ભયાનક માથા અને મોઢા ઉપર છપ્પન મસાજેદાર તીખી
 તમતમતી લહેજતદાર ચટણીના રેલા ઉતરતા જોઈ સેવકનું મોઢું તો

સકળું ન રહી શક્યું. આપણા તો ભાઈને કહું કે એ હોઠ પહોળા થઈ ગયાં, અને હાંતની બગલાની પાંખ જેવી બચીસી જાહેર પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા ઉમેદવાર તરીકે જહાર પડી ગઈ. હસી હસીને પેટમાં દુખ્યું, એ તો જાણે કીક, પાણુ ખડું પૂછે તો તમારા સમ... મોઢાંમાં પણ પાણી આવી ગયાં.

યા દહેજત ! થોડી વાર તો બિયાજી ખુમચાને લાંબ પડતો મૂકી મ્હારી પાછળ દોડ્યાં, પણ પછી તો બાપડ થાકી ગયાં. ક્યાં સેવકના પંજળમેજની સાઠ માછલની રપીડ અને ક્યાં એ અલમસ્ત અને વજનદાર શ્રીમાનની સાત માછલની ગુરસ ટ્રેનની ઝડપ ! આસમાન અને જમીનનું અંતર ! ત્યાં પહોંચ્યાય ક્યાં ?

હાંદતો હાંદતો હું સીધો કીકાર ઓછીસ આગળ આવી પહોંચ્યો. એક બેઠાને પૂછતાં જવાબ મળ્યો, કે 'ગાડી આવવાને હજી વાર છે', એટલે સેવક એક એન્ય ઉપર શ્વાસ ખાવાને બેઠા. ગળવામાંથી ડાયરી અને પેનસીલ કાઢી આ અનુભવ નંબર ત્રીજો મહેં દપકાવી લીધો. મ્હારા પ્રવાસની અસ્યાર મુધીની રસિક પ્રાવ્યમય નોંધ મહેં નીચે પ્રમાણે લખી હતી.

❀ પ્રસ્તાવના ❀

*(રાગ દેલીચ્છ પ્રાહાણના)

સેવકની છે ધાંચી ન્યાત... જામ ફૂલપાડ પ્રખ્યાત,
સફર હજીરાની નોંધાઈ... લેખક રા. રા. હિલાભાઈ.

* * * * *

* હંદ પિંગળ પ્રમાણે જ્ઞેતાં જાણી જાઈનેજ તુરંતા ચોળયો છે, કારણ પાત્ર પિંગળજ્ઞાની નથી ચિતરાયું.

ઘેર તેજની ધાણી ફરે...તે ધંધામાં દીલ ન ઠરે,
તર્ક હમેશા કરતો એક...હુંય લખી નાખું બસ લેખ.

* * * * *
પપ્ત્રીક મહારી પૂજ કરે...મહારા પુરતક ઉપર મરે,
એવું કાંઈક કરી બતાવું...નામ પછાડી મૂકી જાઉં.

* * * * *
એવો મનમાં થતાં વિચાર...તત્ક્ષણ નીકળ્યો ઘરની બહાર,
ટપકાવું મહેં ડાયરી માંલ...આજ હજારે સેવક જાય.

* * * * *
સંવત સત્તરસો ને બાર...સપ્ટેમ્બર બીજી બુધવાર,
ગયો હજારા ગામે ખાસ...ત્યાંથી આવી લખ્યો પ્રવાસ.

* (વિષમ બુજંગી.)

જતોતો ઝપાટ થયોતો હું મોટો,
નહિ સર્તમાં દોડતો હોય ઘાડો !
મળ્યો મિત્ર અક્કરમી ત્યાં એક રહામો,
મહુને રોકીને વખત ખોયો નકામો.

* * * * *
ચૂકાંતી નજર મહેં ફરી દોટ મૂકી,
હતી બ્લોક ! જાઉં રખે દૂર ચૂકી.
અહાહા ! અરેરે ! વળી એટલામાં,
મળ્યા ભેટવા મિત્ર સાર્થકડીસ્ટ રહામા.

* * * * *
અમે ખેડ એકેકની સાથ હેડે,
પડ્યાં કુસ્તીઆ ખેલતાં મદદ પેડે.
વહી રનેહીના શિરથી લાલ અંગા,
લખાયો પ્રવાસે અનુભવ બીજો આ.

સઈ પાવડી હાથમાં માફ માંગી,
જગ્યા માન ને ખડાદુરી સાથ ત્યાગી.
પલાયન થયો ન્યાં પછી છવ લઇને,
હજી નહિ આગળ જરા સ્વસ્થ થઈને.

x x x

અધુરો અનુભવ રહ્યો હોય જાણે !
પડયો આથડી આકળો એજ રાણે !
“અજી! એવડો હૈ ગરમ...” એમ કેતાં,
પડયા ખુમચા સાથ ભૈયાજી હેઠા.

x x x

ગયા દાણ ને સેવન સૌ રસાલા,
મગ્યા ધુળમાં છનન છપન મસાલા.
અનુભવ કરી આ ત્રીજો ઉપડયો હું,
નથી જોયું પાછું ફરી કે થયું શું ?

x x x

‘રખે પૂઠ લેશે’ વિચારે હું ખડીધો,
ટાકીટ ઓશીસે આવીને શ્વાસ લીધો.
પછી તો ત્યહાં એક મેળો બરાચો,
જમી ખૂબ મિષ્ટાન્ન હૈયે ધરાચો.

x x x

કંઈ નહિ ! ખાવા ! એ તો એમજ ચાલે. હા...મુસાફરી
કરવાની છે, પ્રવાસ લખવાનો છે, કાંઈ લાડવા નથી ખાવાના. આ કંઈ
દોંગલા દોંગલીના ખેલ-નથી ખેલવાના, અહીં તો ખાંડની ધારે સાહસ
ખેડવાના છે; સમજવાતે ? મુસાફરી દરમ્યાન જો આવાં નંબર વન
વિદ્વા ન આવે, તો પછી અહેવાલ શાનો લખાય ? નામ કંઈ અમસ્થું

પેપર પર પગલીકમાં ચઢે ? અને લોકોને પછી રસ પણ શાનો પડે ? માટે એ તો એમજ હાલે, આપૂ ! છ તમે ન હમજો.

એટલામાં તો 'ધંટ' પડ્યો, ગાડી આવે છે, ટીકીટ શરૂ થઈ, એવી જૂઓ પડતાંજ હું લાગતો કપડાં ખંખેરી માથા ઉપરથી હેંકે ઉતારી મોકલું પાંચડું પાંચડું ચઢાવી તૈયાર થઈ ગયો. "હુછરા ક્યાં આવ્યું ?" તેની મ્હારા આપને પણ ખબર નહોતી, તેમ ટીકીટ ક્યાં થાય છે ? ફરલાની થાય છે ?' એની કશી પણ મ્હને માહીતી ન હોવાને લઈને હું ધડક દેતો કે એક લીસો સફેદ આનો ગળ્યામાંથી કાઢી ટીકીટ ઓફિસ તરફ ધસ્યો. ત્યાં લોકોનું ટોળું ભેગું થયું હતું. ખેંડલા તો રખેને મ્હારા જેવાજ કાઢ વીરલો પ્રવાસ કરવા નીકળ્યો હોય ! અને કાઢ એકસીડન્ટનો અનુભવ કીધો હોય ! એવી શંકા પડવાથી હું પાછલે પગે ત્યાંથી પોલ થવા વિચારતો હતો, ત્યાં તો એ એક માણસને ત્યાંથી ટીકીટ લઈને નીકળતાં જોયાં, એટલે સમજી ગયો. છતાં પાસે ઉભેલા પોલીસદાદાને માથું ખંજવાળતાં પૂછ્યું : "જમાદાર સાહેબ ! ઇધર ક્યા હોના હૈ ?" મ્હારી અશુદ્ધ હિન્દી જગ્યાન અને ડચા તરફ જોતો તે બોલ્યો : "ટીકીટ ! ચલો, પીછે લાઈનમેં જાય, બીચમેંસે મત આવ." એટલું કહેતાં તો તેણે મ્હને છોક ડાબે લાઈનને ખેંડે નંખરે ઘોંચી ઘાલ્યો.

ગુપ્તગુપ્ત અહીં કલા રહેતાં મ્હેં મ્હારી પાછળ આવી ઉભેલા માણસને મ્હારી આગળના એક યુદ્ધ કાકાને "તમે વલસાડ જગ્યાના છો ? તો હ્યો, જરા સાથે સાથે મ્હારી પણ એક ટીકીટ લઈ લેજો." કહી પૈસા આપતાં જોયો. એટલે મ્હને પણ થયું, કે લાવને સાથી છેલ્લો જઈ, અને કદાચ ટ્રેન લરાઈ જાય, ને જગ્યા નહિ મળે તો

પાછું ફરતું પડે, અને પ્રવાસનો નક્કી થએલો પ્રાથમ પાછો માંડી વાળવો પડે, તેના કરતાં લાવને હું પણ આ કાકાને પૈસા આપી જલ્દી ટીકીટ કરાવી લઉં. એમ વિચારી કાકાના પડખામાં છત્રીનો પાછલો દાંડો ધોંચતા હાથ લાંબો કરી હું બોલ્યો: “કાકાજી! જરા મ્હારી પણ આટલી એક ટીકીટ કરાવી લેજો.”

“તમે ક્યાં જવાના છો?”

“જી! સેવક હજીરા જાય છે.”

“હજીરા! અને તે હમણા?”

“જી! કેમ આ મોસમમાં નહિ જવાય? પણ ફિકર નહિ, હું કંઈ ખાસ હવા ખાવા નથી જતો, હું તો ખાલી સીમ્પલી.....”

“ચાલ ખસ, સમજે નહિને! એક આનામાં હજીરાની ટીકીટ! ને તે પણ વળી આનો લીરસો! જમાદાર સાહેબ! આ પાગલને બહાર નિકાલો.”

મ્હારો કાન પકડીને જમાદારે મ્હને બહાર કાઢી મૂક્યો. “ઠીક છે, જો હું ટ્રેન ચૂકીશ, તો કાયદેસર તમારી ઉપર ડેફેમેશનનો દાવો નોંધાવીશ.” એમ બડબડતો નિશ્વાસ નાખતો હું પસાર થવાના દરવાજા પાસે જઈ ટ્રેન આવી કે નહિ તે જોવા ઉભો હતો, ત્યાં તો એક અપ-દુ-ડેટ જેન્ટલમેનને મ્હેં લાંથી પસાર થતો જોયો. ટીકીટ તપાસનારે તેને “પ્લીઝ ટીકીટ” કહ્યું, તે મ્હેં બરાબર સાંભળ્યું, અને જવાબમાં એ વિલાયતી એટીકેટના સેમ્પલે એક આનો ખિરસા-માંથી કાઢી ખાસો રોકડો એમના હાથમાં સેરવી ચાલવા માંડ્યું. મ્હેં નજરો નજર જોયું. ડાયરી કાઢી આ પણ એક અજબ અનુભવ નોંધી લેતાં મ્હેં પણ હવે ટ્રેનને જલ્દી પકડવા એજ ગતો લીધો, અને જેવો

દરવાજામાંથી પસાર થવા જતું છું, ત્યાં તો એ સાહેબશાહી ટોપશાએ મળે “એઈ! ટીકીટ ક્યાં છે?” કહેતાં બહાર પાછો હડસેલી કાઢ્યો.

“પંત ધક્કા કાયકુ મારતા હે, એઈ હ્યો વન એના...” એવી ગાંડી ઘેલી હિન્દી લાપામાં જવાબ કેંકતાં મહેં પ્રેરન પેસો લીસા આનો કાદો એના હાથમાં સેરવ્યો, કે એણે મદારા હાથમાં એક પીળી ટ્રાણ પાડલી ટીકીટ દબ દાવી. પણ મળે નહોતી ખબર કે એ તો પ્લેટફોર્મની સેકન્ડહેન્ડ (એક વખત જેનો ઉપયોગ થઇ ચૂક્યો છે, એ અર્થમાં) પાસ હતી. બંદા તો એને હુછરાની ટીકીટજ સમજ્યા, અને બોલ્યા: “સાહેબ! હુછરા જવું છે, હોં! ઉતાવળ છે, સાહેબજી!”

“અલ્યા, એ ધનચક્કર!” એ સાહેબે મળે પાછો બોલાવવા ખૂમ મારી.

પરંતુ હું ક્યાં એમ એનાથી જતું એમ હતો? હું સમજ્યો, કે આનો લીસો આપ્યો છે, એટલે બદલાવવાને માટેજ એ મળે ખૂમ મારે છે. પણ સાંભળે છેજ કોણ? મુઠ્ઠીઓ વાળી હું તો સીધા પ્લેટફોર્મ ઉપર દોડી ગયો, કે જ્યાં ટ્રેનની રાહ જોનાં સંકેત ઉતાડ્યો ધુમ્રપાનના ગોટેગોટ છોડી રહ્યાં હતાં. જ્યાં...

સેવ ગાંડીયા ચેવડા જલેખી લજ્યા.....!

નારંગી સંતરા દાડમ કેળાં.....સકરજન!

પાન ખીડી સીગારેટ માચીઝ.....!

કોનીકઝ, ટેલી મેઝ, ટાઇમ્સ...ચલાય ગરમ!

એવાં એવાં જાત જાતના એસરા સંગીતના સૂરો દરેક પળે છૂટી રહ્યાં હતાં. એવામાં તો ઘંટનો એક ટંકારો પડ્યો, અને હજારો

લોકોના ફિલફિલાટ વચ્ચે હુસ...હુસ...હુસ...કરતો એ પ્રચંડ અભિરથ આવી પહોંચ્યો.

ગાડીના આરણ્ય ધંડાવડ અને ફોડાડ ઉઘડવા લાગ્યાં. કોઈ ઉતરે ને કોઈ ચઢે. હું પણ આ ડગ્ગેથી પેસે ડગ્ગે ને પેસે ડગ્ગેથી આ ડગ્ગે એમ દોડી દોડીને થાકી ગયો, પણ પત્નો ન આવ્યા. અંતર હાઉસ ઝૂલ ! ચિત્તર ! નો વેકન્સી !

ગાડી લાથમાં ફાનસ અને વાવટો લઈ રખડતો હતો, તેને મહેં કાઢી ઓફિસર ધારી અરજ કરી : “ સાહેબ.....”

“ એક જનવ...એક જનવ...કીધર જનના હૈ...અબી ગાડી ઉપડતી હૈ ! ”

“ મગર સાબ ! બિલકુલ જગા નહીં હૈ...”

“ અરે ચલો...એક જનવ...” કહેતાં કે ગાડી મહને જે ડગ્ગા આગળ હું ઉભો હતો, તેનું આરાણું ખાલી અંદર ધકેલી પાછું દઈ દીધું, અને વાવટો હજાવી ખેંચી સીસોટી મારી.

પરન્તુ યા ખુદા ! અંદર એક તો દસ દસ માણસની જગ્યામાં પંદર પંદર માણસો જેમ તેમ બીડ કરીને એટલાં હતાં, અને ત્યાં હું નાળિયેરી ઉપરથી કોઈ વાળ વગરના સજીવ તાલકા ઉપર નાળિયેર પડે તેમ એક બીચડાઈને એટલાં જગા કાઢાળના લાડવા જેવા ગોળ-મટોળા હું ઉપર અફળાયો. અને એનું પરિણામ શું આવ્યું ? એમણે મહને બોચીમાંથી પકડીને બારીએથી બહાર પાછો પ્લેટફોર્મ ઉપર ફેંકી દીધો. મહારી પાછડી ગમડી ટ્રેનની નીચે પડી ગઈ, અને હું હજુ એ બાબતની કમ્પેક્શન કરું ત્યાં તો ગાડીને આંચકો લાગ્યો, એ ઉપડી...એ જનવ.....

હું એને “ રહી જઈશ ” એ બહોંકે પકડવાને પાછળ દોડ્યો. પાટીઆ ઉપર ચઢી ગયાં. પરંતુ હા...સ મહેં જે ડાખ્યાનું આરણ્ય પકડ્યું હતું, તેમાં ચાર પાંચજ નેન્ટલમેનો જાપા વાંચતા ને ગોટપીટ કરતાં બેઠાં હતાં. અંદર પુષ્કળ જગ્યા હતી. જાપાટાબંધ મહેં એનો આગળો ખોલી નાખી અંદર જંપલાવ્યું. પોચી પોચી ગાદી ઉપર બેસતાં મહેં આખરે એક છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. પરંતુ કાલુ નાણું કેમ તે પેલાં મહારા ડાખ્યામાં બેઠેલાં પાંચે નેન્ટલમેનો મહારી તરફજ તાંકી તાંકીને કેમ જોયા કરતા હશે ? હાં...હું સમજ્યો ? મહારે માથે પાઘડી નહોતી એટલેજ. અને મહેં મહારે પોર્ટ્રેશન સાચવી લેવા ખલા ઉપર નાખેલો કસબી ખેસ ફેંટાની જગ્યાએ વીંટાળી માન રાખ્યું.

મહારી સાથે એક નહાનું સરખું પોટલું હતું, તે મૂકવાની હું જગ્યા જોતો હતો, એટલામાં અમારા ડાખ્યામાં બેઠેલાં એક હલેરીલાલે હસતા હસતા મહેને કહ્યું : “ પટેલ કાંના ? ”

“ કુલપાઝના. ”

“ કાં જવાના ? ”

“ હજારા. ” મહેં હરખે જલકાતી જાતીએ સ્લામો જવાબ વાળ્યો.

એ મોજલી મિત્રમંડળી પેપરમાં મોઢા ઘાલી કંઈ જાનું જાનું હસી. પછી પાછા પેલા મીસ્તર બોલ્યા : “ પટેલ ! તમે શું શોધો છો ? તમારે આ પોટલુંજ ભરાવવું છેને ? ”

“ હા...ભાઈ સાહેબ ! ”

“ બોહો ! એમાં શું ? આ સાંકળની સાથે કચકચાવીને બાંધી દેયો. ”

“ઓહ યસ.” મહેં-પણુ હવે જરા અંગ્રેજ એટ્રીક્ટમાં રહી ઈંગ્લીશમાં ફેક્તાં પોટલું સાંકળ તાણી એની સાથે બાંધવા માંડયું. પણુ મહને શું ખચર ? કે ‘એ સાંકળ અકસ્માત સમયે આગગાડી થોભાવવાની હશે ? વળી આવા કેળવણી અને અપ-ટુ-ડેટ જેન્ટલમેનો મહારી મસ્કરી કરે ખરા ?

એકએક સાંકળ ખેંચવાથી આગગાડી તો અટકી ગઇ. પેલા જેન્ટલમેનો તો ખડખડાટ હસવા મંડયા, અને એટલામાં તો ગાર્ડ ડગ્મે ડગ્મા તપાસતો અમારા કંપાર્ટમેન્ટમાં આવ્યો. સાંકળ સાથે બાંધેલું પોટલું જેતાંજ તેની આંખોના ડાળા ઉઘા ચઢી ગયાં. તે અંદર ધસી આવ્યો.

“આ પોટલું કાનું છે ?”

“કેમ શું છે ? મ્હાફે છે ? ત્હારા આપ-આપનું છે ?” મહેં હિંમતથી એને જવાબ આપવા માંડયો.

“એણે મ્હારો કાન પકડી બે થાપડ જડી દીધી, એટલે મ્હારી સુસ્તી ઉડી ગઈ. પોટલું છોડી નાખતાં એણે વાવટાનો અને લાઈટનો સીમલ આપી ટ્રેઇન ચાલુ કરાવી. પછી તે પાછો મ્હારી તરફ ફર્યો : “ત્હારી ડીકીટ ક્યાં છે ? લાવ...જેઉ ?”

મહેં ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં પેલી પ્લેટફોર્મની પીળી પાસ કાઢી એના હાથમાં ધરી દીધી, તે જેતાં તો એના મગજ રૂપી થર્મામીટરનો પારો એકદમ લાસ્ટ ડીગ્રી ઉપર ચઢી ગયો. “યુ રાસ્કલ બદમાશ... પ્લેટફોર્મની ચાર દોઢીયાની પાસ લાઇને સેફ્ટ કલાસમાં ટ્રાવેલ કરે છે ? કંઈ નહિ, ત્હારી બીજે રેટેશને વાત...” કહેતાં એણે મીઠા મેસુરના બીજા ચાર પાંચ કટકા મહને પરાણે જમાડી દીધા. મ્હારાથી રડી

દેવાયું. એટલે પેલા પાંચ સદગૃહસ્થોમાંથી એક સીગારેટ પાતાં જેન્ટલમેન મહારી મદદે આવ્યા. તેમણે કાંઈ અંગ્રેજીમાં ફેંકફેંક કીધી. એમાંથી હું ફક્ત ગુજરાતીમાં બોલાયલી એકજ લીટી સમજી શક્યો. અને તે “ ગામડીઓ છે. ” અને ગાર્ડ સાહેબ ! મહને “ આવતો સ્ટેશને ઉતરી પડજો, સમજ્યો ? જા... જવા દઉં છું. ” કહી ફરી પાછા ડગ્મે ડગ્મે ચાલતા થયા. અને સ્ટેશન આવ્યું ત્યાં મુખી મહારી ખૂબ મશ્કરી બનાવી આખરે મહને એ રમુજ મંડળીએ ઘણા મારી ગાંડો ગણી નીચે ઉતારી મૂક્યો.

છતાં હજી હું બિલકુલ નિરાશ થયો નહોતો. આટઆટલાં સંકટોના વાદળમાંથી પસાર થવું પડ્યું છતાં હું હિંમત હારી ગયો નહોતો. બેવડા ઉત્સાહથી હું મહારા આ અનુભવો ગયરીમાં નોંધતો ફરી પાછો ખીજા ડગ્મામાં ધૂસતા દોડ્યો.

લપાતો-છુપાતો હું છેક છેલ્લા ડગ્મામાં બારાણું ઉઘાડી જ્યાં જવા જઈ છું, ત્યાં તો ડગ્મામાં બેઠેલાં બેરાઓએ હો-હા મચાવી ન્હાસભાગ કરી મૂકી. એટલામાં આમ તેમ ફરતાં એક બે માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. હું પણ આ બેદી બનાવતું રહસ્ય સમજી શક્યો નહિ. ત્યાં તો પેલા ગૃહસ્થોએ આવી મહને ઉધડો લેવા માંડ્યો : “ કેમ રે અલ્યા ? એ ગામડાના રોંચ ! બેરાનો ડગ્મો છે, એટલું પણ દેખાતું નથી. ચાલ... આગળ જા. ”

હું સાવ ખીસીયાણો પડી ગયો. મહને લાગ્યું કે આજ મહારા પ્રલજ વાંકા છે. શનીની કપરી પનોતી બેડી લાગે છે, નહિ તો છેક આમ હોય નહિ ? ક્યાં તો કોઈ કાળ ચોધડીયેજ આ પ્રવાસના શ્રી ગણેશ શરૂ થયા હોવા બેધયે ! જેથી જ્યાં જ્યાં રોટલાના ટુકડા

મેળવવા જઈએ છીએ, ત્યાં ત્યાંથી કુતરાની પેદે હડહડળ થઈએ છીએ. છતાં પાછો પ્રવાસ છે, એ તો એવાંજ રંગ-રંગ હોય ! એમ મન વાળી મહેં નોંધ કરી લીધી.

આટલેથીજ આગળ વધવાનું માંડી વાળી હવે હું પાછા કેમ કરવું ? એનીજ ચિંતા કરતો સ્હામેની એક એન્ય ઉપર એટો. એકાને હજુ એ મીનીટ પણ પૂરી નહી થઈ હોય ત્યાં તો એક પારસી ગૃહસ્થે એ અપ-ટુ-ડેટ લેડીઓ સાથે ત્યાં આવી પહોંચી મ્હારી વિચારમાળા વિખેરી નાખી. “ એઈ મીસ્તર ! આય એન્ય ફક્ત બાનુઓનેજ માટે છે. ઉડી જાય...”

સેવકને અહીંથી પણ લીડું નાળીએર મળ્યું. અફસોસ કરતો એક ડબ્બાના બારણા પાસે “ હવે આગળ વધવું, કે આટલેથીજ અટકવું,” એનો નિર્ણય કરતો હતો, ત્યાં તો અંદર એટલા એક લંબગોળ દાદીવાળા જોરાણાએ આરીમાંથી ડોકીયું કરી પુકડ...ચ કરતી કે પાનપટ્ટીની પીચકારી મારી. આખાદ ! કોરા કડકડતા નવા સફેદ કોટ ઉપર જુઓ તો બરાબર જાણે ખીજે બ્રીટીશ સરકારની લાલ સરહદ બતાવતો હિન્દુસ્તાનનો નકશોજ દોરાઈ ગયો. મનમાં તો એવું થઈ આવ્યું, કે એટમણની સુસ્તી ખીંગારી નાંખુ, આખાત ભૂલાવી દઉં, પણ યા ખુદા ! શું કરું ? ઉગામેલો હાથ હવામાંજ અધ્ધર રહોંડી ગયો. આગગાડી સડસડાટ ઉપડી ગઈ. “ માફ કરજો મીસ્તર. ” એટલા શબ્દો મ્હારે કાને પડ્યા, અને મહેં “ થેન્ક યુ. ” કહી એ આજાર સાથે સ્વિકારતાં એમને ઉદ્ધાર દીધે મારી આખી મ્હારી નોંધપોથીમાં એ ગોઠડન સેન્ટેન્સો નોંધી લીધા.

અને હવે તો હું મ્હારી પૂંક ફેરવું, ત્યાં તો એક ઠીંચકા જેવડાં પારસી બાતુ લફડફડ કરતાં ઉંચી એડીના ખુટ સાથે પુલ ઉપરથી શાસભેર દોડતાં દોડતાં ઉપડી જતી આગગાડીને પકડવા ધસી આવ્યાં. એમના એક હાથમાં હતું કુમળું નેતર જેવું છત્રીનું લાકડું અને બેગ, બ્યારે બીજા હાથની આંગળીએ ખુચો બજાડેલો ! ગભરાટમાં અને દોડધામમાં એમની અંધારીઆવાળી (ચશ્મા) આંખોએ મ્હને ન જોયો કે કેમ તે મ્હારી ઉપરજ આવી પડ્યાં, પણ પાછળથીજ મ્હને એ વાતની તો ખબર પડી કે કોઈ હરામખોરે કેળું ખાધ જાણી જોઈને મશ્કરી કરવા તેની છાત્ર પત્ર ના લીસા પ્લેટફોર્મ ઉપર નાખેલી, એટલે ઉંચી એડીનો ખુટ એના ઉપર પડતાંની સાથેજ સરી ગયો. જરા સરખો હડસેલો લાગતાંજ એ માછાજી કે ખાછાજી જે કહું તે લાંબા છટ્ટ થઈ મ્હારે પગે પડ્યાં. એમના હાથમાંનો ભરૂંચી ભોટવો તો ભુસ્સ દેતો કે લાંગી ગયો, ખેર ! પરંતુ નાકની ટીચકો તો એવી દબાઈ ગઈ, કે આબાદ ખાવાની નાનખટાઈ જોઈ લેવી. અને પેલો ખુચો તો ઉથલીને બે ગુલાંટીઆ ખાતો બાર ગજ દૂર જઈ પડ્યો પડ્યો ભેંકડો તાણતો હતો ! જાણે પાયદસ્તાની ૨૧ મી મ્હટણનું બેન્ડ ! અને નાકે રૂમાલ દઈ ટ્રેન ચૂકેલા આનુનો મિળજી તો બસ મ્હારીજ ઉપર ખાલી થયાં માંડ્યો. “નખખોદ ગીયા, ભસ્તે ગીયા, આંધરા મુવા ! ખાઇ માનસને પન ધક્કા મારે છ...”

સ્ટેશન ઉપર જોતજોતામાં ૧૮૫૭નો બીજો બળવો, ફાટી નિકળ્યો. એમની નાજુકડી છત્રી દેવીની પણ બે ચાર મ્હારી પીઠ સાથે એમણે શેષકહેન્ડ કરાવી મ્હને આભારી કર્યો, અને વગર ટીકીટે આ તમાસો જોવાને સ્ટેશન-થીએટરનો પ્લેટફોર્મ-હોલ પગલીક-ઓડીયન્સ

વડે ચીકાર થઈ ગયો. તત્ત્વ માત્ર જાણ્યા ન મળે ! કાને પડ્યું સંભળાય સરખું નહિ ! અને આય સેવકની વાત પૂછો છો ? ગોળપાપડી, કોપરાપાક, સાલમપાક, મેથીપાક, મથુરાના પેંડા, અને મીઠું મેસુરના કટકાએનો વરસાદ તો મહારા ઉપર આગુઆગુએથી એટલો વરસ્યો, કે ન પૂછો વાત ! આંખેથી, ગાંઠેથી અને નાકેથી પણ લાલમલાલ પરસેવાની રેલમછેલ ઉતરવા લાગી. હાડકા-પાંસણાં એકવડાના એવડાં થઈ ગયાં. “ મરી જઈશ, તો મુડદું ઉપાડવું પડશે, અને પંચકેસ થશે, તો સરકારમાં જઈ સાક્ષી-પુરાવા આપવાં પડશે. ” એ ખીંકે થોડાંએક દયાળુ મહાત્માપુરુષોએ મહત્તે છેવટ છોડાવ્યો. સેવક તેમનો ખાંસડાના તળીએથી તે ચોટલીની ટોચ સુધીનો આભારી છે.

હવે મહત્તે મહારા આ જીવલેણ પ્રવાસમાં આગળ વધતાં જાણી જાણી લાગી. “ ન કરે નારાયણ, અને કદાચ હું અહીં અધન્યજન સમશરણ થઈ જઈ તો મહારી પાછળ મહારી પતિવ્રતા પત્ની ગંગાનું શું થાય ? ધરતું શું થાય ? લાણીનું શું થાય ? વળી અહીં જીવ અકાળે અને અજાણ્યે મૃત્યુ, તો પછી શ્રાદ્ધ સમયરીની તો મહારે આશાજ કયાં રાખવી ? ” હ-સાને અલ્લાહ ! હવે તો તું કરે તે ખરું ! આ ખુખસુરત બહાના પંજનમાંથી જેમ છોડાવ્યો, તેમ હવે આ પ્રવાસના પંજનમાંથી છુટકો કરી જીવતો ને જમતો સહીસલામત ઘેર ખેંચાડ, બસ, એટલેજ ભયો ભયો ! પ્રવાસ લખવાને આટલો અનુભવી કાંઈ એાછો-અધૂરો નથી, પૂરતો છે.

મહારા હજીરા-ગજીરા જવાના હવાઈ તરંગો હાડકા-પાંસણાં દુખવા માંડતાં એક પછી એક હવામાં હિડવા લાગ્યાં. હું કંટાળ્યો, ગભરાયો, અને રડી પડ્યો. “ ઘેર ગયું છાપામાં પ્રકાશમાં આવવું,

અને ઘેર ગયો હજીરાનો પ્રવાસ લખવો. હું બસા ને મ્હારં ઘર બહુ, ને મ્હારી તેમની ધાણી મ્હને મુબારક ! ” યા ખુદતાલા ! ફીતની હાડમારી ! ભાઈ ! સેવક તો પાછા “ ધાંચીનો અગદ ક્યાં, તો કે ફરી ફરીને જ્યાંનો ત્યાં. ” એ સત્રાનુસાર સીધાં દોર થઈ જઈ ઘેર આવવાના સ્વપ્ના જેવા મંડ્યાં.

બસા માણસ ! એમજ જે પ્રકાશમાં અવાતું હોય, ને અધાંથીજ ક્લમનો ગોદો હાથમાં પકડી પ્રવાસ ચિતરાતો હોય ! તો પછી પૂછવુંજ શું ? અધાંયે ધોળાં પર કાળું ઘસડવા બેસી જાય. પણ બાવા ! એ તો જેનાં કામ તેજ કરે, નહીં તો પછી મ્હારી પેઠે લાંબા સાથે ટુંકો જાય, ને મરે નહિ ને માંદો થાય. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં ગજવામાંથી પ્રવાસની ડાયરી કાઢી મ્હું તેને ચીરી ઉડાડી નાખી. ત્યાં તો...ત્યાં તો.....ક્રોધનો સ્વર મ્હારે કાને પડ્યો.

“ ઘોરો ! ઘોરો ! હજુય તમને કંઈ દેખાય છે ? આરણે નવ વાગ્યાં, ને તડકાં પડ્યાં, તોય હજુ ઉંઘ ઉડતી નથી ? જુઓ, પ્હાર કોઈ વેપારી તેલ ભેવા આવ્યો છે. ”

એ મીડો-મધુરો સ્વર મ્હારાં પોતાના દેવી જગદંબા ગંગાજીનો હતો. મ્હાગ ખભા પકડી મ્હને ક્રોધએ બેડો કર્યો, અને ઉંઘમાંથી અર્ધા સ્વપ્નામાંથી ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં ઉડેલા મ્હું મૂર્ખે જેવા વિચાર્યા વિનાજ. મ્હારી ગંગાને એ ચાર રામ નામની જડી દીધી.

પરંતુ જ્યારે પાછલી રાત્રીના લગ્નમાં જઈ આવેલાં, અને હદ પ્હાર નિશાળાજ કરી આવેલાં, એના ઉગ્ગરાના અને આખોના ઘેન ઉતર્યા, ત્યારે મ્હને મ્હારી બૂલ સમજાઈ. મ્હું પગે પડીને મ્હારી આ સ્વપ્નની વાત કહીને મ્હારી ગંગાને મનાવી-સમજાવી લીધી. બસ...ખસાસ...

ત્યારે હવે તો તમે સમજી ગયાને ? સેવકનો આ પ્રવાસ સ્વપ્નમાં-પથારીમાં-ગોઠડામાં થએલો, અને એ પ્રવાસની હર્મિતી સૂર્ય ને સ્વપ્નસૃષ્ટિ ઉપર ઉગેલો એજ સૃષ્ટિ ઉપર પાછો અસ્ત થઈ ગયો-વિલીન થઈ ગયો-વિરામી ગયો. અસ્તુ ! તમારામાંના કોઈ બિરાદરને પણ મ્હારી માફક પબ્લીકમાં પ્રકાશમાં આવવાનો આવો અફલાતુન તરંગ થઈ આવે, તો નહીં આવજો, એક વખત ૧૩૨ હજીરાના હવાપાણીએ:—

ૐ કેમ શું વિચાર છે ? ૐ.

ગગનમાં ઘડીભર ચન્દ્રિકા ચમકી !

ૐ અને તે જોઈને ૐ.

“ચાંદની”ના પ્રખ્યાત તંત્રીશ્રીએ એ ચંદાની ઉપર લખી નાખ્યું એક અફલાતુન પુસ્તક !

૨૫૦

પાના

એ

ચિત્રો

અલંકાર

મૂલ્ય

[પોસ્ટેજ સાથે] રૂ.

૧-૪-૦

લેખક :—નાગરદાસ ઈ. પટેલ.

એકેએક ઉગતા લેખકને એક વાર આનો અભ્યાસ કરવાને માટે ખાસ લલામણુ કરવામાં આવે છે.

‘શ્રી નવજીવન પુસ્તકાલય’ ટાવર રોડ, સુરત.

તાવનો એકજ અકસીર ઉપાય !

—: અને તે :—

દલાલનું

— એચ્યુમીક્ષ્યર

—: એક વાર અવશ્ય વાપરી જુઓ :—

કારણ કે આ દવા ટાઢીઓ, એકાંતરીઓ, મેલેરીઆ, ઈન્ફલ્યુએન્સા, વગેરે હરેક જાતના તાવ ઉપર અકસીર, અસરકારક, ભરોસાપાત્ર અને ફેત્તેહમંદ ગુણ કરનારી સાબીત થઈ ચૂકી છે.

—: મળવાનું એકજ વિધાસપાત્ર ઠેકાણું :—

સુરત જીલ્લામાં જુના અને જાણીતા દવા વેચનાર

દલાલ પ્રધર્સ.

— ખરાનપુરી બજાર, સુરત.

❀ पुष्प त્રીजु ❀

श्री
सत्यनारायणनी कथा

[ओं सद्गुण सत्य-चरना-चित्र !]

❀ प्रयोगकः—“पुष्प” ❀

[पुनः मुद्रणना सर्वाधिकार प्रयोगकने स्वाधीन]

मुद्रा.

“हिन्दुस्थान न्यून प्रवर्तमान.”

તમે સાંભળ્યું તો છે ને?

!!!એક નૂર આદમી...હજાર નૂર કપડાં!!!
 શરીરનો સાચો શણગાર શું? શરીરની સર્વોત્તમ ઓલા શામાં?
 તમારી ચોકખાઈમાં...તમારા ચોકખા કપડામાં
 ...ત્યારે હવે સાચું ઓલો...તમે તમારા આવાં...આટલા બધાં...

* સ્વચ્છ સુંદર અને સફેદ કપડાં *

.....ક્યાં ધોવડાવો છો ?.....

ધી
સ્ટીમ લોન્ડ્રી કું.

માં

હિડ ઓફિસ:—શ્રી ડ્રેસી સીનેમા સામે, સુખારામ ખીલીંગ—મુરત
 ધ્યાન્ય:—ભાગાતળાવ આરોટની હોટલ પાછળ, મુરત.

બનારસી, કસળી, આરી, જરીના ભરતકામવાળો, રેશમી,
 સીક્રીન, બેન્જેટ, કેનનકીન, મુતરાકિ, ગરમ, તેમજ સાદકન
 ન્હાના મોડામાં તમામ કામતી કપડાંઓ માંગો ત્યારે માંગો તેવા
 મનપસંદ ધોઈ તથા રંગી આપવામાં આવે છે. જાંખા પડી
 ગમેલા જુના રંગોની ચમક તથા ઝળકાટ પણ ફેન્ય અને
 ઝઈ કલીનીંગના પ્રેસેસથી નવા જેવી થઈ ડાવાઓ બંસી
 નાખવામાં આવે છે.

એકવાર ટ્રાયલ લેવા મજબુત ભલામણ છે

પુષ્પ:- શ્રી સત્યનારાયણની કથા -ત્રીજું

પ્રિય પાઠક અને પાઠિકાઓ:-

અમારા એક નંબર-વન રમુજ મિત્રને ત્યાં ખરી બનેલી આ રામ-કાણી છે. જો કે મસાલો અને મરચું-મીઠું એમાં બેળેડું છે ખરું, છતાં વાત અને વાતનો પાયો તદ્દનજ અદ્ધર ઉભો કરેલો નથી. સેંકડે પચીસ ટકા કમીરાન આદિ જતાં (પાણી) ચોકળું દૂધ સમજી લેવું.

“મહારી એ પૂર્ણાંગનાએ (મહને એ એટલી બધી બહાલી હતી, કે અર્ધાંગને બદલે મહે એને અખિલાંગ અર્પણ કરી દીધું હતું.) જે પોતાને કાકા આવે, તો પાતાળીઆ હતુમાનને સવા મણુ તેલે નહવડાવવા, આજ્ઞાજીને મદિરે સવાશેર પેંડા પધરાવવા અને સગાબહાલા તથા આગેશીપાડેશીઓને કંસાર-ધી ખવડાવી તેમના મોઢા મીઠાં કરવા, એવી એવી આદા-માનતાઓ માની હતી. ઐશં માણસ ! એને જોઈને ભલભલા લલચાય, અને એની આગળ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ સરખાં હાર્યાં, ત્યાં પચી આપડા આ કળિયુગના દેવતાના તે શા હીસાબ ? તેઓ મહારી પૂર્ણાંગનાની પતિભક્તિથી ખૂશ થયા, એની માનતાઓથી લલચાયા, એમના મોઢામાં પાણી છૂટયા. એટલે “તથાસ્તુ ! પુત્રવતી ભવ !” એવો આશિર્વાદ સ્વપ્નામાં આપી દીધો. પૂરે માસે મહારે ત્યાં ફૂળદીપક પ્રકટયો. અમે ધણી-ધણીઆણી અથવા વર-વહુ ગાંડાથેલા થઈ ગયા. મહારી સોળ વરસની એ ગૃહ-રામી એક કીકાની માતા બની, જ્યારે બાવીસ વર્ષના આ એવકને આપા અથવા બાવાનો સન્માનસૂચક ખિતાબ મળ્યો.”

મહારા આ મિત્રનું નામ “મોહન” અને ભાભીનું નામ મોહીની હતું. પેલાં નવા જન્મેલાં બુલકાનું નામ કિશોર હતું.

એ અચૂની બા અને બાપાએ મહને પોતપોતાની બાધા-માનતાઓ કહી. તે પછી ધણી-ધણીઆણી વાતે વળગ્યાં. હું પણ સાંભળતો હતો.

“મહે બાધા લીધી છે, કે સત્યનારાયણની કથા કરાવવી.”

ભાભી સાહેબનો હુકમ ! એટલે પછી શું સમજ્યા ? લાઈન કલીઅર. ભાઈશ્રી પાંચ અહીં આગળ હંડા આઈ/સકીમ ! દેવી બોલ્યાં, એટલે ભાઈની મક્કર નહી, કે ચૂં કે ચાં થાય. ભાઈએ મહને એ કામ સોંપ્યું, કે “આજે ત્યારે સીધા સામગ્રી, કથાનો સામાન, મહારાજ વિગેરેનો બંદોબસ્ત કરી નાખવો.”

મહને સોંપાયલું કામ બજાવવા હું બગરમાં નીકળ્યો. બાપજન્મે બંદાએ કથા કરાવેલી નહી. ગાંધીને કહ્યું : “કથાનો સામાન બાંધી આપ. માળીને પણ એમજ.” હવે બ્રાહ્મણ શોધવો રહ્યો. એટલામાં એક સુદામાની સ્થિતિ બોગવતો બ્રાહ્મણ હાથમાં ચંદનનો વાટકો લઈ “કલ્યાણમસ્તુ.” કહી મહારી કને આવ્યો. મહે એને પૂછ્યું : “મહારાજ ! કાંઈ કથા-બથા કરતાં આવડે છે ? કે રામરામ.”

હકારમાં દશરેણુ ધુણાવતાં એ બ્રહ્મભટ્ટે તો અર્ધો કલાક ખોટી કરી પોતાની વાગ્ધારાનું પાન મહને કરાવ્યું. સંસ્કૃત શ્લોક પણ ખૂબ ભયડ્યાં. ફેંકવામાં તો એકકો. સાદુ કમુલ થયું. મહારાજને લઈ હું ઘેર આવ્યો.

નોતરેલા સજ્જન મહારાજો, સુશિલ સત્તારીઓ, અને પરસાદના લાલચુડા મસ્તીખોર છોકરાઓની એક જળવરજસ્ત હઠ સાંજે અમારા

મિત્રને ત્યાં જઈ. શેરડીની ઘડૂ શોધ કરવાં છતાં ન મળી, જ્યેથી એક પ્રમાણિક આગના માળી પાસે ફેળના ચાર પાંતરા લઈ આવ્યો. પ્રથમ ત્રાસે મહિષા. મહારાજે તો આવતાં વારજ પોતાનો સુસવાટો છોડ્યો. ફેળના પાંતરા જેતાંજ મંડપ બનાવવા માટે ભૂદેવજી ઉછળ્યાં. મહેને તો એમનો એ સમયનો સીન ! નમનેદાર અને ફોટો ખેંચી લેવા લાયક લાગ્યો, પણ અકસોસ ! છૂપો કેમેરો નહોતો.

કનકવાની કમાન છરકે એમ ઘાતરીયું ગેપ સુદામાં બોલ્યા :
“અરે ચાર શેરડી પણ ન મળી. તે આવી લક્ષ્મણ કિંચકી લાવ્યા ! હવે મહારા જાન ! (ખાંધતા ખાંધતા) આવા સારા માણસ થઈને કસર તે આમાંજ આવી ગઈ ?”

મહે' ટુફકે ક્યો : “મહારાજ ! આપ છંદગીએ કથા કરાવી હોય તો જાણેને ! આજકાલના અસહકારી જેવા કિછરતા ભૂદેવો કથામાં શું શું નિષ્ક્રિય ? એ પણ નથી જાણતા. તમારા જેવા ગણ્યાગાંડ્યા વયોવૃદ્ધ આમણો મજે ! ત્યારે એ બધું સમજાવેને ? તમારા જેવા દેવાંડી મહારાજ અમારા ઘરઘરડાના પાણ્ય પ્રતાપે આ એમના પનોતા કૃણાદીપકને આજકાલ મળ્યા હોય, તો આવી ઝીણી આગને ઉપર અજવાળું નાખી આંખે કિંચકેને ? અર્થા ઉપર મહારાજ અકલ્પના ભમરડા તો ખરા. હોં ! એમાં ભૂલ નહીં.”

જે કે મનમાં તો ઘણું થયું, કે “આ સમદાસ સાથે ક્યાં પાતું પડ્યું ? ધૂમ ઝાડતી નાખું.” પણ હવે શું ? આળીને લખતે બીજા આમણને જોતવાંપ ક્યાં જઈને ? હવે તો પડ્યું પાતું સુધારી લેવું.

પરંતુ અમારા દીક્ષાગ્નન દોસ્ત મી. મોહનલાલ જેવળ કથા ફરાવનાર હતા. એમનાથી આ ન સંખાવું. “એ મહારાજ ! પણ છે શું !

એ બડબડાટ ફડફડાટ શાનો કરો છો? કરવી હોય તો કરો, નહીં તો ઘેર ગઈ એ ક્યા. ચક્રમ છો કે શું? કદળી સ્થંભ જોઈએ, એને બદલે શેરડી! કેમ? શેરડી હોય તો ચાવવા ચામે, આ શું કામમાં આવે?”

પોથી બગલમાં મારી મહારાજ તો બબડતા ફફડતા જવાને માટે તૈયાર થઈ ગયા. પાવડું માથામાં પાકું સેરવ્યું. અમારા મિત્ર તો આગળ ચાલુજ રાખ્યું. “શું અડ્યું રહેવાનું છે? ગામમાં ખીજો આમણ નહીં મળે? મેંડો ઉપરથી માખી નથી ઉડતી, અને મિગ્નજ તો ચાર ખાંડીનો.”

“આ ચાલ્યા. તમારા જવાને ત્યાં...”

આ તો ‘દયાની માને ડાકણ ખાય’ એવા ઘાટ થયો. ‘ગરીબના પેટમાં પગ હોય’ એ કહેવત ખરી પડી. જવાળામુખીઓને શાન્ત પાડી, મેંડું મિત્ર મહારાજને એકાંતમાં લઈ જઈ જરા નિભાવી લેવાનું કહ્યું. પરંતુ એણે તો મ્હને ઉધડાજ લીધો: “વાહ! કયા કાતરીયામાંથી આ મંગળ-મૂર્તિને પકડી લાવ્યો? જડી જડીને આજ જડ્યો? બણે પંડિતનું પૂછું કેમ ન હોય! તેમ મિગ્નજ તો ચાર ખાંડીનો રાખે છે. અકકલના ભમરડા! આયું નાળીયેર શું માયું ફોડવા લાવ્યો? જરા એની શિકલ તો જોવી હતી. અરાઅર પ્રદર્શનમાં મૂકવા લાયક છે!”

આટલા લંબાણ લેકચર પછી તેઓ હંડા પડ્યા. મેંડું વિચાર્યું: “હજી વધુ રંગ તો આગળના પ્રવેશમાં આવશે.” મહારાજ દાદરનું પગથીઉં ઉતરવા જતા હતા, ત્યાંતો તેમને મોહીનીભાભીએ જોતાં ખંખેર્યા: “આ શા ફજેતા? જરા બે લોકની તો શરમ રાખો. છેકજ બબડ્યું આ શું?” નરમધેસ. ઘડીના છૂટા ભાગમાં બાઈસાહેબનો મિગ્નજ બાઈસાહેબના ચંડિકા-સ્વરૂપ પાસે અમિ નિકટ ધીની માફક પીગળી ગયો.

આમણભાઈને પણ ભાભી એ ચાર જોડાણી સંભળાવવા ન ચૂક્યા. “નાચવું નહીં ત્યારે આંગણું વાંકું. તમે પણ શું મહારાજ! જે વખતે જે મલ્યું તે ખડું! પત્રું પુષ્પ ફલ તોયં! આમણનો ગામમાં તોટો નથી. પોણીપાનસો અથડાય છે. સીધેસીધા કથા કરાવવી હોય તો કથા કરાવો, નહીં તો આ રસ્તો રહ્યો મહોટો. સુમનભાઈ! (મહાઈ નામ) જ્ય તો, આપણા નાકા ઉપરથી પેલા ઉક્ષાળશંકરને બોલાવી લાવો. ત્યારે શું? વળી વળગતા જઠએ, ત્યારે છાપરે ચઢે. આમણભાઈની જોતજ આડી. મનમાં ભાવે ને મુડી હજાવે.”

હું પણ જોશભેર ઉઠ્યો. આમણભાઈ કે જે ઉપર ઉપરથી “જતડ...જતડ.” કરી ફટી રહ્યા હતા. તે હવે ગભરાયા. ગુપચુપ પાછા પાટલે ચિરાજતાં તે બોલ્યા: “પણ...શા માટે...હ્યો હવે માંડી વાજો એ વાન. તમે ખંતે નાહી નાખો. અને ભાઈ! તમે મંડપ પૂરવાને એક થાળીમાં થોડા ચોખ્ખા લઈ આવો.”

ભાઈ-ભાભી ન્હાવા ગયાં. મહેં ઘરમાંથી કણકી લાવી થાળીમાં ફાટી. મહારાજ એ બારીક કણકી જોતાંજ પાછા કૃદ્યા: “આ શું? હવે તમે મહોંમા આંગળા નાખી બોલાવો છો, ત્યારે બોલવું પડે છે. દેવ-પૂજનમાં આવી કુસ્ત્રી! ઘરમાં રોજ આ ખાવ છો?”

“હા.”

“શું કપાળ મહાઈ...તમેયે ભાઈ...”

એટલામાં ભાભી નાહીને આવ્યાં: “શું છે મહારાજ?”

“આ ચોખ્ખા જોઈને!”

“હા-કેમ? એને શું થયું છે?”

“આખા નથી!”

“જે છે તે એજ છે. અમે એજ આઈએ છીએ. બીજા ન હોય તે ક્યાં ચોરી કરવા જઈએ? તમે પણ કંઈકંઈ નાચ નાચો છોને ?

બાબી આમણ મહારાજ ડાહ્યાડમરાં થઈ ગયા. “ મહારે શું ? ચલાવવું હશે, તો અધુંચ ચાલશે. દેવ થોડા કંઈ ડોકું હલાવી ના પાડવાના છે ? આ સોપારી પણ દેવી જીભી જીભી છે. પાન પણ ચેવેલી છે. અધુંચ ઠીકઠીક છે.”

હવે હું વચમાં બોલ્યો : “ મહારાજ ! ગાંધીને મહેં મહોટા જોઈને સોપારી આપવા કહ્યું, સારે જવાળ એ મજબો કે બહા માણસ ! તમારે ક્યાં ખાવા છે ? ક્યાંમાં મકવા છોને ? એમાં તો અધુંચ ચાલે.”

મહને થઈ આવ્યું કે હાથ મહારાજને સાથે સાથે કહી દઉં, કે “ મહારાજ ! આ કેળના ચાર દાંડ વાડમાં રોપજો. કેળાં નંખરવન થશે.” પણ ન બોલ્યો. વળી વાનો ચાળો થઈ આવે, અને વંકાઈ જાય, તો આપદા પડે, એ બહીકે મૌન પકડ્યું.

બાઈ-બાબી પાટલે ખીરાળ્યાં. મહારાજે પૂજન કરાવવા માંડી. “ જમાણા હાથમાં પાણી ઝાલો. એક ફૂલ લો. એને કંકુમાં બાળો. દીવા ઉપર ચઢાવો. એક પાન, સોપારી, ઉપર એક પૈસા તક્ષિણા મકાઈ અહીં મ.....કા.”

મહારાજનું ને મહારા પરમસ્નેહીનું કાટેલું એન્જન બોમ્બલર દેવી જગદંબાની ઝાડકણીથી ચાન્ત પડ્યું. સારખાદ જમીન ઉપર સાથીઓ પુરવાને ચોખા ખૂટતાં મહારાજે પાછી ચોખાની ઉત્તરાણી કરી. બાબી કહ્યા, ને ધરમાંથી થાળીમાં ચોખા લેવા ગયા. સાડી જરા નીચી પહેરેલી, એટલે ઉતાવળ કરતાં પગમાં ભેરવાઈ, એક ચીરો પણ નીકળ્યો, અને તે સાથેજ અમારાં એ સ્નેહી-સમ્રાટીને દેવી વસુધરાએ જ્ઞાતથી હૈયાં સરસાં

દાખ્યાં. એક તો નવી નૌતમ સાડાનો બગાડ, અને તેમાં વળી કુમળાં અંચલોમાં વાગવું. એટલે પછી પુછવું શું ? એમણે બખડતા દ્રવડતા થાળી લાવી મહારાજ કને ઝીંકી, યા જોરથી ફોકી. “મહારાજે મગજ ઉઠાવેલાં તેનુંજ આ પરિણામ હતું, હોં ! બીજી વાત એ હતી કે અમારા સ્નેહીને આખા ચોખા કરતાં વાટળીયાનો ભાત જરા વધુ ભાવતો હતો, એટલે એમણે એજ ચોખાને ઘરના ડાખ્યામાં સ્થાન આપ્યું હતું. તેમાં સ્નેહરામી જરા ટુવડ જેવા હતા. મોટા ઘરની પુત્રી હોવાથી હાડકા જરા ખીનકળવાયલા, ખીનવળેલા, ને આખા હતા, સ્વભાવ કડક હતો. એટલે જરા સાદગ્યુદ્ધ સ્નેહએ તેવી રાખતા ન હતા. ચોખા ડાખ્યાના છેક તળીયાના હતા, જોઈ કરી ચોખામાં ફિલ્લાં પડ્યાં હતાં. જે જોતાંજ મહારાજનો દયાયક્ષો પિતો પાછો ઉઠ્યો. એમનું જમીન ઉપર કિતરેલું મગજ ફરી આસમાને ચડ્યું. “આ શું ? આવા ચોખા ઘરમાં આવ છે ? ફિલ્લાવાળા ! પોતાને ખાવા કેવા સારા જોઈએ છે ? આ ચોખા નહિ ચાલે ! આ મંડપ ઉપર તો હવે સત્યનારાયણની મૂર્તિ પધરાવવાની છે. એ મંડપ તો આખા ચોખાનોજ પૂરાય. હવે ખીસીસ છેડાયાં. બાઈશ્રી બોલે તે પહેલાં તો તેલમાં હોંઘ નાખતા કડક વધાર થાય, તેની પેઠે બાઈશ્રી ભલૂક્યા. દાડમાં દિવાસળીનું માદક ખીનવાયલા શુદ્ધીબીના કોપાગ્નિમાં મહારાજના આ શબ્દોએ મીઠા તેલની ગરજ સારી. આમણભાઈને ઉધડો લેનાં તે બોલ્યાં : “એટલે તમે એમ કહેવા માગો છો ? કે અમે ખાસ આ કથાને માટેજ આવા ચોખા સંઘરી રાખ્યા હતા, કેમ ? હોય વળી ! જે ઘરમાં ખાઈએ છીએ તે તમને આખ્યા, તમારે માટે નવા વસાવવા જઈએ કેમ ? ફિલ્લા પડ્યા છે, તેમાં શું ? જરા ઝટકી નાંખો !” મંડુ વચમાંજ ટાપશી પૂરી : “હા

હા, મહારાજને ઘરમાંથી મુપડુ લાવી આપો."..." આમ વાતવાતમાં વચકા શાના પડી જાય છે ? ”

દેવીની અમૃતમય વાગ્ધારાનો અસ્ખલિત બહેતો પ્રવાહ હજુ તો અટક્યો નથી, ત્યાં તો ધુમરાયલા મિત્ર મહારાજ પણ બોલી ઉઠ્યા: “ અને મહારાજ મંડપ પુરવામાં અમુકજ ગતના ચોખ્ખા જોધએ એમ કયા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે ? વાળીયાને શું તાવ-આવ આવે છે ? મંડપ ઉપરથી ઉથલીને હેઠા તો નથી પડી જતાં ને ? ” મેં સ્વગત કહ્યું: “ ના, ના, પાપ લાગે. જે કરતાં બામણના હાથ ધુન્ને છે. ” પ્રધી મહારાજને મેં પ્રકટમાં કહ્યું: “ મહારાજ તમેય મારાં ભાઈ આવા કેવા ? આમ ટકટક શું કરો છો ? જેવી જેની શ્રદ્ધા ! કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી સમજી હાંકે જાવને ! ક્યાં દેવને ખાવા છે ? આખરે આપવાના તો તમારેજ ભાગેને ! ” હું જાણતો હતો, કે તેથીજ મહારાજ આટલી ઝુંબેશ ઉઠાવી રહ્યા હતા. “ તમારે શું ? ઘણીને મુઠ્ઠે એ હાંકણીમાં. જરા ઘેર જઈ બટાણીને કહેજો તો ખરા કે રાંધે, અને પછી જોજો એનો સ્વાદ ! ફર્સ્ટ ક્લાસ નંબર વન-નવી કોલમના છે હા ! ”

શું બોલે ? આપણા મહારાજ મનમાં તો બળીને મહારા ઉપર ખાખ થઈ જતા હશે, પણ મુનીવ્રત ધારી ન બોલ્યાં. ગાડું આગળ ચાલ્યું. દીવામાં પૂરવાને ધી મંગાવું. તમે જાણો છોને ઐરાંતો રીવાજ ! એક તો એમનો શ્રવણ જરા પરમાત્માએ ચીકણા અનાવેલો, ને તેમાં વળી અમારાં મીત્રના શેઠાણી સ્વચ્છન્દ અને મનમાં આવે એમ કરનારા. નહું ધી લાવવાનું હતું, જે તરત કોણ મંગાવવા બેસે ? અરણીનું તળીયું લુછીલાછી વાડકામાં ફાલવ્યું, અને તે લઈ મહારાજ કને મૂક્યું. થીંતો રંગ કંઈક અંશે કૃષ્ણવતારને મળતો જોઈ મહારાજથી ન રહેવાયું.

“કંઈ નહી, આ ધી કરતાં તો તેણ કે દીવેલ પુરી ડોડીયું મૂકશે તોપણ ચાલશે.” મહારાજને વધારમાં મરચું તો મૂક્યું, પણ બખ્ખે વાર ડોકરાયલાને ખબર નહી, કે કેવો તડતડાટ હશે ? મદને તો થયું, કે લાવને મહારાજને પૂછી જોઉં, કે ગ્યાસનેલ નહી ચાલે ? એ રહી ગયું. એના લેમ્પ અચ્છો બગાડે. પણ કંઈ આકુચવળું વેતરાઈ જાય ને હસવાનું ખસવું થઈ જવાના ડરે મુંઝો એસી રહ્યા, પણ શ્રીમતી ક્યાં ગાંજ્યા જાય એમ હતા ? (મુકી દે એમ હતા ?) “શું ? આ ધી નબળું પડ્યું ? તમારી વાડ તો આવું બરાબીની નીચેનું ધી ઉકરડે નાખી દેતી હશે, કેમ ?”

મદને થયું, કે લાવને વચમાંજ કહી દઉં કે વળી ખામણ ક્યાં આપજન્મે દરરોજ ધી ખાય છે ? એટલે પછી ફેંકી દેવાની તો વાતજ ક્યાંથી ?

“બીખ માંગીને ખાવું ને પાછો રોફ કેરો ? જાણે આપ લાખ આળીસના દીકરા ! દીવામાં પૂરવા પણ ઘાડવાનું ધી જોઈએ, કેમ વાડ ?”

છણકા કરતાં કે મહામાયાએ મહારાજના હાથમાંથી ધીની વાટકી લઈ લીધી, ને પોતે સ્વહસ્તેજ ધી પૂર્યું. મહેં કહ્યું: “એ તો મહારાજનું ધારવું એમ હશે, કે ખરાબ ધી પૂરવાથી હવા બગડે ને શ્રાતાજનોની આરોગ્યતામાં કદાચ વાંધો આવે, પણ ગભરાશો મા ! મહારાજ ! ખાવાનો શીરો ભાબી સાહેબ આવા ધીથી નહી બનાવે, હોં ! મહારા શબ્દો કોણ જાણે કેવાય સચિત્ર વીચિત્ર હશે ! આસપાસ જોતાં માલમ પડ્યું, કે ભાબીએ મોઢે રૂમાલનો ડુચો માર્યો છે, અને ભાઈ સાહેબ તો મુખ-અશ્વની લગામ તદ્દનજ છોડી મુકી બત્રીસ દંત

દેખાડવી રહ્યા છે. મહારાથી હવે ન રહેવાયું. હું-હા...હા...હી...હી... કરી હસી પડ્યો. અને મહારાજનું મહોડું ! જાણે કડવું ચીલકું ચાખ્યાથી મરણ થેમ થઈ ગયું.

મહારાજે પોથીની પૂછ ચર્ચા જતાંજ કથા વાંચવી શરૂ કરી. અરવું-પરવું સંસ્કૃત વાંચે ન વાંચે, કે તરત ગુજરાતી ઉપાડી લે, ને વાંચી સંભળાવે. મહેને તો થયું, કે આવી કથા તો હું પણ વાંચી સંભળાઉં. હવે મહારાજે શ્રોતા વર્ગની ધૂળ ખંખેરવી શરૂ કરી. “ભલા માણસ ! બીજી વખતે તો જાણે બીડીના ભુંગળા કુંડીએ તો હીક છે. પરંતુ આ તો કથા જેવા પવિત્ર વાંચનાક્રમમાં પણ એજ ધુમાડાના ગોટેગોટ ! મહારાજ આપણ તમારા હૃદય-તીમીરને ટાળવા જ્ઞાનના દીપક અર્થાત્ દેવતા મનોમંદિરમાં પ્રકટાવે, ત્યારે સજ્જન મહારાષો મોઢા ઉપર દેવતા મૂકે.

મહીલા મંડળમાં આંખો ફેરવતાં એક અવગુણ માલમ પડ્યો. જે એજ કે, તેઓ જ્યાં જાય ત્યાં તેમની જીભલડીનો પટપટારો જરીજ, લુલીદેવીને વિશ્રાન્તી સમય મળેજ નહીં. દેવદર્શને કે પ્રમદાપંચમાં, ઘરમાં કે બહાર ઓટલે, વરઘોડામાં ગીત ગાતાં કે મહોંકાણમાં ફૂટતાં ચા રડતાં, મંગળ અમંગળ સર્વ જગાએ એકજ ભૂત ભરાય; અને તે કોઈની કૃથલી, તો કોઈની નિન્દા, ફડાણી આવી છે, અને દીકણીનો વર આવો છે. વિગેરે વિગેરે કંઈક ઉવરની નકામી વાતો ! એક મહારાજે હરિદ્વારનંદમાં સ્ત્રીઓને ગળ્યા મારતી જોઈ ઘોંઘાટ અટકાવવા ખડેજ કહી દીધું હતું. કે—

હાલ હોય મોતી ચરે, વિદ્યા કાગળની જત.

સુજન પ્રીય સતસંગના...પણ સ્ત્રીને બહાલી વાત.

સીયાવર રામચંદ્રી જય !

તેજ પ્રમાણે અમારા કથામંડપમાં પણ હતું. એક મીનીટ પણ બોલ્યા વિનાની નહોતી હતી. રડતા-કુટતાં તો ગળે ડીક છે, પણ કથા જેવા ધાર્મિક ગ્રંથ-શ્રવણ સમયે પણ નવરાના યાજ્ઞલા એ કેમ ખમાય ? મહારાજ તો સાંભળો કે ન સાંભળો, જેમ અને તેમ, ને જ્યાં ત્યાંથી જલદી અન્યુત્તર થઈ જાય, એજ આશયથી ગળગળ્યા જતા હતા, પણ મહારાથી ન રહેવાયું. મેં વચમાં મમરો મૂક્યો : “મહારાજ ! કથાની વચમાં વળી વાત થાય કે ?” “ખીલકુલ નહી.” કહેતાં કે મહારાજે હતિશ્રી...રેવાખંડ...પ્રથમોધ્યાય : કરી બોલો શ્રી સત્યનારાયણ દેવકી જય ! ગર્જના બોલાવી. પણ શરમ આવે છે કહેતા, કે ગળે બધાંય ત્યાં બારે દાડના માંદા ને બૂખ્યાં ડાંસ કેમ નહિ હાજર થયા હોય ! તેમ કોહનિ હાહ સરભોય ફફડયો નહિ. ડાકા એવારાની સભા ઉપર ગળે કે વન્દેમાનરમ બોલતાં શરમાય ! કારણ બહેરમાં બોલવાનું રહ્યું, પણ આ તો ઘરમાં અને ઘરમાં હતું. છતાંય ગમરામ કરો ! નવી પરણેલી વહુની માફક બધા શરમાઈ ગયા. આશ્ચર્ય તો એ લાગ્યું, કે સ્ત્રીઓ કે જે વરવંદામાં ગીતો ગાય, ને ઉડમણમાં લાંબી લાંબી પોકા મૂકી લોક ભેગાં કરે, તેમનામાં પણ આ સમયે કોણ ગળે ક્યાંથી લજ્જાદેવી ઘૂસી ગયા ? એએક અન્યાય તો આમ ગાકું ગળડ્યું, પણ મજી તો વચ્ચે રીતેમાતો વીસામો કે નાટકનો વિશ્રાન્તી સમય ! જે કહે તે ! મહારાજ બાઈએ પણ કથામાં બેઠલા એક સદ્ગુહસ્થ પામે ખીડીની અને છેંકણીની ડાળીની કિચરાણી કરી. જરા આધા જઈ મહારાજ તેને અખીસરકાર કરી આપ્યા હવે મહારાજ પ્રતિની મહારી ભાવનાનો છેડો આવ્યો. મેં કહ્યું : “મહારાજ ! કથા સાંભળતાં સાંભળતાં વચમાં વાત ન થાય, તો ખીડી પીવાય ખરી કે ? તપખીર મુંઝાય

ખરી કે ?” આ વખતે અટહાસ્યનો ધ્વનિ મહાશય-પંચમાંથી મહારા ક્યું પટે અથડાયો. સૌની પધારેલી સ્નેહરાશીઓ હવે મહારાજની પોતાની નંચે રેલો આવેલો છે, તેનો શું જવાબ આપે છે ? તે જોવાને તલપાપડ થઈ રહી. પણ મહારાજ શું જવાબ દે ? એ તો એના બાપનું કપાળ ! જાણે સાંભળ્યું જ નથી કરી અધ્યાય આગળ શરૂ કરવા ગયા. પણ સેવક ક્યાં એમ કાચી માના હતા, (પુરા નવ માસના હતા) કે જવા દે. આખરે મહારાજે કહ્યું : “ જેમ જમતા જમતા વચમાં પાણીની જરૂર પડે છે, તેમ મહને કુદરતીજ આ કુટેવ પડી છે.” મહેં મારાં સ્નેહી તરફ જોયું, પણ તે આ વાતમાં શું બોલે ? તે તો વળી મહારાજ કરતાંયે બીડી બાધના વધુ આશક હતા. એમ્મરમાં (દીશાએ) બ્યારે બ્યારે વીઝીટ લેવા જવું પડે, ત્યારે મોઢામાં એક હુંકુ એમને અવશ્ય જોઈતું હતું, અને નહીતો જરૂર જેમ જે ! જે ! નહી બોલતાં આંધેથી દર્શન કરવા દોડતાં બેરાંઓને કેટલીક વાર કાકોરજના દર્શન થવા રહી જાય છે, તેવું જ કંઈક બને ! કોઈ કાંઈ બોલ્યા નહી, પણ અમારાં મીસ્ટરનાં મીસીસ ક્યાં દાવ આવે તો સોકડી મારવી છોડે એમ હતા ? તેઓ પોતાની સ્ત્રીલિંગ જાત તરફથી તરતજ વડીલાત કરવા ખહાર પડ્યાં. આછો પણ મર્મભેદી ટોણો તેમણે ભૂદેવને મીઠી ધીમી બાધામાં મંદમંદ મલકાતે મુખે માર્યો : “હોય એ તો ! પારકે બાણેજ મોટા લાડુ. ભૂદેવ એટલે તો બ્રહ્માના અંશ. એમની બૂલ ન કા’ડવી.” મહારાજે પણ ઝટ કહ્યું : કે “ હા કોઈની કાળી બાણુ નહી જોવી, હંમેશાં સફેદ બાણુજ જોવી. મોટા કહે એમ કરવું, કરે એમ નહિ.” આમ પોતાનો શાસ્ત્રોક્ત રીતે બચાવ કરતાં મહારાજે ચલાવ્યું. કથા આગળ શરૂ થઈ.—પરંતુ મહને તો એજ થયા ક્યું, કે માણસ પોતાની ઉપર

આવે છે, ત્યારે કેવો ખસી જાય છે ? ખરેખર ! પહેલાં આત્મા પછી પરમાત્મા. પહેલાં જીવ પછી શીવ, ને પહેલાં સ્વાર્થ પછી પરમાર્થ. એ વાક્યો કળીયુગમાં કાંઈ ખોટા છે ? હું તો હવાઈ તરંગમાંજ હજી ઉડતો હતો, ત્યાં તો મ્હારે કાને પડ્યું... ઇતિશ્રી સુતપુરાણે રેવાખડે... તૃતીયો અધ્યાયઃ ખોલો, શ્રી સત્યનારાયણ દેવકી જય !

હે જ્ઞાનકાદિ રૂપિઓ:—

કહી મહારાજે અધુરી કથાનું અગડ'અગડ' આગળ ગળડાવ્યું. તમે જાણો છોને, કે 'ખીજવાય તેમને સૌ વધારે ખીજવે.' તેમ મહારાજને એક બહુજ ખરાબ આદત હતી. બુઢ્ઢાપણને લક્ષને હોય ! કે ગળે ખખરી ઘાઝતી હોય કહેા, પણ મહારાજ વચમાં વચમાં બખ્ખે મીનીટે ખ'ખખ... ખૌં ખૌં ખૌં... એ નામના નવા મંત્રનો જાપ જપતા હતા. અત્યાર સુધી તો પૂજા કરવા એટલા અમારા સ્નેહીએ મ્હોડે ઉમાલનો હુયો મારી કિપજનું હાસ્ય જેમ તેમ દબાવી રાખેલું, પણ તમે જાણો છોને, કે જેમ ખમણ દોઢળાની દાળનો આથો, ઉલ્લરો આવતું દૂધ, અને વધારે દેતાં દાળ ઓચિંતી એકદમ ઉલ્લરાઈ પડે છે, તેમ અમારા મિત્ર મહાશયથી પણ થઈ ગયું. અને જેમ અંતરાસ જતાં ખોંખારી આવે છે, તેમ એ પણ ખોં ખોં કરી ઉડ્યા. મહારાજના મનમાં કે મહારા આળા પાડ્યા. એના હસવાથી હુયે હસ્યો, ને બધાંયે હસ્યા. ન્હાના કીકા કીકાઓ પણ વગર સમજ્યે ખોં ખોં કરી આળા પાડવામાં ગમ્મત માનવા લાગ્યા. ત્યાં તો મહારાજથી ન રહેવાયું. “આ કંઈ કથા કરાવવાના ઢંગધડ છે ? તમારે મન તો મજકરી ફૂા છે, કેમ ? બહુ બણે છે કે બરડે છે ?”

મહેં મહારાજને સમગ્રવીને શાન્ત પાડ્યા, અને કહ્યું: મહારાજ! એમણે કંઈ તમારી મસ્કરી નથી કરી, એ તો તમારી પેઠે એમને પણ સાપારી ખાવાની બહુ ખૂરી ટેવ છે. તમારે તો જાણે કે મદતના આવે તે પાલવે, પણ એમને કંઈ પાલવે? છતાં ખા-ખા કર્યોજ કરે, ડાયામાં ઝોંસ્યાંજ કરે, તે પછી એક સામટી ઉધરસ આવે છે. બાકી મહાર તો ધારવું એમ છે કે તમને તો ઘડપણને લીધેજ આમ થાય છે. કેમ ખડેને મહારાજ? હરામખોર તંબોળીઓ પણ એવા થઈ ગયા છે, તમને કહું કે, સડેલાજ સાપારીઓ પૂજાપામાં બાંધી આપે. તે પછી ઉધરસ થાય તેમાં શું નવાઈ? હોય. હોય અગીયાર વાગી ગયા. મહારાજ હવે જાલદી હાંકો.”

પણ એમ કંઈ ફકાય? અમારા સ્નેહીએ તો મહારાજની પડખે રહીને બોલવા માંડ્યું: “ના ના-મહારાજ! મહને કે તમને કોઈને ઉધરસનો કે હમનો રોગ નથી, તેમ થાય તેવો સંભવ પણ નથી, પરંતુ થાય છે તેનું કારણ તો આ લોકો બીડીના ખોખા ટુંકી ધુમાડો આ તરફ કાઢે છે, એજ છે.”

“બસખર-છે. બરાબર છે,” કહેતા કે મહારાજે મોઢું થઈ જશે, તો ઘેર ગોરાણી ઉધડા લેશે. એ બહીકથી આગળ હડસેમ્યું. કથા તો પાંચે અધ્યાય પૂરી થઈ હવે પૂજા શરૂ થઈ. મહારાજે કહ્યું: “રૂપાનીયું હોય તો કાઢો, અને પૂજા કરો.” હું ઝટ-ઉઠ્યો, અને બોલ્યો: “હોય મહારાજ! આ લાલજની મૂર્તિ છે, તે આલશેને? અમે તો હરવખત એજ પધરાવીએ છીએ.” પૂજા તો લાલજની કેશવી, પણ

પછી રૂપાનાથું દખણમાં મ કવા કહ્યું. તમે જાણો છોને બામડીઓનો ઉદાર સ્વભાવ ! “તે મહારાજ અમે તો હરવખત દોઢીયું સૂતા આવ્યા છીએ, અને મૂકીશું. તમારા તો વળી નવા નવજન ધારા દેખું !”

“તો પછી ?” મહારાજ બોલ્યા : “એઆની કે પાવલીની પૂજા કરી હોત તો પાછી લેવાત કે ? તેને અહલે લાલજી પધસવ્યા, તે હવે લાલજી આપી દેજો ત્યારે !”

મહારો એટો બામણ બાઈ ! સોનાના લાલજીને ગળે પડયો. હવે ગ્રહદેવી છોડાયાં. મહું મનમાંજ કહ્યું : બાવાજીનોજ માલને, એટલે કોણુ પૂછું છે ? અધુંજ લજ્જા જાવને.” કહ્યો આગળ લંબાતે પણ વળી શાન્ત પડયો. કથા કરનાર ને કરાવનાર એક એકએકના માથાના મળ્યા હતા. અધું થયું. આગતી ઉતારસનો વખત થયો. સળેડે ઉભા થયા. ફરણ મહારાજે કહ્યું : ‘આરઆરતિકમ્ !’ મહારાજે ઘંટાનાદ શરૂ કર્યો. અમારા સ્નેહીએ પણ ગોટમટોળ યાળીને પૃથ્વીના ગોળાની માફક ગોળગોળ ફેરવવા માંડી. કે તરતજ મહારાજના મુખમાંથી નીચેના શબ્દો બહાર પડ્યા, કે જે હું મારી જીંદગીમાં નહિ જુદું. અહા ! શું એ આરતિના શબ્દો !

જય દેવ—જય દેવ ! જય પંચાતનયા... પ્રભુ શ્રી પંચાતનયા...
ગંગેશ—અબ્બા રવિ—શિવ... જગપાલક કૃષ્ણા... જયદેવ જયદેવ.

પંચાતનયા ને અહલે પંચાતનયાનો ફેરફાર ખરેખર એ બ્રહ્મી ત્ર્યંકજ એવોજ હતો, હોં ! આરતિ ઉતારી... પાણીય આગળ પાકળ ફેરવ્યું, અને કથા પૂરી કરી...

અમ્યૂત કિશવ... રામનારાયણ...

પછી પરસાદ લેવાની વખત થઈ. મહારાજને કચ્છઆવીને દડીયો ભરી આપ્યા છતાં કહ્યું કે 'ભગવાનનો બીજો ભરો.' આપણા મનમાં કે "કણ્યાનુ મેહોં કાગુ" હશે ! કહી બીજો ભરી દીધો. ત્યાં તો મહારાજના ભેળગપી કનકવાની કન્ના છટકી. "તમને શું ખમર ? એતો હવે જમાનો ધસાતો ગયો, બાકી શું બોલીયે ? પરસાદ આટલો ! અરે અડધોઅડધ તો મહારાજનો થઈ ચૂક્યો. સમજ્યા ?"

ખરેખર ! જે એ કથા કરવા આવનાર આમણ નહિ હોત, અને કોઈ બીજો હોત, તો બે લપડાક લગાવી દ્રાક્ષ દેખાડતે, પણ આમોશ ખાઈ તકરાર દુકે પતાવી. અડધોઅડધ ભૂદેવને આપતાં પછી થાળીમાં શું હડસેલાં રહે ! તેમાંય વળી આડોશીપાડોશીના કથા સાંભળવા આવનારના રીવાજને તમે ક્યાં નથી ગણતો ? મહારા ન્હાના ભાઈનો (ઘેર ગયો છે) બ્હેનનો, ફલાણાનો, ને દીકણાનો, કહી બધાનો લઈ જાય. ભોગ લાગ્યા હોત જે સવાશેરનો નહિ કર્યો હોત ને સવા પાશેરનો કર્યો હોત તો ! મ્હને તો થયું, કે લાવને મહારાજને પૂછી જોઈ, કે "પેલા કડીયારાએ લાકડાનો ભારો વેચીને કથા કરાવી હતી, તેણે કેમ કરાવી હશે ?" પણ પાછું માંડી વાળ્યું.

છેવટે બધું બહારીઝૂરી મહારાજ ગાંસડા-પોટલા લઈ સીધાવ્યાં. "આવજો" સરખુયે અમે નથી કહ્યું, પણ અમારા સ્નેહીના સ્નેહરાસીએ બાકી ન રાખ્યું : "આવજો, હળુ ઓઢું છે, તે પૂરું કરવા."

અને મહારાજના જતાંજ અમે પણ ખડખડાટ હસી પડ્યાં. લાકડાઓ ! મહારાજ એવા તો ચીકણા ને સંભાળથી વાસીદું વાળી

જનારા હતા, કે ઉંદરમામાને લાગેજ એક ચોખ્ખાનો વેરાયલો કણુ પણ હાથ લાગે. બાકી વધેલા પાન-સોપારી, અખીલ ગલાલના પડીકાં ને થોડા છૂટા ફૂલો બાંધી ગયા હતા. પડીયામાં પલાંગેલું કંકુ પણ બાંધી જવા નહોતા ચૂક્યા. ભાઈઓ ! મેહોંચી અમને એ કથા. આખા જીવનમાં એક અદ્ભુત અનુભવ ! આ કાંઈ નવરાના ગપ્પા નથી. પણ ખરી બનેલી કાંઈ છે. પ્રતીતિ કરવી હોય તો સૂર્યપુરની એક અમુક લાયબ્રેરીમાં અમુક મહારાજને મળી લેજો. તમારે ત્યાં કોઈ દી તેડજો.

કહો ! આવા અર્ધદગ્ધ કથાકારો અને શાસ્ત્રનો અવળો અર્થ-અનર્થ કરનારા ભૂદેવો પર શ્રદ્ધા તે ક્યાંથી આવે ? ફૂલ નહિ તો પાંખડીથી ચલાવવાનું રહ્યું, પણ આ તો “આખું કાળું શાકમાં” જેવો ઘાટ કરે ! દુનિયા નાસ્તિક થતી જાય છે, અને ધર્મ અને ધર્માચાર્યો ઉપરથી શ્રદ્ધા ઓછી થતી જાય છે, એનું કારણ આ દ્રષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. ઇતિશ્રી. ઓ...મોલો એક વાર અંતે... તમે પણ...(પરસાદ પરમાત્માને ત્યાં અવશ્ય મળશે હોં !) શ્રી સત્યનારાયણ દેવકી જય ! સાથે સાથે “મહારાજની પણ જય.”

(અચ્યૂત.)

પેલી જૂની જોડણી છે, કે—

૬:: જેવાં દામ તેવાં કામ ::૩

—૦ જેટલો ગોળ તોંખો તેટલુંજ ગળ્યું થાય ૦—

!!! એટલે !!!

અમારે ત્યાં તો

જેવો ભાવ ચોકખો ! તેવોજ માલ ચોકખો !

પછી ભલે તમે નહિ ખરીદતાં ! નહિ મંચાવતાં !

—:: પાશુ ::—

૬:: જરા સેમ્પલ તો જુઓ... નમૂનો તો ચાખો. ::૬

ધરમાં કે બહાર ગમે ત્યાં તમારા અગર તમારા મિત્રમંડળમાં
લગન, મેળાવણ, પાર્ટી, મહેરીલ, યા જમાણવારોના સુખ પ્રસંગોમાં કદાચ
પણ જાતની ચોકખા ધીની તાજ અને ભરોસાપાત્ર મિઠાઈ
તમારે મેળવવી હોય તો ! જાત જાતના એસેસોચાળા પેન્ટ દરવા-
ઓથી મશહૂર થઈ ચુક્યા.....

ઈકોરદાસ ઈગનલાલ ઉલવાવાળા.

જુરાનપુરી ભાગળ—સુરત.

— ૨ —

* યાદ કરવા ખાસ ભલામણ છે. *

* पुष्प योथु *

नाटकनुं येटक

[अद स्वानुभव शिखाण पर तीरळी नजर !]

• ❁ प्रयोगक—“पुष्प.” ❁ •

[पुनः मुद्रणना सवाधिभर प्रयाजकने रवानिनी]

सुरत.

“स्वानुभव.” १८२१

સુરત શહેરની કમાનમાં

—: આજે નામાંકિત નામ કોનું ? —

કોઈ પણ જાતના કીમતી કપડાં ધોવડાવવા કે રંગાવવા માટે તમે ગમે તેને પૂછો, તો તે તમને ચલેજ કેકીને કહેશે કે:— ટાવર રોડ ઉપર આવેલી.....

ધી

ઈલેક્ટ્રીક લોન્ડી કું.

ફક્ત એકજ છે

આનંદ:—ભાગાતજાવ રોડ—સુરત

જ્યાં ઉસ્તાદ અને અનુભવી કારીગરોને હાથે. માલીકની જાતી દેખરેખ નીચે સ્પેશીઅલ કારખાનામાં સ્પેશીઅલ મશીનાથી, એકજ ભાવે અને એકજ વાવડે બારીકમાં બારીક, કામતીમાં કીમતી અને કસબી જરીના, ગરમ, ફેશમી તથા સુતરાઉ સ્ત્રી પુરુષ તેમજ બચ્ચાંઓના કપડાંઓનું ધોવાનું, કાચ કલીનીંગનું ડાઈંગનું, તથા ફેંચ કલીનીંગનું કામ પણ ફાટવા બાળવા કે બગાડવાની બિદકલ ધાસ્તી વગરનું અને ઉંચામાં ઉંચું થાય છે. કારણ કે અમારી કંપની સુરતમાં પહેલ્લી હોઈ અમારે ત્યાંના કારીગરોની કારીગીરીને સફાઈ તથા માલીકનો જાતિ અનુભવ તમને બીજે ક્યાંય પણ મળશે નહીં.

ફક્ત એકજવાર પધારી તમારી ખાત્રી કરો.

પુનઃ—

નાટકનું ચેટક

—ચોથું

સા

નારીની કૂખે અને સજ્જન પિતાને પાને
પડેલા અજીવ વાંચક બિરાદર ! આડોશી-
પાડોશીઓ આપમુઆની પ્રાણપોક સાંભળી
દોડી આવે, અને ખીજો જન્મદામીનો મેળો
ભરાય. તેજા મ્હોટાં સાદે મંગળાયરણમાંજ
તમને સો-ટચનાં સોના જેવું, ચોકખી ચાંદી
જેવું સાંકે સાંકે જણાવી દઉં છું, કે સેવકનું નામ ઉંઘણુસી ફેંકણુસી
મડબડગોટા છે. જે જાંબ વાંચતાં પહેલાંજ પેસનજી ફેસનજી દારવાજાને
ત્યાંના ડબ્બા પેચકના ચક્કા ચઢાવી વાંચી શેવા ખાસ બલામણ છે.
હસીહસીને કદાચ બેળું ગેપ થઈ જવાનો સંભવ છે. તો સમયસચકતા
વાગરી જરા ગાર કુટ લાંબી નજર દોડાવી જાણ્યાગેલા વિના એમને-
એમ આપ મીચીને આપની તબિયતની તંદુરસ્તી તપાસવા કોઈ
એકાદ સ્પર્શ ને સજ્જના આજે આપરેક્ષન કરનારા કેસલેસ-
just like brietl ફક્.) ડોક્ટરને પણ આમંત્રી દેજો, અને તે પછીજ
મ્હારા આ પ્રેમથી અર્પિત ગમ્મતના અગ્નિનાને ખોલજો. ડોક્ટરજી
બદલે ગરીબ હશે તો દેશી વેદ પણ ખેંચક ચાલશે, ગભરાશો મા !
મુઝાશો મા ! અને કદાચ એ સાહેબોને પણ આવતાં અગાઉથીજ
કંઈ નવું સાડીસીતેર-થઈ ગય અર્થાત્ બેળું ગરમ થઈ આવે, તો
મ્હારી સમજાણ આપધિનો એકજ ડોઝ ઉપયોગમાં લેજો, જે કંગાળ

તેમજ કુખેર સર્વ કામને ખીલુલ ફી-મફત લટાવવામાં આવે છે, જે સેવકના ભેગાએ સાગ્રસાત વરસની પનોતીમાં ખાટલામાં પડી મતાં સતાં શોધી કઢાડી છે. એ કીમતી કામીયો તે એ પૈસાનું બરફ બાવી તમારા કપાળ ઉપર શ્રી ગણેશાય નમઃ થીજ ધસી મૂકજો. વાંચીને હસજો, હસીને મથુરાના પેંડા જેવા પ્રકુલ્લ થજો, ને ધરતી માતા ઉપર આર વધારી ધાડ મારજો. અસ્તુ ! ઉંઘમાં જોમને ઘેનમાં ચીતરનાર સેવકની ટુંકીને ટચ્ચ (short & sweet) પ્રસ્તાવના ઉપર અહો પૂર્ણ વિરામનો પડદો પડે છે. લ્યો હવે શરઆત થાય છે, શ્રી ગણેશ ગોઠવાય છે, ફિકેટનું એટ ઉંચકાય છે. દ્રા.....પ.....લ...

*

*

*

*

સ્હેલાણી સુરતના અસંખ્ય પેઢીથી પંકાયેલા એક ખાનદાન ને કુળવાનનો હું સફરજનદ હતો. ખાંસડાના તળીઆથી તે ચોટલીની ટોચ સુધી શરીરે સુખી હતો. મ્હારા ડોસાની નામાંકિત અટક ગડબડગોટા હતી, કારણ કે ન્હાનપણથીજ એઓ હિસાબખિતાબમાં 'સત્તર પાંચ પંચાણું ને એ મૂક્યા છૂટના' એવા ગોટાજ વાળતા હતા. હનુમાનને અઢેલા તેલનો, માતાને પધરાવવામાં આવતાં નાગિએર ને સોપારીના, તથા મંદિરના દીવામાં પૂરવા લાવિક લકત લોકો તરફથી ભેટ થતાં ધીના સંમહની એક હથ્થુ ખરીદી તથા વેચાણના ઇન્કારનો ધધો અમારા બાપુ ધમધોકાર ચલાવતા.

બ્યારે બંદાએ શહેર બહારની ભાગોળ તો ભાગ્યેજ જોયેલી. દુનિયાની કાળી-ધોળી બાબુઓનો અનુભવ લમરડા જેટલોય ન્હોતો. તેમાં વળી બણવામાં પણ મ્હારી માર્ક હંમેશાં લાડવા જેવી ગોળમટોળ

ઝીરો પરસેન્ટજ રહેતી. એક તો હતો હું માતાના પેટમાંથીજ રૂપમાં બીજો ફેલા જવો, અને ગુણમાં બીજો ગાંધી જવો ! (ગરમમસાલા વેચનાર ગાંધી નહિ હો ! જોગે જૂલતા...ગાંધીજી).

એક દિવસ મહારા માખીચુસ ડોસાં ઘરડે ઘડપણે ખોદાબદ્ધ પાસ આવવાથી આમ સેવકને એક ડ્રામા યાને નાટક જેવા લાગ ગયા. આપણે તો ભાઈ પ્લેકવ્હેલીજ વાર ગએલા, એટલે બસ આક્રીન આક્રીન થઈ ગયા. ખેલ જોઈને મોડી રાતે ઘેર તો આવ્યા, આંખો તો મીચાવા કરે, પણ પેલા કદપનાના તરંગો તો હજી ઉછળ્યાજ નય ! આખરે મહારી આંખો મળી ગઈ, મહેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. અને તે મહારૂં સોનેરી સ્વપ્નું તેજ નાટકનું ચેટક !

“બધા ધંધા મોળા પડી ગયા છે, ફક્ત આ એક નાટકીઆ-ઓનોજ ધંધો તેજમાં ચાલે છે.” એમ અબ્દુલે સમગ્રવી કંજુસ બાપાને એકજ સતમાં બાર હજારના લાખ બનાવી આપવાની મહેતી મહેતી લાગ્યો બતાવી મહે રૂપીઆ પાંચસો-સાતસો મહેને આપવા સમજાવ્યા. ઝીણી ઝીણી આંખે ચચચાર ચચમાના કાચ મસાણી દુકડા પંચીઆને છેડે લૂંછી લૂંછી જીલલડી ઉપરને થુંકે અંગુઠો ભીંજવી નોટ સરકાવતાં મહારા ડોસાંએ છેવટે મહારી માંગણી મંજૂર કરી મહેને રૂ. પાંચસોના પાંચ કટકા ગણી આપ્યા. મહેય તાબડોતોબ એ લાઈ હવે જંગી શરઆત કરવા મહારા જેવાજ એક મહારા હાજી કરનાર મિત્ર માખીચુસ ઉર્ફે મસ્કાપોલીસને ત્યાં જઈ તેજ દિવસે પ્લેન-રૂપરેખા નક્કી કરી નાખી. અને ઘણી વાટાઘાટ પછી મી. માખીચુસે મહારી એ નવી સ્ટાર્ટ થનાર કંપનીની મેનેજરની જગ્યાનો

આજ સંભાળવા મળે પ્રેમીસ આપ્યું. પણ મહારા બુદ્ધિ આજવાનતા આપાને એ ખબર નહોતી, કે તેનો આ કદા સુધી બેઝેસો દોકરો લાખના બાર હજારનો ધંધો કરી રહ્યો છે.

કદ લાખો અમર આશે નિરાશા પણ લપાઈ છે.

અમારા મેનેજરની એવી સલાહ મળી, કે આજકાલ ચણીખરી નવી નાટક કંપનીઓએ કચરાપટ્ટી જેવા ખેલો ભજવી પાતાની પ્રેસ્ટીજ ઘટાડો નાખી છે. માટે આપણે એ લોકોથી કદ નવીનજ પગલું ભરી બતાવી નવોજ ફેરફાર કરવો. અને એમની એ સૂચના અનુસાર અમે અમારી કંપનીને ગર્વમેન્ટમાં રજીસ્ટર્ડ કરાવી તેના પાંચ પાંચ રૂપીઆના પચાસહજારના દશહજાર શેર કાઢી લીમીટેડ કરવાની યોજના ધડી. શહેરમાં એ વાત વાને વેગે ફડી ગઈ, કે ‘સોહામણી સુરત શહેરમાં ફેંકણસીબાદના ચીરણવી હિંચણસીબાદ એક (લીમીટેડ) લાંબીટેડ નાટક કંપની કાઢે છે,’ એટલે લોકોનો અમારે ત્યાં તો દરોરો પડયો. જોતજોતામાં તમામ શેર ચટણી થઈ ગયા, અને રૂપીઆ પચાસ હજારની નોટનો થોકડો જોતાં મહારા બુદ્ધિ બાપુ તો મહારા ઉપર એટલા તો દોહોળનથી શીદ થઈ ગયા, કે તે દિવસે એમણે મળે પાણીને બદલે ગરમાગરમ દૂધજ નહવડાવ્યો ! શું પિત્રપ્રેમ ? (પૈસાપ્રેમ ખરો કે ?)

આખરે શેરહોલ્ડરોની એક સીલેક્ટેડ કમીટીએ અમારી કંપનીને માટે એક મુખ્યારક નામ બહુમતિથી બહાર પાડવા ઠરાવ્યું, અને તે...
“શ્રી સત્યાનારાયક નાટક ક. લી.”

અમારા મેનેજર સાહેબની નંબર સેકન્ડ સલાહથી મળે કંપનીના માનદ સેક્રેટરી તરીકે હિંચણગીર-તક્કડમચી વિગેરે શહેરના એકાદ એ

નામાંકિત પેપરોમાં અમારી નૂતન કંપનીમાં જોડાવા માટે તદ્દન નવા પચરંગી પતંગીઆઓ (સેકન્ડહેન્ડ અર્થાત કોઈ પણ કંપનીમાં એક પણ વાર વપરાયલા એટલે કિતરેલા નહિ !) જોઈએ છે, એમ જાહેર ખબર આપી.

અને પછી તો પૂછવું શું ? ખૂણાખોંચરામાં પ્રખ્યાતી પામેલા ને સમલીલા કે નટવહમાં પીટકલાસ-થડકલાસની ગલુત્રીમાં નામાંકિત થયેલા, જેવા કે— મી. રૂઢચક્રર, મી. પલાયનમ, મી. ડમ્મોગુલ, મી. કડકખગાળી, મી. રેંજપેજ, મી. મુકલીસ, મી. કચસે, મી. પુંજ, મી. વર્ણસકર, મી. કીંચલસી, મી. સેમ્પલ, મી. મોઝીશન, મી. રીસ્પેક્ટ, મી. એરથોડાકસ વિગેરે વિગેરે શ્રી પુરાંત બાકી પ્રડા-છોટા લઠુ-પઠુ લાંબા-ટુઠા પહોળાં-ગડાં-પાતળાં, ઠંચા-નીચા ગાંડા-ધેલાં, કાચા-ટુપડાં, જોખડાં તોતડાં ને મુંગા-જહેરાં ડીઝાઈન ડીઝાઈનના સેમ્પલો અમારી ઓફિસમાં સ્થવાર પડતાંજ તીડના ટોળાની માફક તૂટી પડ્યા. જો કે કંપનીમાં ઘેરાંઓ રાખી ઘેરાંના પાદ ઘેરાંનેજ આપવાથી એક લેખે જોતાં પ્રણેજ કાયદો થાય છે, છતાં નાટક અને શીલમ. કંપનીમાં કિતરતાં એ શ્રીમેલ કરેકટરોના ખર્ચા અને જોડાળા આજકાલ કેરકેરજગમશહૂર થઈ પડેલાં હોવાથી અમારા મેનેજરની સલાહ લાયડાંએનેજ ઘાઘરી પહેરાવી ઓઢણી ઓઢાડી આયડીઓની ભૂમિકા ભજવવા આપવાની હતી, અને તેથી મ્હેં વાન્ટેડન કોલમમાં એક-ટ્રેસો જોઈએ છે, એવી તો લીટી સરખી પણ નહોતી લખી. છતાં કોણ જાણે કયાંથી તે આધુનિક કંપનીઓની સીસ્ટમ પડી ગયેલી હોવાથી માનીતી, મશહૂર અને ઉડીને આંખે ધળગે એવી મીસ સંધવા, મીસ વિધવા, મીસ નાતરીઆ, મીસ સદાસૌઆગ્યવતી, શ્રીમતી

કલા, શ્રી. શારદા, શ્રી. લક્ષ્મી, શ્રી. અંજાનમના, શ્રી. ઇન્દુદી,
શ્રી. ડી.આઈ.નિ, શ્રી. નોવેલ્ટી વિગેરે જમાનાની ખાદેશ રંગબેરંગી પૂતળીઓ
પણ વણતેડયે અમારા આ પ્રદર્શનમાં ઉમેદવારી કરવા જાતે પધારી હતી.

મહેં તાજડતોજ અમારા ચૂંટાયલા સભ્યોને ખોલાવ્યા. તેમણે
પાશેર પાશેર પરસેવા ઉતાર્યા પછી એમાંથી સીલેક્શન કર્યું. મહારી
અને મહારા મેનેજર મી. આખલુદાસની સખ્ત ચેતવણી છતાં પણ
અમારી કમીટીમાં મુખ્ય નાયિકા Heroine ની ભૂમિકા ભજવવા માટે
કેવળ એક સ્ત્રી એક્ટ્રેસને રાખવા નક્કી થયું, અને વધુ મતે મીસ
સદાસૌભાગ્યવતી ચૂંટાયાં. પુરૂષ રંગમાંથી લગભગ તમામનેજ રાખી
લેવામાં આવ્યાં, અને તેમાં મી. આલરાઉન્ડેને ડાયરેક્ટર નીમ્યાં. હવે રજાં
નાચ અને સખી-સાહેલીઓ માટે આણવાં ન્હાના છોકરાઓ! પરંતુ એટલામાં
તો અમારા કિસ્તાદ અને અનુભવી ડાયરેક્ટરે એ ખીડું પોતેજ ઝડપ્યું.
તેમણે સાંજ સુધીમાં તપાસ કરી મહને ખપ્પર આપી. કે એ ચાર
હોટલોના માલીકને મહીને પાંચ પાંચ રૂપીઆ આપવાનું નક્કી કરી
મહેં એવી શરત કરી છે, કે દરરોજ દસ વાગ્યે હોટલ ખંધ થઈ
જાય, પછી એક એક કલાક છોકરાઓને રીહાઈઅરસલને માટે મોકલે,
અને ખેલ હોય તે દિવસે એક આખા દિવસની રજા આપે! આમ
તરમાળા અને દુખળાંના અભણ છોકરાઓને લાવવા ને કેળવવાનું કામ
મી. આલરાઉન્ડે માથે લીધું. એનું માન એમને એકલાનેજ ધટે છે.

અરે! પણ એક મહત્વની વાત તો તમને કહેવાનીજ હું ભૂલી
ગયો! અમારા મેનેજર મી. આખલુદાસ પોતે ચૂસ્ત ગાંધીમતના
હોઇ નકરાં શુદ્ધ સ્વદેશી હોવાથી ખદરના ધોતીઆં ને ટોપાં પહેરતા

હતા, એટલે એમણે મહને જેમ બંને તેમ વિલાયતી વસ્તુઓને પરી-
ત્યાગ કરવા કહ્યું. એમની સોનેરી અને શુદ્ધ સ્વદેશી સલાહને સહર્ષ
વધાવી લેતાં મહે યોગ્ય ફેરફારો કરવા અને ધ્યાન રાખવા ડાયરેક્ટર
મી. ઓક્સરફોર્ડને નોટીસ આપી. તેમણે કેવળ ફેસ, સીનસીનેરી
અને સાહિત્યના (ખુરસાં-ટેબલ) ઓબ્જેક્શન્સ માટે અપીલ કરી,
અને તે મહે વીલ હુ-ચાલશે કરીને મંજૂર કરી.

ખ્રીજેજ દિવસે અમારા રીહર્સલનાં રૂમમાં કંકડબજ ફેરફાર
થયેલો જોવામાં આવ્યો. ઇલેક્ટ્રીક અને કીટસન લાઇટના દીવાઓને
બદલે તેમણે શુદ્ધ સ્વદેશી એરંડીયાના તેલના દીપકો પ્રકટાવવાનો
હુકમ કર્યો હતો. હાલ તુરતને માટે તો અમારા મેનેજરે એમના આ
ફેરફારથી સંતોષ જાહેર કર્યો, અને વળી 'આગળ ઉપર જોઇ સેવાશે'
એમ મહે સલાહ આપી.

કંપનીની તૈયારીઓ તો હવે તમામ થઇ ચૂકી. પરંતુ આમ
ખેલ અને પાઠ વિના મફતીઆ ખીચડાં તે બંધાને ક્યાં સુધી ખવડાવ્યાં
કરવાં ? એટલે કોઇ હંશિયાર કવિરાજને શોધવાની ત્રાત નીકળી. ત્યાં
તો વગરપૂછયે લમતાભૂતની માફક એક છેલ્લપટાકિ કવાલાઇ સ્હામાજ
ફાટી નીકળ્યાં. એ મહાકવી ધ્યાપમારેએ તકડંબી કરી કરીને એક ત્રણ
પાયાને હંમથડા વગરનો ઐતિહાસિક ખેલ તૈયાર કરેલો. અમારે પણ
હમણાં તાકીદ હતી, એટલે આંખ મીંચીને એક ખેનીરીટ નાખી
આપવાની શરતે ખેલ ખરીદ્યો. પાઠ વહેંચાયા, ને ગોળધાણા આવી
એક મંગલ રાત્રીના વ્યતિપાતને મુદ્દતે અમે રીહર્સલ કરવા માંડ્યું.
પરંતુ અફસોસની ત્રાત અને સવાલ એ આવી પડ્યો, કે કોઇ પણ
નવો મૂછાળો મદ અમારા આ ખેલમાં બાધરી-પાઠ કરવાને અને મૂછ

મુડાવવાને તૈયારજ ન થાય. તમામનો દરોરો મરદાનગીના અને તરવાર-રચાણનાજ પાઠ ઉપર હતો. છેવટે તમામની શરમ તોડવા અને પગલું ભરી દાખરો ખેસાડવા મહારા મેનેજરની સલાહથી હુંજ ધુધટવાળી ગોરી થવાને મયદાનમાં પડ્યો. સાથે સાથે મહેને કહી લેવા દેજો, કે અમારા અદ્વિતીય પ્રતિભાશાળી કન્વિન્સીના પંચાંકી ખેત્રમાં વીસ પુરુષ પાત્રો ને ત્રીસ સ્ત્રી-પાત્રો હતાં, અસ્તુ ! ! !

પોલીશનનો વિચાર મહારે હાલ તુર્ત તો જાણુએ મુકવો પડ્યો. બાપજન્મે લુગડું પહેરું હોય તોને ? માથેથી ઘડી ઘડીમાં છેડો ઉતરી જાય, પાલવ ખભેથી પળે પળે સરી-ખરી જાય, માથાની વીંગ પણ વારંવાર ઉતરી જાય, ને અંગડીઓના ખાણખણાટની અણખત ! એ બધું તમને શું કહું ? મહારી બીજી પહેનપણીઓની-ખાંધેની દશા પણ મહારા જોવીજ સમજી લેવી

છેવટે બન્ને મહીનાના અખંડ કિન્નરો પછી અમે જેવું તેવું અધકચર નાટકનું ગાડું નાજો ચલાવ્યું. “કોઈ ઉઘી જાય, તો વળી કોઈ શ્રીમાન આવેજ નહિ. તો કોઈ દિવસ પેટી માસ્તર ડાબો થઈ જાય, તો વળી કોઈ દિવસ તમજથીને ધધડીને તાવ આવે,” એવા એવા કડવા મીઠાં પાસવાર અનુભવો પછી અમે ગ્રાન્ડ રીહર્સલનો એક દિવસ નક્કી કર્યો, ત્યાં તો અમારા મેનેજરે આવી મહેને હવે હેન્ડબોલ અને પોસ્ટરો કાઢવા તથા ખેલની તારીખ નક્કી કરવા કહ્યું.

મહે તાબડતોડ કમીટી બોલાવી. ખેલની તારીખ તો જરાવારમાંજ નક્કી થઈ ગઈ, પરન્તુ પહેલો ખેલ સુરત નહિ પણ મુંબઈમાં નાખવો એવો ઠરાવ થયો. કારણ કે ગમે તેવો પણ નવો ખેલ પહેલપહેલો મોહ

મયાં મુંબઈમાં પડતાં લોકોનો દરોરો Rush જળરો હોય છે, તદુપરાંત જે મુંબઈમાં પહેલેજે તગડે એ પાસ થઈ જાય, તો પછી સુરતની કમાન એની ઉપર તૂટી પડે એમ હતું. વધારામાં વળી હું પોતે તથા બીજા ઘણાં ખાનદાનના નખીરાંઓ કે જેઓ આય ખેલમાં ઉતરનારા હતાં, તેઓ પણ અહીં પોતાના વતનમાં ઓળખાણ-પિછાણ હોવાથી સ્ટેજ ઉપર સોળ શણગાર સજ્જને કિતરતાં ધ્રુજતાં અને શરમાતાં હતાં, તેમજ પહેલો ખેલ હોવા છતાં સુરતમાંજ ભજવીએ તો ખોદાયેલ યાને મદતીઆઓની પણ જંગળ જરા વચરે પડતી હતી, એટલે આ બધા પ્રતિદ્વંજ સંજોગો જોતાં અમે મુંબઈજ અમારા નવા ખેલની First Night પહેલી તોપ ફોડવા નિશ્ચય કર્યો, અને બે દિવસ આગળ હોટલના માલીકોને માંડમાંડ સમજાવી અર્ધાપર્ધા આવે એટલા પોરી-આઓને પકડીને, નહિ તો પછી છેવટ રખડતાં-રઝળતાં ભીખ માંગનારાઓને અગર તો બુટપોલીસવાળાઓને પણ એક રાત ચોળી ચણીઆ અને ઓઢણી પહેરી પાઉડર મારી રાજકન્યાની પડમે ડિલા રહેવાને માટે તૈયાર કર્યો. પછી સદાસૌભાગ્યવતીને સાથે લઈ અમે અમારા ડ્રેસ રટાફ સાથે મુંબઈ ઉપડ્યા. ત્યાં જઈ તપાસ કરતાં કંપનીનો ખેલ નહોતો એવો એક દિવસ થીએટરના માલીકે અમને થીએટર લાડે મળશે એમ જણાવ્યું. અમે તેનીજ લાડુતી સીનસીનેરી અને ડ્રેસીસ સાથે લાઇટ-ખીલ ગણી લાગતી રકમ નક્કી કરી અર્ધાં એડવાન્સ તરીકે આપી. હવે રહ્યા હેન્ડખીલો ને પોસ્ટરોનો સવાલ !

ખર્ચ કેમ ઓછો આવે ? એવી સ્કીમ શોધવા પાછળ હવે મહેં બેજી પડકવા માંડ્યું. ત્યાં તો અમારા બાહોશ મેનેજરના ફળદ્રુપ

બેળમાંથી હાકુસ પાયરીની ફેરીના કચ્કા જેવો મીઠો તરંગ નીકળી આવ્યો. તેણે મહેને કહ્યું: 'જે તમે મ્હારી સલાહે ચાલો, તો.....લોકો આજકાલ કાગળના હેન્ડબીલો વાંચીને ફેંકી દે છે. હેરફેરીંગ સેલુન અને હોટેલની પણ જા. ખ. ના હેન્ડબીલો વહેંચી વહેંચી લોકોએ આજ જા. ખ. ની વેલ્યુજ હલકી કરી નાખી છે. માટે આપણે પણ એ દુર્વ્યય અટકાવવા પતરાના હેન્ડબીલો ને પોસ્ટરો કાઢવા, અને તે વહેંચવાને બદલે દરેક ઝાડને થડે થડે ને ભીંત ભીંતે-દીવાલે દીવાલે ફોકી દેવાં."

એમની આ અફલાતુન નોવેલ્ટી યાને ન્યુ ઇન્વેન્શન 'શાઆશ શાઆશ'ની ગર્જનાથી વધાવી લેતાં મહેં પસાર કરીને ખીજે દિવસે ઝાડને થડે થડે અમારી કંપનીના નવા ખેલની જાહેરાત વાંચવા ફેરફેર લોકોની ગંજવર મેદની ભેગી થવા લાગી. જાણે ખીજ માધવઆગતી સભા ! એ પતરાના પોસ્ટરો નીચે પ્રમાણે હતાં.

**ખેલ વેલી ..... પધરામણી ..... છેલ્લ વેલી
નવી તોપ!!! નવો ઘડાકો!!! નવો હુમાડો!!!
પધારે છે ...ફકત એકજ નાઈટ માટે... પધારે છે.**

અરસ્તાનથી કબરસ્તાન અને કબરસ્તાનથી પરસ્તાન જતાં રસ્તામાં ફકત એકજ રાતને માટે કેટલાંક સદ્ગૃહસ્થોની ખાસ ટીકાથી અને બદ્દગૃહસ્થોની ખાસ ફરમાસથી સુધરેલા મુંબઈવાસીઓને અગાડવા ગાંસડા-પોટલા સાથે ટોપી ફેરવી ફેરવીને ફરી આવે છે.

મુરતમાં શરમાયલી, હજીરામાં-હવા પાધેલી, અમદાવાદમાં આથમેલી, ભરૂચથી ભાગેલી, દિલ્હીમાં ડૂબેલી, અને ભાવનગરથી

ભડકેલી ગામેગામ અથડાયલી-કુટાયલી અને એકે અવાજે વખોડાયલી ખીચડાખાઉં ખુણાખોંચરામાં પ્રખ્યાત અને વિખ્યાત એવી વિચિત્ર

શ્રી સત્યાનાશક નાટક કુંપની લી.

મહુમ મહાકવિ કાળીદાસના વંશજ શ્રી. “ધાપમાડ”ની કુટાયલી કોરી ને કડકડતી કલમથી લખાયેલો તદ્દન નવો નંખરવન નાટક નામે

આજરાત્રે ! **રામ ભરોસે** પહેલીજ વાર !

જેમાં કાનતોડ ધડાકા, ચીથરાંના પડદાં, ભાયડાની ખાયડી, વગગામના રાગ, ઇમીટેશન અત્તંકારો, કાનમાં આંગળા નામે એવા ખુલ્લું કામળ પણુ જરા વધારે પડતાં કર્કશ અને કઠોર સરોદો તથા કૃષ્ણચંદ્રી કોઠિલાઓના કમનીય કંઠે તમને આશ્ચર્યમાં ગર્ક કરી દેશે.

અપરિચિત એકટરો, અદ્વિનિય એકટ્રેસો અને ઉગતી-ઉછરતી કાચી-કુમળી અને ગિલ્ફન ખીનઅનૂભવી ખાળાઓના આથમતા સૂરોથી સેકન્ડહેન્ડ વાધાપેટી (ટ્રેસના ચીથરા) ફોર્થહેન્ડ વાજપેટી (શનીવાર-ગુજરીના હાટની) અને ફર્સ્ટહેન્ડ સ્ટાફ સાથે પ્રખ્યાત ચોપાટીના સફેદ દુધ જેવી સુંવાળી સપાટીના આત્મીયાન ખુણા મયદાન થીએટરમાં સ્ટા. ટા. સાડાદશને શુભારે ચંદ્રિકાની રૂપેરી ચાંદનીમાં સ્વદેશી દાંવડના કોડિયાથી થતી કંડી રમકઝમક રોશનીમાં પોતાની ભાડુની છતાં ગજબનાક સીનસીનેરી અને છંદામાં છંદી નોવેલ્ટી ને ફેશનના નાચ-નંખરાં સાથે ભજવી બતાવશે.

તા. ક:—રીઝર્વ માટે પ્લાન આગળથી નહિ પણ પાછળથી ખુલ્લા રહેશે. ખેલ છૂ જવાનો બિલકુલ સંભવ નથી. ખાદ્ય કરીને નિરાતે આવવું. જગ્યા પણ વહેલી પૂરાઈ જવાની વકી કે ધારતી નથી.

—કેટલાક જાણીતા પાત્રોના નામ:—

રાજકુમાર નિર્બળસિંહ ...	...	...મી. પતંગીઆ
રાજકન્યા લગ્નગવતી ...	...	...મીસ રોશની
ખહારવટીઓ ખહાદુરસિંહ ...	...	...મી. ડબ્બોગૂલ
મહારાજા ...	...	...મી. ચક્રમ
મહારાણી ...	...	...મીસ કલાવંતી
સુભતાન સમશેરખાં ...	...	...મીઆં સુનેમાન
બેગમ સાહિબા ...	...	...મીસ બીબીખાન
સડસડાટ Hero મેનેજર...	...	...મી. મસ્ત્રાપોલીસ
સધવા Heroine ...	...	...મીસ સદાસૌભાગ્યવતી
લડલડાટ ...	...	...રાજા રૂઝચક્કર
ફડફડાટ ...	...	...ફાંકડો ફક્કડ
બડબડાટ ...	...	...મી. બુડચક્ક
ધડધડાટ } ...	...	...કચરો-પુંગે
તડતડાટ } ...	...	...બે દોસ્તદારો
વિધવા [સંસ્થાપક] ...	...	...મી. ગડબડગોરા
સેમ્પલ } ...	...	...મી. સ્વદેશી
બગુટી } ...	...	...મીસ વિલાયતી
પોલીશન } ...	...	...મી. પરદેશી
એટીકેટ } ...	...	...મીસ ઈંગ્રેજ

રીસ્પેક્ટ {	...	...	...મી. કન્ડ્રી
મેનર {	...	...	...મીસ લવ
ઓરથોડોક્સ {	...	...	...મી. અગડંઅગડં
નોવેલ્ટી {	...	...	...મીસ ગંગાગમના
આલ્બમ {	[ડાયરેક્ટર]...	...	...મી. ઓલરાઉન્ડ
ડીગ્રાફન {	...	...	...મીસ નાતરીઆ

... .. ઉપરાંત સાહેલી મો, સિપાઈઓ વિગેરે... ..

*

*

*

*

આટલી તૈયારી પછી ટીકીટો ધમધામ્મર ખપવા મંડી, અને જોતજોતામાં ખેલનો એ મંગળ દિવસ આવી રહ્યો. સહવારથીજ ડાયરેક્ટરે “હજી આજના છોકરાના કંઈજ ફેકાણું નથી, પાંડ પણુ ઘણાને કાચાં છે, અમુક અમુક એક્ટરો ઉગ્મગરાને લઈને માંદા પડેલા હોવાથી તેમના પાંડ ખીજીને આપવાના છે.” એવા બૂમ-બરાડા પાડી ખેલની મુદત લંબાવવા મહારો અને મેનેજરનો જીવ ખાધો, પણ અમારી કમીટીએ આજરૂના કાંકરા થઈ જવાના લયે ખાસ ઘસીને ના પાડી. આખરે જેવો થાય એવો-ભજવાય એવો ભજવવાનું નક્કી કરી મહેં મારીમચડી ડાયરેક્ટરને આન્ડ રીહર્સલની તૈયારી કરવા સમજાવ્યો. છેવટ કાલે તેમ એક્ટરોના અલવે નાટકમાંથી વચ્ચેના સીનો કાપી નાખી ખેલ તૈયાર કર્યો. એમાંય વળી કેટલાકને તો નાણાંની કોથળી છૂટી મૂરી આજની એક રાત લાજ સાચવવા જેમતેમ કાલાવાલા કરી ઉભા કર્યા હતા.

ખાકી હેન્ડબીલમાં તો તમે જાણો છોને ? સરકસવાળાઓની પેઠે એક બે જનાવર અને લેલાગુ ઘેરાં હોય, છતાં જાહેરખબરમાં

(હેન્ડબીલમાં) લાંબા લાંબા લખાણો લખે, તેમ અમે પણ એકજ એક્ટ્રેસ ઉપર અમારા ડાયરેક્ટર મી. ઓલરાઉન્ડની સલાહથી પબ્લીકને છેતરવા અને આકર્ષવા બિલ્કુલ અધ્ધર સ્ત્રીઓની ભૂમિકામાં મીસ્ટરને બદલે મીસોનાજ નામ હપાવી નાખેલાં. ઉપરકી અચ્છી લેકીન ભીતરકી તો અલ્લા જાણે ! એવીજ અમાની પણ પોલમગોલ હતી, વાતવાતમાં સાડાસાત વાગતાંજ ડાયરેક્ટરે જમી પરવારી આવવાની બધાને સૂચના આપી, તે મુજબ તમામ સ્ટાફ ખાંચે પેટે ઓડીકર અને ડચકીયાં ખાતો સ્ટેજના અંદરના ભાગમાં એકઠો થઇ ગયો. ખેલની ભૂમિકા ભજવવામાં કંઈક ઉત્સાહ વધે, એ આશાથી આજના ખાણામાં પણ કંઈક માલપાણી બનાવવાની મહારાજને વ-દી આપનામાં આવી હતી. તદ્દુપરાંત વન્સમોર પડાવનાર પ્રત્યેક પાત્રને પ્રત્યેક વેળા એક ટકાની અર્થાત રોકડા ત્રણ ફદીયાની બક્ષીસ આપવાનું મહેં આગળથીજ જાહેર કરીયું હતું.

સાડા આઠ વાગ્યાં અને દરવાજો ખૂલ્યો, ત્યાં તો પ્રેક્ષકોની પડાપડી થઇ રહી. આખો ઓડીયન્સ ચિત્કાર ! તલમાત્ર જગ્યા નજરે ન પડે, કે કાને પડયું સંભળાય સરખું નહિ ! પીટકલાસમાંથી સીસો-ટીઓ એટલી તો બેસુમાર કુટવા માંડી, કે કાનમાં પણ આંગળાં નાખવાં પડે ! સરસ્વતીના સ્વસ્તિવાચક શબ્દોનો ગટરકલાસમાંથી આવતો શોર, બીડીના ધુન્નગોરા. હો-હો અને તોફાન ! તોખાલ પરમેશ્વર ! જાણે બીજાં કાન ફોડી નાખનારાં તમરાં !

નવ વાગે પહેલી ઘંટડી પડી. મેનેજરે પાછળ મંગલ-પોટા-સની નળી લઈ ઘડાકા કરવા ઉભા રહેનાર અરીણીને તૈયાર રહેવા સૂચવ્યું. પેટીમાસ્તર અને તબલચી પણ ખુદાર ચલાવી ગયા હતા, તે

ઝટપટ આવી પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઇ ગયાં. ફોક્સ આપનારે પણ પોતાની જગ્યાએ ચાર્જ સંભાળી લીધો. એટલામાં બીજી ઘંટડી પણ ફોકાઇ. પ્રેક્ષકો વધુ જોરથી બૂમરાણ કરવા મંડ્યાં. અમે પણ પાઉર અને લાલીનાં લપેડાં હાથે પગે કરી ગંજીફરાકની ઉપર ચોળી, ધોતીયાનાં કછોટા ઉપર ધાધરી અને તેની ઉપર સાડી વિંટાળી સોળે શણગારથી સજ્જ થઇ સાવધાન થઇ ગયાં.

શરૂઆતમાંજ તમારે સમજી લેવાનું કે અમારી કુંપનીના ડાયરેક્ટર સાહેબે એક હુગ્મમના પોરીયાને પકડી મંગાવી મૂછળા મદદ શીટી માનુની થવાનું મહાલાજ્ય પ્રાપ્ત કરનાર ધાધરીપાઠ લેનારાઓના-અમારા દરેકના દાદીમૂછ કલીન શેષવ યાને સફાવટ કરાવી નાંખાવ્યા હતા. (મંગળ કાર્યના પ્રારંભમાંજ આ અમંગળ ગણાતું અપશુકનીયું કાર્ય કરવું પડે છે!) મહારા બેટા પારેખભાઈએ પણ ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં મુજ પર અસ્ત્રો ફેરવવાને બદલે આમતેમ જોતાં એ રાજસ આકુ એવો તો આંખ મીંચીને આંખુઆંખુ ચલાવી દીધો, કે ઘણાખરા શ્રીમતીના વેશધારી શ્રીમાન મહાશયો લાલપાણી નીકળવાથી બૂમાબૂમ પાડી ઉઠ્યાં.

પછી તો કંઈક પાઉર લગાડવા પડ્યાં, કંઈક બનીઠની આર-સીમાં જોવા લાગ્યાં, કંઈક પાલવ ખોસતાં ખોસતાં ધરેણાં પસંદ કરવા લાગ્યાં, તો કંઈક મુછોના આંકડા ચઢાવી કમ્મરે તલવાર લટકાવી હવામાં પટાખાજીની પ્રેક્ટીસ કરવા મંડ્યા. અમે પણ લાલી લગાડી ગાલ ગુલાબી બનાવ્યા, સફેદ પાઉરથી હાથ, પગ અને મોઢું રંગ્યા, શરીરનો ખુલ્લો દેખાય એટલો ધઉંવણો ભાગ ગોરો કરવામાં આવ્યો, સ્ત્રી-પાત્રોએ પદિમનીની માફક હાથે પગે મેંદી મૂકેલી બતાવવા હથેલી અને તળીયાં લાલ રંગે રંગી નાખ્યાં, કોઈએ બનાવટી દાદીમૂછ વળગાડી,

તો કોઈ બહુમુઠાએ ચાંપ લગાડી મુઠ બેરવી, તો કોઈને ફાવટ ન આવવાથી કાળી શાફીથી મુઠ ચીતરવામાં આવી. એક મશાણી લાલ લુગડામાંથી બળે વહેંતના કટકા ફાડી તે દરેકને રમાડને બદલે હાથમાં રાખવા આપવામાં આવ્યાં, સાથે ‘ધામ લાગે અને પન્સેવો થાય, તો તે ભાગ ઉપર રમાલ પોતોપોતો દાખવો, પણ ધસીને જોરથી લૂંછવો નહિ, નહિ તો મેદક અપ પાઉડર નીકળી જશે,’ એવી ડાયરેક્ટર તરફથી સૂચના પણ કરવામાં આવી.

મોજાં અને જોડા તો પોતપોતાનાજ વાપરવાના હતાં, કંપનીએ એ ઉદ્ધારતા નહોતી બતાવી. પરંતુ તપાસ કરતાં અમારા ડાયરેક્ટરને ખબર પડી, કે લગલગ સેંકડે નવ્યાણુ ટકા એક્ટરોના ખાસગ્રં પ્રદર્શનમાં મૂકવા લાયકજ છે, એટલે આખા ખેલમાં નાયક-નાયિકા અને ક્રોમીક પાર્ટ સિવાય કોઈએ એ પહેરવાંજ નહિ, એવો અલસકારનોજ દરાવ થયો. મ્હારો પાંડ વિધવાનો હતો, છતાં મ્હેં તો એક અપ-ટુ-ડટ જોડાને ટુલકા બાંધતું પોલકું અને કેળના રેશમની ઢાંટ અને બુટી-વાળો ચમક-ઝમક થતો ચણીયો, પહેરી ઉપર ખોટું પણ રજનીની રેશમીમાં રંગ-ઝંગ થતું આછું અમ્મર ઓઢી વાંકા સંથાની ગુચ્છા-વાળી વેણીની છુટી લટવાળી ભરાવદાર વીંગ પહેરી કાચ-કાંડીયા ને લાલ લીલા રંગબેરંગી પથ્થરના ઇમીટેશન અલંકાર બંગડી ને ચાંદલાથી મ્હારી સુકામળ સુંદરી-દેહને શણગારી હતી. ત્યાં તો એકાએક ડાયરેક્ટરની નજર મ્હારી ઉપર પડી. તે એકદમ ત્રીજી ઘંટડી વગાડવા જતાં મેનેજરને ‘જરા સંખૂર’ કહી રોકતાં મ્હારી પાસે ધસી આવ્યાં. મ્હારો એ તમામ સૌભાગ્યવેશ તેમણે પાપણના પત્રકારામાં ઉતારી લીધો. “તમને શું કહું ? શેઠ ગડબડગોટા ! તમારામાં એટલી સાધારણ પણ અકલ

નથી, કે તમારે તો વિધવાનો પાઠ કરવાનો છે ? કાઠી નાખો આ તમારા અપ-દુ-ડેટ સાડી, ચોળી અને અન્નકારો ! ને આ ફાટેલી ચોળી ઉપર આ કાળું લુગડું વિંટાળો. એ સગકન્યાના પાદની ફેન્સી વીગ કાઠી નાખો, અને આ છુદ્દા વીખરાયણ વાળનો ચોટલો પહેરો. હાથેથી નાકેથી કાનેથી પગમાંથી અને ડોકમાંથી તમામ અલંકારો કાઠી નાખી ઝટપટ હાથ કંકણ વગરના અને વેશ તેમજ દેખાવ એક કમનસીબ વિધવા જેવો કરો. અને કપાળમાં આ ચાંદ્રો શાનો કર્યો છે ? ભૂંસી નાખો, ભૂંસી નાખો. તમે પણ શું મહારા ભાઈ.....વિધવાને તે વળી ચાંદ્રો કેવો હોય ? ”

ગભરાતાં ગભરાતાં એની આરાનો અમલ ઉતાવળથી કરતાં એની મૂંચના અનુસારના અલંકારો મહેં સગવા માંડ્યાં. ત્યાં તો મી. ઓલરાઉન્ડની નજર આમતેમ આંટાફેરા આરતી અને સીઝર ટુંકેતી નાટ્ય-નાયિકા મીસ સદાસાભાવ્યવતી ઉપર પડી. મહોડામાંથી તે આંચકી લઈ જમીન ઉપર ફેંકતાં તેઓ ધુરકયાં : “હજી ક્યાં કેમ કરો છો ? ” મહારા કઢાવી નાખેલ અલંકારો અને કપડાં તેમને પહેરવાને આપતાં તેમણે આગળ ચલાવ્યું : “હ્યો, જલદી આ પહેરી હ્યો, હાથે પગે અને મહોડે પાઉડર અને લાલી લગાવો, હથેલીઓ જગ વધારે લાલ કરજો, સેંચામાં સિંદૂર પૂરજો, ને સંધવાનો પાઠ છે, માટે કપાળમાં ચાંદ્રીઓ કરવો ન જૂલનાં ! ચાલો, જલદી કરો, તમારે બીજાનું સીનમાં કામ છે. ”

બાપડો ડાયરેક્ટર પોને પણ પાઠમાં હોવાથી પેશાક પહેરતો જાય, ને આજીવ્યાજીવ આમતેમ ધ્યાન આપી બૂમ-બરાડ પાડતો

ભય. કર્મ સંજોગે પ્રિયપટ્ટર (ટાંપ આપનાર) રાખેલો, તે પણ ચરમેલ થાને રતાંજળો એટલે કવિશ્રીના મોકોડા જેવાં ઝીણા અક્ષર એની આંખે ઉકલતાજ નહોતા. “જેમ કાંવે એમ મહોમાં આવે એમ સડસડાટ ફેંક્યા જવું”, પણ કોઈએ બોલતાં બોલતાં વચ્ચે અટકી જઈ ધર્મજીતના કાંકરા ન કરી નાખવા, અને તેમ છતાં પણ તમને ધૂનરી ચઢી આવવાનો અથવા ગાભરીફાઈડ થઈ જવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય તો મહારી તરફ જોવું, અગર તો ધીરે ધીરે બહાદુરીથી પાછલે પગે ખસતાં ખસતાં કોઈ ખાસ ખ્દાનું બતાવી વીંગ નજદીક આવવું.” એવી એવી સોનેરી સૂચનાઓ અમારા ડાયરેક્ટર અમને બધાને આપતાં ને ધીરજ દેતાં.

સૂત્રધારને માથે ખાસ્સું સવ્વા અશેરનું કોઈ ધાંચીનું બાડે માંગી આણેલું લાલ ચણેલી જેવું પાંચડું, પહેરાવી દીધું. કંપનીના રાંધનાર રસોઈયાનું જૂનું પુરાણું અબોટીયું પિતાંબર તરીકે પરિધાન કરાવ્યું, અને હાથમાં એક તાર વગરનો ચોરબજારમાંથી પકડી આણેલો સેકન્ડહેન્ડ પણ રંગ ચઢેલો તંબુરો આપી દીધો. ઘરની બાયડીના સાંકળાં અને આર આને ડઝનવાળા હમણાં નવાંજ નીકળેલાં અને વસાવેલાં અને પચરંગી પદ્ડાંની માફક નાછટની લાઈટમાં ચમ-ચમતાં ઇમીટેશન રોલ્ડગોલ્ડ જેપેનીસ શોભાના લવોંગીઆં, નથ અને ખોટી બંગડીઓ નાક અને હાથે સ્પ્રોંગથી (કળથી) ભરાવી રાજકન્યા મહારાણી સાહેલીઓ બાળાઓ વિગેરે સહુ કોઈ તૈયાર થઈ ગયાં હતાં. દ્વારસીયા સિવાયની સર્વે ટ્રેજીક પાકની રમણીઓને દક્ષીણી સ્લાઇડથી લુગડાં પહેરાવી માથે હોડા ઓઢવાની બાધાજ લેવડાવી હતી, કારણ કે અમારા ચતૂર અને બાહોશ ડાયરેક્ટરનો એ સંબંધમાં એવો અનુભવી

અભિપ્રાય હતો, કે “વારે થડીએ છેડો ઉડી જતાં ખીન-અનુભવી એકરો પણ કેટલીક વાર આણુઆવડતને લઈને હાંસીકત્ત થઈ જાય છે.” પુરૂષ પાદમાં રાગ્ન મહારાગ્ન ચૂસ્ન રજવાડી પાયજનમા પહેયાંથી હેરાન-પરેશાન થઈ ગયા હતા. આવી આવી અનેક દોડધામો અને અગવડો વચ્ચે અમારા મેનેજરે છેલ્લી ત્રીજી થંટડી ડોકી, ધણ...ણ...ણ...ણ...ણ...

*

*

*

*

.....પણ અફસોસ ! ધડાકાવાળાએ મંગળાચરણમાંજ આંધ્રી નાખ્યું. પડદો તો પૂરોપાધરો ઉંચકાયો, સૂત્રધાર ને આળાઓના ડાયાં તો દેખાયાં, પરંતુ બહુ બહુ ઉપાય કર્યા છતાં અવાજ ન થયો. “ચાલો હવે માંડી વાળો...ચાલવા દો...” એમ હળુ તો મેનેજર પોતાનું વાક્ય પૂરું કરે, ત્યાં તો “પણ નહિ કેમ ફૂટે ?” કરતાં પીધેલ ધડાકાવાળા મહાશયે નળીમાં ખીન્ને વિશેષ પાકડર ભરી જ્યાં વિચાર્યાં વિનાજ ધૂનમાં તે ધૂનમાં સળીઓ ડોક્યો. ઓચિતો ભયંકર અવાજ થયો, અને આખા સ્ટેજ ઉપર ધુમાડાના ગોટગોટ ઉછળ્યાં. પ્રેક્ષકો તેમજ સૂત્રધાર તથા આળાઓ સહુ કોઈ ચમક્યાં. ભડકેલા સૂત્રધારના હાથમાંથી તંબુરો અને આલિદાઓના હાથમાંથી પૂજનથાળો પડી ગયા, એ તો ખર ! પણ પેલું સૂત્રધાર મહાશયને મસ્તકે શોભતું સજ્જા બશેરનું પાંચડું ધડાક દેતું કે ઉચ્ચાહને હોંકે પેટીવાળા પાસે જઈ પડ્યું. એણે તો આખા ભાંગરો વાંટ્યો ! અને ઓલિય સના હોજમાં આમ જ્યારે ખિલખિલાટ હાસ્યરસનો ધ્રુવારો ઉડી નહોતો, ત્યારે પેલા મી. ધડાકાકાસ તો તેમનાજ ધ્યાનમાં ખાંડ ખાતાં હળુ હરખાઈ હરખાઈને મૂંઝોના આંકડા ચઢાવતાં “કોણ કહે છે, કે દારૂ

હવાઈ ગયો છે ? આ શું ? ”...એમ બકયાજ જતા હતા. મહેં પાસે જઈ જ્યારે એને એ પુખ્તાંજલી પહેરાવી દીધી, ત્યારેજ એને બાન આવ્યું. પણ હવે શું ? દોળાયલા હૃદય ઉપર આંસુ વેરવા વ્યર્થ સમજી મહેં બનનાર બની ગઈ, કહી માંડી વાળ્યું. એણે પણ અગ્નિચાત્રમાં થએલી પોતાની આ નજીવી (મંભીર નહિ !) અર્થાત નહિ જેવી ભૂલ માટે દોલગીરી (માફી નહિ !) દેખાડી. પણ તમને શું કહું ? એની એ બાફેલી કચુંબરનો કડવો ઘુટડો હું જેમતેમ ગળી જઈ, ત્યાં તો એ મંજસપોટાસના ધુમાડાએ એની આગુમાગુ જેવા મળેલા અમારા ઘણાખરા એકટરોના ગળાં પકડી લીધાં. “ખોં...ખોં...ખોં...”ના ઉધરસના અવાજથી અમારું અંદરનું રોજ ઘડીક વાર તો ગાજી રહ્યું. એક તો એમના ઘાંટા લાગલાગટ ભૂંસાપાણી (સેવમ્બરા) ઉપર ખેંચાયલા ઉજ્જગરાથી ખોંખરા થઈ ગએલા, ત્યાં વળી આ ધુમાડાએ એમાં કંસાર ઉપર ધીની ધારાની ગરજ સારી !

અને કોઈ દિવસ ધાધરી પહેરી ખેલમાં ઉતરેલાજ નહિ, એવા થર...થર...ઘૂંજતા પેલા બાળાઓના પોરીઆઓના મોઢામાંથી તો “ઓ...આપ...રે...”ની એક તીણી ચીચીઆરી પણ નિકળી ગએલી. એમના ટાંડીઆજ કેવળ ઓડિયન્સને જોઈ ઘૂંજતાં હતાં, એટલુંજ નહિ પણ મ્હોકું પણ મ્હોળું માંડમાંડ થતું હતું. છતાં ઉસ્તાદ તમલચીની તમલાફાડ થાપે એ ધીરા અવાજ દાખી દઈ અમારું કપાતું નાક અણીશુદ્ધ સાચવી લીધું. સાથે પેટીમાસ્તરે પણ કમાલ કરી ! એમણે એ કોયલડીઓના કંઠને દાખી લેવા ખરજના જાડા સૂરો ઉપરજ પોતાના આંગળા નચાવવા માંડ્યા. પણ યા ખુદા ! જ્યાં સુત્રધાર પોતાનું કામ કરી અંદર ભાગી આવ્યા, ત્યાં ખરેખરે

ધારસ થયો. તખતચી ખેંચે ઉત્તર, તો પેટી વાગે પશ્ચિમ ! એક છોદરી આઝાપ મારતી હોય, તો બીજી બડબડતી હોય, તો ત્રીજી ઓઢણીનો છેડો સમારતી હોય, તો ચોથી મોઢામાં પાલવ આવતી હોય, તો વળી પાંચમી ઉચે-નીચે અને શોકોના પચરંગી ફેશનના પોશાક અને મોઢાઓ તરફ જોતી હોય ! બધીજ આબી થઈ ગઈ હતી. 'શિઆળ ખેંચે સીમ ભણી, તો કુતરો તાણે ગામ ભણી' તેમ સંગીતના એક સૂરમાં એકાવન રાગીણી ને છાંપન જાતના તાલ પડવા લાગ્યાં. આખરે "હુરે...હુરે..." ના પોકાર વચ્ચે બહીષી બાળાઓ અંદર જવા દોડી, ત્યાં તો આંધળા અને દારડીઆ પદ્મ ખેંચનારા રાવસાહેબે તો એકદમ ઉતાવળમાં પડદો ઉંચકી લીધો. એક આપડી તો બાળુમાંજ ભટકાણી, અને અંદર રાજબુવનની સીડીના સીનના પગથીઆં ડોકતો સુધાર તો ઝટપટ હથોડો લઈ નહોડો. આમ તાળીઓ વચ્ચે અમારી આખરના લીલામ કરતા, કીર્તિના કાંકરા બનાવતાં કમનસીબ ખેડનો પહેલો ડોપ ઉંચકાયો.

અમારા આ પહેલા પ્રવેશમાં રાજકન્યાના આદશાદી શૃંગાર-બુવનનો સીન હતો. રાજપૂતકન્યા લજ્જતવતીનો આ પાઠ ભજવનાર મીસ રેશની તે જરા દેખાવડા ને રૂપાળાં લાગતાં સત્તર અઢાર વર્ષના અમારા રનેહીજ હતાં, અને તેમની હૃદયહારની શરમાળતાથી અમે સંપૂર્ણ વાકેફગાર હોવા છતાં એ કેરેક્ટરને (ભૂમિકા) ન્યાય આપે એવો કદે, સૈન્દર્ય અને સ્ત્રીઓની સ્વાભાવિક લજ્જતને પણ શરમાવે એવો કોઈ બીજો નમૂનો ન જડવાથી એમની ચોકખી ના છતાં, મારીમચડી બળાકારથી અમે એને આ પાઠમાં ઉતારી અપ-ટુ-ડેટ રીતે શણગાર્યો હતો. બુસનપુરી ચીરના બાવીસ હાથના જડા ઘેરદાર

ધાધરાની ઉપર પાછળથી કસ બાંધી છાતીનો બનાવડી ભાગ બહાર દેખાય એવી રીતે ખુસરોની તસતમતી કીનખાખના કાપડાંની કંચુકી ઉપર મારવાડી અને રાજપૂતી અસત્રી ફેશનનું આરીક આપું રેશમી ઓઢણુ ઓઢાડયું હતું. વેણીની છૂટી જદ એમની પીકે લટકતી હતી. પગમાં વજનદાર તોડા અને હાથમાં કોણી મુધીના (ઢાંકી દે એવા) મજબૂત વજનદાર હાથીઢાંતના ચૂડા મહામહેનતે બુમખરાડા વચ્ચે હાથ છોલી-જાણ-જાણ કરી ચઢાવ્યા હતા. માથા અને ગળામાં પણ એવાજ સોનાને ખડકે પિત્તળના ડોડા રહી જાય એવા ધરેણીથી એને કચકચારીને લાધી હતી. નાકમાં અને કાનમાં સર્પિંગવાળાં ભયંકર વેસર અને નટકતાં-જયક્રાંતિ ઢોળીયાં (કુડંગ) પણ ખુસરોનાં આકા નહોતા રાખ્યાં. અર્થાત ટુંકાણુમાં અમારો આ ખુસરો ઉઘડતોજ સીત, અને-તેમાંય પાછો એ રહ્યો જના દેખાવડો, એટલે એની ઉપરજ આખા ખેલનો આધાર હોવાથી અમારા ડાયરેક્ટરે એને રાજપૂત-કન્યાની ભૂમિકામાં Reality આમેહૂંજપણું દેખાડવા જાતે ને પોતેજ તરફી લખ શણગાર્યો હતો.

એ પંદરમી સદીના ગોશાકની રાજપૂતકન્યા વીસમીસદીની કંપનીના પવનનું અનુકરણ કરી હાથમાં મધમધ થતી પુષ્પમાળા લઈ ગાતી ગાતી સાહેલીવૃન્દ સાથે રંગભુવનના રમણીય પગથીયાં મંદ મંદ પાદપગલી મૂકતી લયકાતી ને લહેકતી ચાલે-કગરે ઉતરી રહી હતી, ત્યાં તો અરરરરરર ! ઉતાવળમાં એ પગથીયા ડોડા દોડી જનાર અણગુડ સુધારની ખૂલે કરી રંગમાં ભંગ પડ્યો. બધીય મનની મનમાં રહી ગઈ. એક ઉપસી આવેલો ખીલો બહારજ રહી ગયેલો. તેની અંદર શ્રીમતીના પગની પાતી સુદાંત ઢાંકવા નીચે મુધી રોજાના ઓઢણુ

તરીકે ઓઢેલા આઠાં બનારસી અમ્મરનો પાલવ એમાં બેરવાયો. આંચકો આવતાંજ એ ચરચરચર...કરતું ચીરાઈ ગયું, ને પડી ઉઘે માથે. નાકની ડીચકી તો છૂંદાઈ ગઈ, એ તો ધૂળ નાખી, પણ ખાસ એનેજ પહેરવા મહામહેનતે મેળવેલ રૂપીઆ અઢીસોના સાચ્યા અમ્મરની ઉપર દીવાસળી મૂકાઈ ગઈ. હવે શું કરવું ? એ વિચારે હું મેનેજર ને ડાયરેક્ટર મુજાતા હતા, ત્યાં તો એકાએક ઇશ્વરેજ અમારી લજ્જાવતીની લજ્જા રાખી, દ્રૌપદીની માફક નવાં ચીરની પૂર્તિ કરવા અમને તક આપી. રાતના ઉજ્જગરાથી ઝોકા ખાતાં પડતા ખેંચનારાના હાથમાંથી એકાએક દોરીનો છેડો એજ વખતે છૂટી જતાં પડદો પડી ગયો, એટલે વધુ હો-હા થતાં પહેલાંજ ફગેતી થી અટકી ગઈ. એ દરમ્યાન અમારા દીર્ઘદ્રષ્ટિવાન અને સમય વર્તે સાવધાન કરનાર આલેશ મેનેજરે ખહાર સ્ટેજ ઉપર જઈ એક્સીડન્ટ-અકસ્માત થયેલો જણાવી પાંચ-દશ મિનિટ શાન્તિ ધારણ કરવા વિનંતી કરી, અને તેરલામાં અમે એને રહા-પહા પાછા પાછો જગૃન કરી અમ્મર અદલાવી તૈયાર કરી નાખ્યો. પણ હવે તો પુષ્કળ યાગવાથી એ ઉતરવાનીજ ના પાડતો હતો, અને ભારી જમણવાર જમેલા પેટ ને છાતી ઉપર વજનદાર ઘાઘરાના તથા કંચુકીના તાણીને (કચકચાવીને) તસતસતા બાંધેલા બંધ દીલા કરવાને માટે મ્હને ઝગઝગીઆ ભરેલી આંખે વિનવી રહ્યા હતા. હું એ બંધ-સટકીઆ ઉતાવળમાં દીલા કરવા ગયો, ત્યાં તો ઉલ્ટાં એના કમનસીમે ઉધુજ વેતરાયું. ગાંઠ એકવડી થવાને અદલે એવડીજ થઈ ગઈ. હવે દોઢ ઉપાય નહોતો ! તેમ એવો વધારે વખત પણ અત્યારે નહોતો, એટલે અમે એને આટલો સીન ચલાવી લેવાને સમજાવી-પટાવી પગે પડીને પવિત્ર લાલ ગંગાજળની એક ઉપર એક ખાલી ઉપરા

ઉપરી પાદ પ્રસન્ન કરીને પાછો અંદર લઈ જઈ સખી માંડળની સાથે સીડીને પગથીએ ગોઠવ્યો. પડદો ઉઝકાવ્યો, અને પાછો એજ શૃંગાર સદનનો સીન ધડાકા સાથે ખૂલ્યો. સાથે શરમાળ લિંગ્ગદેવીનો પણ મંજુલ અને દર્દભર્યો કંઠ ખૂલ્યો. દેવી મદિરાના નિશાપ્રભાવે એની શરમને તોડી નાખી. એ લથડાતે પગે અને અચકાતી જીભે બાળ્યાની પૂર ખુદારમાં ખીલ્યો.

—: ગાયન :—

લિંગ્ગ:— કહેને સખી.....

.....કોને ધરાવું આ....., પુષ્પમાળા ?

પચરંગી પુષ્પોની... પરિમલ ભરી મહી છે,

મૃદુતા અહાહા ! જોને... શી નિતરી રહી છે ?

.....કયા દેવતાને કંઈ શોભાયું ? દેવબાળા... સખી.

લિંગ્ગ:— અલીઓ ! જુઓને ?.....

સખીઓ:— શું છે ? શું છે ? જુલેન !.....

લિંગ્ગ:— .....સરકી જવાને કેમ કરતી હશે ચાળા ?... સખી.

સખીઓ:— (એતો) જુલેની ! તું બતાવે ત્હારા ઉરના ઉછાળા...

લિંગ્ગ:— .....મેલો..... તમહારાં..... મર્માળા... રે... સખી.

આવાં શૃંગાર-પ્રાધાન્ય ગાયનની સમાપ્તી થતાંજ સરખેસરખી સહીઅરોની વિનોદી કૂકા મસ્કરી શરૂ થઈ. સખીઓએ “જુલેન ! તમે તો જુદું ઉદાસ જણાવ છો ? કહો તો ખરાં... તમને એવી તે શી અતરંગીડા આવે છે ?” અને શરમાળ લિંગ્ગવતીએ પણ વિરહી અને પ્રેમધેલી શકુન્તલાનો પાદ ભજવવા માંડ્યો.

— ગાયન :—

રે..... મહારી આંખલડીમાં ઘેન...

અલી ઓ બહેન ! અરે ઓ બહેન...

મુઠ ! મહેને નિદ્રા ન આવે નેન...

અલી ઓ બહેન ! અરે ઓ બહેન...

કાચલડી ટલુકી ટલુકીને... સદેશાં કંઈ અજળ સૂણાવે,
માંડાચેલા સ્વપ્ના અલી બા !... સ્નેહભીનાં શરભાવે.

નયવે થનગન નમણાં નેન..... અલી.

સ્વપ્ન મંદુરું સખી બળ્યું તોયે... થાય ન કેમે સહેન,
આળસ ખાતી આંગ મરોડું... પડે ન દિનભર રહેન...

જો કે મહારી રમણીય વીતે રેન..... અલી.

પડું એકલી એકાન્તે ત્યાં... કાન અલી કામ ફૂકે,
મોકાં આવે જોતાં જોતાં... નયન-કીકી બળી બૂકે.

એવાં અજળગજળ એ ઘેન..... અલી.

પળ પળ અંતરમાં અલી બહેની ! અવનવી ઉર્મિ જાગે,
કુમળાં-કુમારાં હીલમાં કાંટા..... લાલુકારાના વાગે.

દરદ એ જાય સઘાં ના બહેન..... અલી.

વળી એ ગાયન પૂરું થતાંજ એની સખીઓએ એના દુખતા ને સમજડ થઈ મએલા પેટમાં આંગળીઓના મોઢાનો મુઠો માર મારી એને પજવવી શરૂ કરી. એક તો એની આંખ દેવી મદિરાના ઘેનમાં ઘેરાતી હતી, ટાંટીઆ જમીન ઉપર પૂરાં ઈરતાં નહોતાં, ત્યાં તો લપાતો છૂપાતો

એનો પ્રેમી દુષ્યંત રાજકુમાર નિર્જળસિંહ પાછળથી આવી પહોંચ્યો. આવતાંજ એ દોડપણાએ પોતાની ઓવરએક્ટીમથી પગલીકને છક્ક કરી નાખવાને ધરાદે લિજમદેવીની આંખો ઓચિંતી જોરથી દાબી દીધી. પણ એ આપડી નવી-સવી રાધિકાને એ ખબર નહોતી, કે તેનો કનકનૈયો આમ પૂડેથી આવી પોતાની મશ્કરી કરશે? જ્યારે એ રાજકુમારના અંતરમાં તો એવાં એવાં ઉંડા લાવ ઉછળતાં હતાં, કે પોતાની આ પ્રેમાળ પ્રિયતમા લટકાં-મટકાંની સાથે મ્હારા આ “એનથેન દીવાથેન...ત્હારા મનમાં કોણુ છે? જોલ જોલ?” એ શૃંગારીક વિનોદનો મોઢું મસકાવીને જવાબ આપી પોતાને પુષ્પહારથી વધાવશે, પણ આ તો એક તો તદ્દન નવો શરમાળ એકટર! તેમાં વળી ધાધરીપાકની વિટંબણાથી અકળાયલો-ગભરાયલો, પૂરોપાધરો પોતાનો પાડ પણ મોઢે નહિ આવડે, ત્યાં વળી આ અધ્ધર ગજવામાંથી કાઢીને ઉમેરાયલા નવા અલિનયનો જવાબ આપવાની એને શુદ્ધિજ ક્યાંથી રહે? એ તો પોતાની મશ્કરી કરવા કોઇ પાછળથી જમદૂતની માફક પોતાની આંખો દાબે છે, એમ સમજી સજ્જડ પડીથી, અને હાથ છોડાવવાની જખરી ખેંચાતાણુ કરતી ખમેખૂમ પાડવા લાગી: “અરે એ કોણુ છે?”

“કોઈ નહિ, એ તો હું.”

“પણ હું તે કોણુ? સખીઓ! (ગોખીગોખીને આજ સંબોધન એને મોઢે ચઢી ગયેલું...એટલે) અરે કોઈ આવો...બચાવો...દોડો આ મુવો કોઇ મ્હારી આખર કંપર...દાનત બગાડે છે...”

મૂળ વાત એમ હતી, કે આવું કંઈજ ધર્તીંગ નાટકની વસ્તુમાં

હોતું, છતાં કમળની મોંઘવારીને લક્ષને અમારા મેનેજરની સલાહથી અમે ખેતની ચોપડીજ છપાવવાની કડાફટ માંડી વાળી હતી. એટલે અમારી આ પોત્ર ખેલની વસ્તુ હશે, એમ ધારી ચાલી ગઇ. નાટકના આપેરા ન છપાવવા માટેના કારણોમાં અમારા અનુભવી પ્રયત્નકર્તા સાહેબના રદીયા એવા હતા, કે “એક તો ચોપડી વેચનાર ફેરીઆઓના ધાંડાથી થતી ખતેલ અને ગરબડ દળે, બીજું નાટકનું રોકાણ ન કરવું પડે, ત્રીજું પ્રેક્ષકો એક્ટરો સાથે ગાળન ન ગાઈ શકે, અને તેથી ગાનારને થતી ડખત દૂર થાય, અને ચોથી ખાસ કોઇ આવી ગંબીર ભૂલ થઇ જાય તો તે ધપી જાય, એટલુંજ નહિ પણ ધારીએ એટલાં સીન જોઇએ ત્યારે કાપી નાખી શકાય, તથા પ્રેક્ષકો જો પોતાની ચોપડીમાં ધ્યાન આપે, તો પછી એક્ટરોના અભિનય-એક્ટીંગ તરફ જોવાનું કાવે નહિ, ને તેમ થાય તો વન-સમોર ન મળે, અને તેથી કરીને ભજવનારાઓનો ઉત્સાહ મોળો-મંદ પડી જાય... વિગેરે વિગેરે...”

સાહેબીઓ બનેલાં છોકરાઓ તો રાજકુમાર નિર્બળાસિંહની ભૂમિકા ભજવતાં મી. થતંગીઆને ઓળખતા હતા, એટલે તેઓ તો “અરે... થતંગભાઈ ! થતંગભાઈ ! આ શું કરે છો ?” એમ કરવા મંડ્યા. તેમને લક્ષની દાંડી ઉપર આંગળી મૂકી આંખ મારી ચૂપ કરી એ મહાશય પાછળથી આગળ આવ્યા. એમના નામ શ્રવણે ને આંખના ફાટેલાં ડોળાં જોતાંજ લજ્જાવતીની ધુનરી ને કંપારી ખંધ થઇ ચક્ર પોતે વગર વિચારે ધમસાણ વાળી નાખ્યું છે, એમ સમજતાં એ દાંડી આઠસક્રીમ થઇ ગઇ. પણ તે પહેલાં ભૂલમાં-કોથમાં એણે એક તમાઓ પોતાની આંખો ઉપર દબાવેલા હાથ ઉઠાવ્યા

એમના વચ્ચે જડી દીધો. મી. પતંગીઆને લાગ્યું તો ખહુ,
 કે 'હેલાજ' સીનમાં એના હાથનો તમારો હજારો લોકોની વચ્ચે
 ખાઈ હું શરમાઉં?' પણ સ્હામીજ બાબુએ વીંચમાં ડાળા કઢાવીને
 ઉભેલા ડાયરેટરને જોતાંજ એ અપમાનનો ઘુંટડો અત્યારે તો જેમ
 તેમ ગળી ગયો, ને જાણે નાટકમાં કવિએજ એમ લખ્યું હોય, તેમ
 "દેવી ! હવે દોષ ન કરો. તમારા પ્રેક્ષામૃતપાનનો તરસ્યો આપ
 તમારે પછે થડી આ મશ્કરીની માફી માગે છે." કહી તેણે ઘુંટણીએ
 થડી રીસાર્યલી શાધિકાને મનાવવા માંડી. પ્રેમલા-પ્રેમલીનાં નફદ ને
 નિન્દ્ય રીસામણાં મનામણાં, સંબોધનો અને ચાળાં-ચસકાં હવે શરૂ
 થયાં, અને કેમ જાણે રાજકુમાર પોતાના પિતાના ખૂનીની તપાસ
 માટે પરદેશ જતો હોય, તેમ વિદાયગીરીના વચન તેની પ્રિયાના
 મેઘમાથી નીકળેલાં માંડ્યાં :

"ત્યારે...જ્હાલી ! હવે હું તો જઈશ."

"પણ પાછાં જ્હેલાં પધારજો હોં ! પ્રાણનાથ !"

સાથે સાથે રડતા કંઠે એ શરમાયલી સુંદરીના સૂરે ફરી
 તપલા-પેટી ગમગ્યાં.

પિયુષ ! મહારા.....જ્હેલાં પધારજો,

દીન દાસીને સર્વદા સંભારજો...રે...પ્રિયુષ !

સદેશડાં સ્નેહભીના કહાવજો,

સ્નેહસ્મરણ ચિહ્ન આ ઉરે સોહાવજો...રે...પ્રિયુષ !

એટલું કહેતાંજ પેલો પુષ્પહાર પતિની ડાકમાં નાખ્યા એણે
 પોતાના હાથ ઉંચા કર્યા. નિર્મળસિંહ લખ્યા અને ઉંચો હોવાથી
 પોતાની બટકી પ્રિયતમા પાસે જરા નીચો વળ્યો, છતાં પણ તેનાથી

ન પહોંચાયું, એટલે એ હાર એના સંજ્ઞામુદ્રની કલગીમાંજ સંજ્ઞા
 બેસ્યાઈ ગયો. આખરે ન છૂટકે એ તોડી નાખવો પડ્યો, અને તેમ
 કરવા કરતાં કલગી નીકળી ગઈ, ત્યાં તો અચાનક લજ્જનને આંકડીનો
 ખૂરો ચેમ હોવાથી એ ફેંકાઈ થઈ ગઈ. પણ મી. પતંગીઆએ એનું
 માથું પોતાના ખોળામાં લઈ સંખીઓ પાસે “ અરે જવ...કેઈ દોડો...
 દોડો...ગુલાબજળ લઈ આવો...” એવા એના અભિનયના આથ નીચે એ
 જણાવા દીધું નહિ. સહુ કેઈ એમજ સમજ્યાં, કે પતિવિયોગને પ્રસંગે
 મૂર્ચ્છા આવી હશે ! પણ સાહેલી અનેલા એક અક્ષરના આથમીર
 છોકરાએ તો સાચેસાચ સમજી પાણીનો ભરેલો ભોરો લાવી રાજકન્યાના
 મોઢા ઉપર ઉઘો માર્યો. પ્રેક્ષકો તેમજ અંદરના એકરો તો ટેન્ડાની
 માફક એ પાપણના પલકારામાં અનેલા બેનાવને જોઈ રહ્યાં ! કુમારી
 લજ્જનવતીના મોઢાના લપેડાં નીકળી ગયાં, એટલુંજ નહિ પણ એમના
 પહેરેલાં ચીરની પણ એ શ્રામતી બાળાએ કમબખ્તી કરી નોખી.
 ત્યાં તો ડાયરેક્ટરે પડદો પડવી દીધો. એક ચળરાક છોકરો ઝાડી-
 યન્સમાંથી એજ વખતે બોલી પડ્યો : “ ઉઠો...ઉઠો...આરા નાભુકડાં
 બહેન ! તમારા નાટકીઆ નાથ જીવતાં છે, ને તમે હજી અખંડ
 સૌભાગ્યવંતા છો. ”

આમ પહેલો પ્રવેશ પૂરો થતાંજ કોમીક એક્ટરોને હવે પૂર-
 વહારમાં ખીલવાની આજ્ઞા થઈ, અને લાલ લાલ આંખોવાળી મીસ
 નાવેલીએ લોકાની તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે નવસો નખરાં કરતાં
 પ્રવેશ કર્યો. પીટકલાસે ચમત્કાર ગામ પાલેજ એમ ઘોરેથી બૂમ
 મારી. એટલામાં તો હૃદયસ્પર્શી આંખ મીઠામણાં અને નિર્લજ્જ
 હાલસાનો સાથે એનું સંગીત ઉપડ્યું.

—: ગાયન :—

નોવેલી:— નવો જમાનો... નવી તાર હું... નવસો નાખ્યા કરતી,
 હું નથી ધારતી... નવું પહેરીને... મન હું સડુના હરતી,
 હું નવા નવા (૨) પુખ્તોની પરિમલ એવાને નિત કરતી,
 નવી ફેશનો... નવા સુખારા... નવું નવું સડુ કરતી... રે... નવો
 આંખ મારીને આમ બોલાવી... રીઠા રીઠા થઈ મરતી,
 ફેન્સી સાડી... ફેન્સી પોશાક... નવા નવાં નિત ધરતી... રે... નવો

ઓરથો ડાકસ:— હથેલીમાં નયને સડુને પાણી... નથી કાઢીને નમતી,
 પગે પગે મેજા ઉઠીને... તોય મળે એ ગમતી,
 નોવેલી..... રે... નિશ્ચ નક્ક જમણુ હું જમતી... રે..... નવો

ગાયન ગાઈ નવી તો અંદર અદરક થઈ ગઈ. લોકોએ એને
 પક્કી બોલાવવા સીસોટી ફાડી ફાડી કાન બહેરાં કરી નાખ્યાં. છેવટે
 તખલાએ ઢમ... ઢમ... ઢમ... ઢમ કરી વન્સમોરની સૂચના કરી.
 ઓડિયન્સમાંથી કોઈ મીઆંભાઈએ “વાહ મેરી બન... વાહ બેટ્ટે... વાહ રે
 ખુલખુલ... એ ગળ્યા... ટોપીનીએ ઉતાર... આફ્રિન... મારડાલા જીગર...”
 વિગેરે વિગેરે માન આદોની એને બેટ આપવા માંડી. ત્યાં તો ખાસ્સી
 ખીજ અર્ધી બેવડાની બાટલી પેટમાં ઓકાવી એ નખરાજાં નાર
 બહાર આવ્યાં. પંજુ-જ્યાં ડાયરેક્ટરની સૂચના પ્રમાણે અર્ધીથી ગાયન
 ઉપાડ્યું, ત્યાં તો “હુરરે... હુરરે...” ના અવાજ સાથે રેટેજ ઉપર
 સ્ટેડીની મહેરી પડી, એટલે ન છૂટકે એણે આખું ગાયન ફરીને
 લલકાર્યું, ત્યાં તો બખ્યાની બહારમાં ઘોતીઆને બદલે અંદરથી
 કાઢ્યું સફેદ લુગડુંજ પહેરીને ઓરથો ડાકસ ધસી આવ્યો. એનાથી

કિનાવળમાં જોડ પલુ અવરનવર પહેરાઈ ગયા હતાં. હાથે પેહોચીને
જાડમે એ ભાઈસાહેબ મોતીનું કંકણ બાંધી લાવેલા. પોતાની આ
મુખાઈ સુધારી લેવા એ ફરી અંદર દોડ્યો, ત્યાં તો ડાયરેક્ટરે “ જા
જા... બેવકુફ દારડીઆ ! હવે વખત નથી. એ તો કામીક-પાઠમાં
બધુંય હાલ્યું જશે, હાંકે રાખ.” કહી એક ધપો મારી એને પાછો
ધકેલ્યો, એટલે એણે તો લોકોના હાહા-હાની વચ્ચે પોતાનું લેકચર
ચલાવવા માંડ્યું.

“ આ...તેજમાં સાક્ષાત રવિ ને બોલવામાં બીજી કાળીદાસ
કવિ. એવી છે...મહારી...કેમ ડીઅર નવી ? ”

“ હેમ યુ એર થોડોક્સ ! મેનરલેસ જુટ ! મહેં તમને કેટલી
પારે જુનું, કે નવી નહિ પલુ મહને ડીઅર નોવેલ્ટીના ગર્લીંગ,
મીસવેડ, એવાં એવાં ઈંગ્લીશ સ્ટાઇલના સંબોધનોથી બોલાવવી.”

“ થેન્ક યુ...હાઉ આર યુ માઉ ગર્લીંગ લેધટેસ્ટ નોવેલ્ટી ! ”

“ બોલરાષ્ટ ! ક્વાઇટવેલ...”

Smoking Shaving Dressing Drinking,

All style latest;

Actions ideas manners position,

Etiquette everything west.

વીસમી સદીમાં સુધરવાને મુખ્ય વસ્તુ આટલી,
બડીઆળા ચક્ષમા ચીરટ નંબર એકસો વનની આટલી.
કરમાં રૂપાળી કેપન માથે હેટ ટાઇ ગરદને,
અંગ્રેજી ફેકફેક જેન્ટલમેન સુધરેલો બને.

છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનેબલ પોશાકની દબમાં સજ્જ થએલ, ઉંચી એડીના બૂટ, અર્ધી પારસીશાષ અને અર્ધી મડમડી-ફેશનની સાડી, અર્ધું ગળું ઉઘાડું દેખાય એવું કુલમ્બ બાંધતું ક્યારીક વાપસતું પોલકું, હાથમાં એકેક ઇમીટેશન રોલ્ડગોલ્ડ પીળી બમડી, કાંઠા ઉપર આમડના પટામાં બાંધેલું એક આનાવાળું ખોટું ઘડીઆળ, ગળામાં પતલો સોનેરી સાંકળીનો પિત્તળનો છેડા ને તેમાં કાંઈ પ્રેમીની છબીથી મહેલ ખૂલતું-લટકતું લોકેટ, કપાળ સાફ ચોકખી આરસી જેવું, ચકચકાટ કે જ્યાં ચાંદાનું નામનિશાનજ ન મળે, આંખો ઉપર શાખના વગર દાંડીના સ્પ્રિંગના ચશ્મા લગાવેલા, એક કાંડે મખમલની ખાલી મની-પર્સ લટકાવેલી, ખીજા હાથમાં નાળુક લેડી-અથેલા લીધેલી, અને સાડીની ડ્રાપી બાબુએ પાંચ આનાવાળી પીળી પોન ખોસેલી ! વાંકા સેથો, વેશ્યા જેવા ગુન્છા દેખાય એવા અર્ધું કપાળ ઢાંકી દેતાં વાંકડીઆ વાળ ઓળેલાં, અને હાથની હથેલીએ અને ખાડા પડેલા ગાલે પાહિડર ને લાત્રીના લપેડાં લગાવેલાં, એવી અજળગજળ તો એની સીનસીનેરી હતી.

*

*

*

*

આજકાલની રંગભૂમિ, એની ઉપર લજવાતા નાટકો, એના લેખકો, એમાં ગવાતાં ગાયનો, અને એમાં પોષાતી અનીતિની વાતજ ક્યાં કરવી ? હલકામાં હલકી વર્ણનાં અલાયુ એકટરો પાસે ક્યા પ્રકારના સુંદર અભિનયની આશા રાખી શકાય ? તેમાં વળી નાટક કંપનીઓના માલીક મેનેજર અને પ્રાયરેક્ટર ત્રણેની ત્રિપૂટી બહુધા આરિઅહીન અને નિશાળાજળ હોય છે, એટલેજ ઘણી ખરી સર્વોત્તમ કંપનીઓમાં પણ સ્ટેજ છુવાજતાં બીમસેની એકટરો, અને દીલ ધાયલ કરતાં

કોમળાંગી કહે પોતાના માલીક-મેનેજરના વાતાવરણ ને પાસથી દારની બદ્ધેલીમાં પડી પોતાના સર-નર ને સ્વમાન ગુમાવી મેલવેલી ઈર્જિત ઉપર પાણી રેડે છે. મોટા ભાગે કવિઓ પણ એવાંજ દુર્વ્યસની ! પછી એ કવિઓ પાસે 'જોબનીયાંની વાડી ખીલ્યાંની,' 'હૃદય-ધરા પર થનથન નાચ્યાની' 'કચુકીની કસ તોડ્યાની' 'મીઠાં જોખનના જાંબુ ખવડાવવાની,' રાધા કહ્નૈયાના નગ્ન શૃંગારની, વહાલા વહાલીના પ્રેમ પ્રસંગોની, ઘડીએ અને પળે નિર્લજ્જ બળાત્કારેની અને ચુપ્પા-ચુપ્પીના ગાયનો ભાષણો અને દ્રશ્યરચનાઓ (જેમાંના એક નિર્લજ્જ દ્રશ્ય અને અભિનયનો નમુનો મુખપૃષ્ઠ ઉપર આપેલો છે.) સિવાય બીજાં શું મેળવવાની અપેક્ષા રાખી શકાય ? જ્યાં કવિનું હૃદયજ પવિત્ર નથી, ત્યાં પવિત્ર વિચારો ને કદપના પછી જન્મેજ ક્યાંથી ! વળી જ્યાં વાતાવરણજ કલુષિત છે, ત્યાં પછી ચારિત્ર્યનો સવાલજ ક્યાં રહ્યો ? અને જ્યાં ચારિત્ર્ય નથી, ત્યાં પછી અભિનય અને ઈર્જિતને ક્યાં શોધવા ?

આજની એમની માન્યતા શી છે ? તે તો જરા જુઓ. અલીસ ચાળા-ચસકા, અર્ધા ઉધાડો ઉર-ભાગ દેખાય એવાં-અને એવી ફેશનથીજ પહેરવાતાં પોશાક, એટલુંજ નહિ પરન્તુ આખું શરીર નગ્ન દેખાય એવાં આરીક કપડાં ! કુમારી હોય કે પછી પરણેલી હોય, પણ ચાળી-ચણીઆ ને ઉપર ઓઢણીજ ઓઢાડવાના ! યુગડાં તો કાઠકજ મહારાણીઓને જવલ્લેજ ! નિર્લજ્જ નાચ-નખરામાં તો શરીર ઉપર જેમ અને તેમ ઓછાં વસ્ત્રો પરિધાન કરાવી છાતીનો ભાગ તમામ ખુલ્લો દેખાય, એટલુંજ નહિ પણ આકર્ષક થાય, એવી ફેશનથી પાછો શણગારવાના ! પહેરવેશમાં પણ વેશ્યાના જેવા વાંકડીઆ વાળની ગૂથેલી લટકતી લટો દેખાય એટલા માટે નવ્વાણુ ટકા

દક્ષીણી સ્ટાઈલથીજ સાડી પહેરાવવાના ! આંખ-મિંચામણા ને હાવભાવ
 કોકોની રસવૃત્તિને પોષવા માટે નહિ, પરન્તુ ગ્લામી જોધને એમની વિકારી
 વૃત્તિને ઉત્તેજવાને માટેજ ખાસ ! આમ આણુએ આણુમાંજ ન્યાંઆકર્ષણના
 કૃત્રિમતાના ઓપ ! ત્યાં પછી Reality યાને ખરી Natural
 beauty યાને કુદરતી કળાના-અભિનયના ભણકારાંય ક્યાંથી વાગે ?
 નવી નવી ફેશનના વસ્ત્રાલંકારોની ટાપડીપથી તથા નિર્લજ્જ અભિનય
 ને અમર્યાદિત શમ્પદોના ઉચ્ચારથીજ શૃંગાર અને હાસ્યરસ ઉત્પન્ન
 કરાવી શકાય છે, એજ એમનો મુદ્રાલેખ ! અરે સાધારણ માણસોની
 વાત તો આણુએ મૂકો પણ એકજ ભૂલના પ્રસિદ્ધ નાટ્યનો પાયો
 ચુંબા-ચુંબી ઉપર રચાયેલો. સંસાર-નૌકામાં ભાઈ શયદા કાન્તા-
 કિશોરના નખ જેવડાં આશક-માશુક અને અપખેનો ખંધનમાં સ્વ.
 વિલાકર જેવાં પણ રાધા-કનૈયાના દીંગલા-દીંગલી જેવડાં પ્રેમપાત્રો
 ચીતરી “મીઠાં જોખનના ગાંધુ ખાઈશું.” એવી ગજબ કવિત્વશક્તિ
 ઉપર કલમ ચલાવવા પ્રેરાયાં છે, ગોથાં ખાઈ ગયાં છે. સામાન્ય જન-
 સમાજને આજ એવું એવું જોઈએ છે, એવાં બહાના બતાવનાર કવિ,
 લેખક, અને કંપનીના માલિકો બંગાળી અને દક્ષીણી રંગભૂમિના
 નટ-નટીઓ ગાયનો એકજ ખ્યાલા જેવા નાટકો, અને શ્રી. ગાડકરી
 જેવા સમર્થ લેખકો તરફ નજર નાખશે કે ? નાટ્ય અને દ્રિદ્ધ
 કંપનીઓ તો ધારે તો જે (સ્વતંત્રતા) કામ એક વરસમાં અને એક
 કરોડ રૂપીએ મ. ગાંધીજીથી અને હિન્દની પ્રજાને સુધારવા મથતી
 આહોશ બ્રિટીશ સરકારથી વરસો થયાં નથી થઈ શક્યું, તે સ્વતંત્રતા,
 સમાજ-સુધારા અને આદર્શ કન્યા તથા કુમાર-કેળવણીના સિદ્ધાંતની-
 આદર્શની કાપ બહુજ થોડા વખતમાં અને બહુજ સારી રીતે દેશના

આખાલગ્રહ-હૃદયોમાં અપી શકે છે. કદાચ તેમ ન કરી શકે, તો પણ દિન દિન અધોગતીના ઉંડા ખાડામાં સરકતાં જતાં સમાજની વિકારી વૃત્તિને તો જરૂર મજા ઉત્તેજિત કરે, આટલેથીજ અટકાવો. બાકી અભિનય અને પોશાકની આંખ આડ કાન કરીએ તો પણ ગાયન પણ કેવું નફરત અને નાગાં યોગ્ય છે, તેના જરા નમુના.

હું લટકે ચાલું...મટકે મહાતું...ઝડકે પટકું કંઠને,
કંઠકોને કંઠે ફસાવું...ભુરકી નાખી ભરમાવું,
જાદુ જામરે જગાવું...દોડે પાગલ પૂંદે ચઢને...હું.
આંખલડીને ચાલુસારે.....જોખનીયાને ઝમકારે,
ચુંખનીયાને ચમકારે.....ચમકાવું પામે જાઢને...હું.

* * * * *
હૃદય-પરા પર થન થન નાચ્યા...કંચુકાની કસ તોડી.
.....લાજ શરમ સહુ છોડી.

* * * * *
પછી હૃદ કરી નાચ હૃદે વળગ્યાં...કરતાં બળ એ ન થયા અળગા.

* * * * *
અને એ ઉપરાંત નાચ મુજરાના અને કામીકના “ડાલ ગયે
ઐયાં...” “મહારો પાવન કરોને પલંગજી...” “પ્યારી પ્યારી બતિયાં...
છલકાતી છતિયાં...” “યૌવનવાડી...રસમાળી વિના કરમાતી...”
“સૈયાં મોરા...પકરે ઐયાં...” ભોલી...અંગે સમાતી ના ચોળી.”
એવાં એવાં સનમ, શાકી, ખોસાં, આશક. અને માશુકના બીલત્સ
નફરત નમુનાઓ તો ટોક્યા ટંકાયજ નહિ, ગણ્યા ગણાયજ નહિ, શોધ્યા
શોધાયજ નહિ.

* * * * *

“માઈ ડાલિંગ નોવેલ્ટી! ઉર્ફે ન્યુલી મેરીડ નવી! કેન યુ ટેલ મી પ્લીઝ વેર હેવ યુ લર્ન્ટ ધીસ ઓલ નોવેલ્ટીઝ? આ અધુ તમે ક્યાં ને કેવી રીતે શીખ્યા મહારા સુંદરી?”

“ઓહ યસ! માઈ લવ! હીઅર...”

“કેન્ડ યુ...”

“ગો ઓન ગો ઓન...માઈ હીઅર...”

નોવેલ્ટી:—

—: ગાયન :—

બણી હતી (૨) હું સુધરેલી શાળામાં,
આદ્યાકી નહિ, સરવાળા નહિ...ગુણાકાર નહિ શીખી,
હીઅર સગે શેકહેન્ડ કરવી...કીસ આપવી શીખી.

હું તો મુંઝમ માળામાં...રે...બણી.

પ્રેમ તણા પત્રો લખવાં ક્યમ...પ્રેક્ટિસર શીખવતાં,
પ્રેમીપાઠો ને લવનું લેશન...ગોખી રેડી કરતાં.

અમારી પ્રેમશાળામાં...રે...બણી.

નવી ફેશને વાળ હોળવાં...ને નવા ડ્રેસ ક્યમ સજવાં!
સુધારાના હિમાયતી થઈ...નવા વેશ નિતુ ભજવા.

હોલ ને ફોઈંગ વાળામાં...બણી.

અમારા આ ગાયન ઉપર પબ્લીક દીલોગ્નનથી શીદા થઈ ગયું, એટલે એને બે ત્રણ વન્સમોર મળ્યાં. મીસ નોવેલ્ટી કે જે ખરું જોતાં મી. નાથાલાલ નામના ગુલાન હતા, તેણે તો પોતાના પાઠ અને અભિનય ઉપર આમ લોકોને મરી શીટતાં જોઈ એકદમ પુલાર્થ ગયા, અને ધૂનમાં ને તાનમાં તે તો દોઢ-ડબલ નખરાથી આંખ-

મોં ગમણા અને હાવલાવ ફરી કોકાને આકર્ષવા લાગ્યાં. ત્યાં તો મ્હાને સખો મી. આલ્પમ મ્હારી જીવનસખીની ફેશનેબલ સખી ડીઝાઇનને લઈ અમને મળવા આવ્યો. સ્થાપાણીની હેજન્ટ ડિઝાઇન આદ અમારા મીસીસને મીસ ડીઝાઇને લેમટેસ્ટ ડીઝાઇનના કાવેલાં કપડાં અને ઉંચી એડીના ખુટ બતાવ્યાં. અમારા મીસીસ નોવેલ્ટીએ તે પોતાને કેવા લાગે છે, તે જોવાને પ્લેરી જોયાં, અને હરખાતી હરખાતી નાચતી-ફૂદતી તે પોતાને એવા ખુટ અપાવવાની વધામણી મ્હારી પાસે લાવવા દોડી, ત્યાં તો પગ સર્પો, અને ઉંધે મોઢે સ્ટેજ ઉપર પટકાઈ. નાજુક નાકની અણીયાળી ટીચકી છૂંદના એની નસકોરી ફૂટી ને લોહીલોહાણ થતાં એણે બમેયમ મારવા માંડી. અને આ “હસવાનું ખસવું” થયેલું જોતાં અમે તો ઘોળી પૂણી જોવાજ થઈ ગયા ! કેમ જાણે ટેપ્સા !

ઉંઘણગી પડદા ખેંચનારાને યૂમ પાડી પાડીને અમે ત્રીજે ડોપ ઉંચકાવ્યો. આમાં રાજકુમાર ને તેના પિતાના ખૂની ખ્હારવટીઆની તરવારઆજી હતી., તેમાં રાજકુમારને હારી જઈ ખ્હારવટીઆના હાથમાં કેદ પકડાવવાનું હતું, પરન્તુ જ્યાં “સાવધાન...હોશિયાર”ના સ્હામ-સ્હામા સંબોધનો પૂરા થતાંજ ખ્હારવટીઆની સ્હામે થવા રાજકુમાર પોતાના ચળકતા જોદાને પસંદ કરી બાંધી લાવેલા મ્યાનમાંથી તરવાર તાણે, ત્યાં એકલી ખાલી મૂંઝળ ખ્હાર આવી, એને પાનુજ ન મળે. પ્રેક્ષકો તો હસી હસીને અર્ધા થઈ ગયા, અને રાજકુમાર પણ બાપડા ગભરાઈ જતાં થર થર ધ્રૂંજવા લાગ્યા, પણ અમારા બાહોશ ડાયરેક્ટરે સમય-સૂચકતા વાપરી લાઈટ ગુમ કરાવી અંધાર કરી દીધું. અને એ અંધારામાં એક માણસ આસ્તેથી જઈ એને એક સારી કટાયલી નવી તરવાર આપી આવ્યો. ફરી લાઈટ સળગી, અને તબલાની થાપ વચ્ચે ખૂનખાર જંગ મચ્યો.

પૂર-પાંચડે બોલવાનું લાન ન મળે, ત્યાં લથડીઆ ખાતે ને ધૂળતા હાથે તરવાર તાણે. પછી શુ બાકી રહે? એક તો ગગન ઉપરાંત ગંગાગળ (એકસો નવરવન) કાંસી કાંસીને આવતાં અમારા તમામ સૈનિક સ્ટાફ સાથે ખ્હારવટીઓ અનેલાં માણસ રાજકુમારને પકડવા બહુ બહુ મથ્યો, પણ એ ઝગને ભરાયલો લાત્રિય બચ્ચો આંખ મીચીને મરણીઓ ચમને આગળપાછળનું લાન ભૂલીનેજ લાલો હતો, એટલે પેલો બાપડા પ્રતિસ્પર્ધી તરવાર ફેરવી ફેરવીને થાકી ગયો, પણ પેલા રાજકુમાર તો પકડાયજ નહિ. આખરે એનું પરિણામ એ આવ્યું, કે શ્રમિત ખ્હારવટીઆની સમશેર રાજકુમારની શૂરી સમશેર સાથે અથડાતાં તૂટી ગઈ. અને ખ્હારવટીઆને બદલે કિટો રાજકુમાર પો-તેજ તેની ગરદન ઉપર તરવાર ધરીને ઉભો રહ્યો. મળ વસ્તુ અને ઐતિહાસિક ઘટનાથી આ તદ્દન ઉધુજ બદાઈ ગયું હતું, તેમ છતાં લોકોએ તો નાટકની વસ્તુ એમજ હશે, સમજી રાજકુમારની શુરવીરતા ઉપર આફીન થઈ જઈ તેને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવી લીધા.

હવે પછીના ચોથા, સીનમાં મ્હાર પોતાનું વિધવા તરીકેનું કામ હતું. સડસડાટના નાટ્ય-નાયકના પાદમાં કિતરેલાં મેનેજર મી. માખણદાસના ગૃહસ્થ કુટુંબની હું એક બાળવિધવા વહુ હતી. એક એકાન્ત રાત્રે મ્હારા આ નવી વહુ પરણી લાવેલાં ભાઈજી (જેહ) પોતાના એકાન્તભુવનમાં હાંચેક આડા પડી ચોપડી વાંચી રહ્યાં હતાં. હું મ્હારી જોડાણીના કહેવાથી એમને તેડવા ત્યાં આવી, ત્યાં તો એમણે બંજોતારે મ્હને બાથમાં લીડી. મ્હેં બૂમેબૂમ પાડી ન્હાસભાગ કરી મૂકી, પરંતુ મ્હારા જંગલી જડભરત જેહ તો મ્હને નીચે જમીન ઉપર પટકી મ્હારા મોઢા પાસે પોતાનું મોઢું લાવવા મથ્યા. હું

શિક્ષારીના પંજમાંથી હરણી નહાસે એમ હાથ છટકાવી બળ ફરી નહાડી, પરંતુ મહારા લુગડાનો છેડો નહિ જેવો પકડવાને બદલે એમણે એવો તો સજ્જત પકડેલો, કે ખેલેજ સપાટે મહારા શરીર ઉપરથી આખું પહેરેલું લુગડું નીકળી ગયું. અર્ધા છાતી દંત્રાતી ચોળીની સાથે નીચે પહેરેલા લાલ ગંજીરાકના પણ દર્શન થઈ ગયાં. અને હજી એટલું સારું કે લુગડાની અંદર ચણીઓ પહેરેલો, નહિ તો માંહેના ધોતીઆના વજ્રકછોટાના ભેદ પણ સાથે સાથે ખુલ્લા થઈ જત! હું જોનારાઓના ખિલખિલાટ હાસ્ય વચ્ચે મહારા એ બાહજના હાથમાંથી લુગડું આંચકી લઈ તેને ફરી પાશુ શરીર ઉપર જેમ આવડે એમ વીંટાળવા લાગ્યો, ત્યાં તો તેઓશ્રી ફરી મળે છેડવા લાગ્યા. આમ ખેંચા- તાણીમાં એમના હાથમાં મહારા છૂટો ચોટલો આવી ગયો, અને બૂલમાં એ પકડીને જોરથી ખેંચવા જતાં એમના હાથમાં એ આખો ને આખો નીકળી આવ્યો. હું હવે બરાબર ગંગાસ્વરૂપ અનેલી વગર ચોટલાની વિધવા શ્વાસભેર અંદર દોડી ગઈ, અને મહારી પૂંઢે એઓ પણ દોડી આવ્યા. ત્યાં તો એમના ધર્મપત્ની સંધવા અર્થાત નાટય-નાયિકા મીસ સદાસૌભાગ્યવતી અપ-દુ-ડેટ પારસી-સ્ટાઇલના પોશાકમાં સજ્જ થઈ ડાયરેક્ટરની સહનયત્રી એમનો પાડ ન હોવા છતાં મળે ફરી શુભાસજ્જ થવાની તક આપવા બદલ મયદાને પડ્યા. પરંતુ સ્ટેજ ઉપર આવીને “શું કરવું?” એની ગમ એમને ન પડતાં એ તો ખાસ્સાં હોરથી હીંચકા ઉપર જોઈવાયાં. એકડે બમડે ખાસનું પણ જ્ઞાન ન ધરાવનાર એ શ્રીમતી એની ઉપર પડેલું “વીર પૂજન”નું પુસ્તક ઉઘાડી પાંચવાનો ટોળ કરતાં તેના પાના ફેરવવા મંડ્યાં, ત્યાં તો એમના મેનેજર પ્રિયતમે પાછળથી આવી

એમની આંખ દાખી. “અરે એ કાણ છે?” એમ મોઢું જરા ફેરવતાં એમણે પૂછ્યું. [જુઓ મુખપૃષ્ઠ ઉપરનું ચિત્ર !]

“કાંઈ નહિ...એ તો હું...”

“પણ હું તે કાણ? કંઈ મોઢું-માથું?”

“હારો...પ્રેમી...દીલદાર...” કહેતાં આંખો ઉપરથી હાથ ડાકવતાં એણે નીચા વળી એને ખરેખર ચૂમી લીધી.

“જાવ...જાવ...ખૂબ આ શું?” એ છણકો કરતાં દૂર જઈ ગયા.

“હોય! એ તો અમસ્તી જરા મસ્તી! એ ઘડી મોજ.”

ગાનતાન શરૂ થયું. ડાયરેક્ટરની સૂચનાથી અને અભિનેતાઓ પાસે લંબાવવા અને રસિકતા વધારવા માટે મહેં ફરીથી એને ગુલાબી ગાંઠે એક મીઠી ચુંબીતો અખતરો કરવા હિંમત કરી, પણ ત્યાં તો એ રમણી છેડાઈ. પોતાનું ગંભીર અપમાન પગ્ગીકમાં થવાથી તડ દટને એક તમાચો મૂકે જડી દેતાં એ તો અધુરે ગાયને અંદર ધરી મઠ્ઠ. લોકોએ તો ખૂબરાણ મચાવવા માંડ્યું. મેનેજર મહાશયે પણ ગાલ પંપાળતા એનું જ અનુકરણ કર્યું. ત્યાં તો હાથના સાબાગ્યકંઠણ કાઢી નાખતાં આઠસાહેબ ભભુક્યાં: “પણ તમે તો અમસ્તી ચૂમી કરવાનું કહ્યું હતું, ને પછી એણે ખરેખર પાતળી છૂટ કેમ લીધી?” આખરે ડાયરેક્ટરે વચ્ચે પડી બેઠેને સમજાવીને શાન્ત પાંડીને પાછાં બહાર બેઠેલાં.

એને પતિપત્ની મળી-સમજી ફરી સ્ટેજ ઉપર આવ્યાં. અધુરું ગાયન પૂરું થતાં જ પોતાની આગળ ઉપર હાથ નાખ્યાની ફરિયાદ કરવા હું તમારો જાણીતો ને માનીતો સેવક ગડગડગોટા વિધવાના વૈશમાં ફરી તૈયાર થઈ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. જોડાણની પાસે મહેં એના પતિની પાશવતા પાત્રવ પાધરી પગે પડી કહી સંભળાવી. અવગે રસ્તે ઉતરતાં

પતિદેવને આવાં અનાચાર કરતાં અદકાવવા માટે સતીએ (જાતની વેશ્યા !) ન્યાય-નીતિના પવિત્ર ઉપદેશ દેવા માંડ્યાં. એટલે કે ઘે ભસયેલ આ કાન્તે એને ધુત્કારી કાઢી વગર વિચારે એક લાત મારી દૂર ફેંકી દીધી. જો કે ડાયરેક્ટરે આ પ્રસંગે નહિ જેવો પગનો અંગુઠો છાતીએ લાગે એમ પહેલેથીજ સૂચના આપી હતી, છતાં પાંદ ભગવવાની ધૂનમાં મેનેજર સાહેબને એ જ્ઞાન ન રહ્યું, કે જેને તે લાત મારી રહ્યાં છે, તે સહન કરનાર પુરુષ નહિ પણ ખરેખરી ક્રમભંગી કાન્તા છે. એટલે જેની નાભુક છાતીમાં જખરી લાત વાગી ને કળ ચઢી છે, એવી રીતે ઉપર ચત્તીપાટ થઇને પડેલી પતિવ્રતા સુધવાની આંખ તો લાલચોળ થઇ ગઈ. અને એ કુધ્ધ થયેલ સતી પતિદેવ ઉપર ક્રોધે, તે પહેલાં તો અમારા બાહોશ ડાયરેક્ટરે દોરી ખેંચી પડેલ પડાવી દીધા. મેનેજર મી. મારખલુદાસ તો પડેલ પડતાંજ જીવ લઇને અંદર નહાઇ, જ્યારે તેમની પાછળ દોડતી એ ખીજવા-યલી નાગણને ગાલે એક કોમીકના ખેલાડીએ જાનામાના પાછળથી આવી (જેમ આજકાલની નાટક અને ખાસ કરીને ફિલ્મ કુંપનીઓમાં સ્ત્રી-પાત્રો સાથે આવાં બ્રહ્માચાર જ્યોત્ક થાય છે તેમ !) બોકી ભરી લીધી. પ્રશ્ન તો પૂછવુંજ થું ? એ ચિકિત્સેલી વાત્રણે પગની મોજડીએ મોજડીએ એ આપડાનું માથુ કાણું કરી નાખ્યું, અને જો કે અમાસ મેનેજર સાહેબે તો એ બાનુસાહિબાની મારી માંગી, છતાં પણ અમારા ડાયરેક્ટર સાહેબને એમને સમજાવતાં સમજાવતાં નાકે દમ આવ્યો.

હવે પાંચમા પ્રવેશની અંદર સેમ્પલ મીસ જ્યુડીને પોતાની માફક ખાદી સ્વદેશી અને રેંડીઓ કાંતી સાદું જીવન ગાળવાની શરત કરાવતો હતો, જ્યારે વિજ્ઞાપતી વાતાવરણમાં ફરેલી અને

પશ્ચિમના ધવને ઝૂકેલી ઇચ્છુડી તેનો એ રીતે ધરસંસાર માંડવાને ઠાંકાર કરતી હતી, તેથી પોતાની પરણેતરની શુદ્ધ દેકાણે લાવવાને માટે મી. સેમ્પલને લાંબા હંટરનો ઉપયોગ કરવાનો હતો. આગળથીજ ડાયરેક્ટરે એ હંટર સ્થામા માણસને માર્યા છતાં સપાટા બોલે, પણ વાગે નહિ, એવી સ્ટાઇલ અતાવી હતી, પરંતુ મી. સેમ્પલના મગજમાં એ વાતનું અત્યારે ધ્યાનજ રહ્યું નહોતું, એટલે જ્યાં એક એ અને ત્રણ ખરા સપાટા ઇચ્છુડીના શરીર ઉપર પડ્યા, ત્યાં તો તે “મારી નાખ્યો રે મહારા આપ...ઓ આપરે...મરી ગઈરે...” કહેતાં કે જીવ લાંબને અંદર નહાસી આવ્યો. તેની પાછળ “હા...સંડ...હવે દેકાણે આવી...” કરતો સેમ્પલ અંદર પધાર્યો. ઇચ્છુડીના શરીર ઉપર તો લોહીની તસ ફોડે એવા લાલચોળ સોળ ઉઠ્યા હતા. ડાયરેક્ટરે સેમ્પલને કાન પકડી જરા સાવધાનીથી કામ લેવાનું કહી ઇચ્છુડીની પીઠે મીઠું તેલ એપડી સમજાવી-પટાવી વિફરેલું વાળુ સમાર્યું, ત્યાં તો છટ્ટે સીન શરૂ થયો.

રાજકન્યાના લજ્જમ્મવતીના પિતા એક સરોવર પાસેની વાટિકામાં ફરી સ્થા હતા, ત્યાં ‘સુલતાનનું’ લશ્કર ગામની ગાયોને નહસાડી ગય છે,’ એવી ખબર પડતાંજ એ વૈર લેવાની ભયંકર પ્રતિજ્ઞા લે છે. ખેલની આ વસ્તુના રીહર્સલ વખતે સરોવરના બેઠા પાણીને બદલે એક પાણીનો ઘડો ત્યાં મૂકવામાં આવતો હતો, અને જો એ બૂલી જવાય તો આ શ્રીમાનને ‘અરે મી. એક્સરાઉન્ડ! પાણી ક્યાં છે?’ એમ વારંવાર ખૂબ મારવાની ખૂરી આદત પડી ગઈ હતી. આ વેળા પણ એમજ બન્યું. સરોવરનો સીન હોવાને લીધે ડાયરેક્ટરે પાણીના સાધનની સગવડ રાખી નહોતી, એટલે એ મહારાજાધિરાજ પ્રતિજ્ઞા

લેવા નીચા તો વળ્યા, પરન્તુ જ્યાં પાણીનો ઘડો ન જોયો, ત્યાં એ યોતે સ્ટેજ ઉપર ઉભા છે, એ જ્ઞાન જૂલી ગયા. પોતાની હમેસની દેવ અનુસાર એમનાથી જૂમ મરાઈ ગઈ. “અરે મી, ઓલરાઉન્ડ ! પાણી ક્યાં છે ?”

ઓલતાં તો ઓલાઈ ગયું, પણ જ્યારે લોકોએ દાંત દેખાડ્યાં, ત્યારે એની શુદ્ધ ડ્રેક્ષણે આવી. એટલામાં ડાયરેક્ટરે અંદર રહ્યાં રહ્યાં સી...સી...સી...કરી સુસવાટા ઓલાવી તેનું ધ્યાન અંદર પોતાની તરફ ખેંચી ઇસારતથી શું કરવું ? તે સમજાવ્યું, અને તે અમાણે એ અકકલબાજખાંએ આખરે મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી વીરને બ્લજે એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી. “સમશેરના સોગન લઈ.....” વિગેરે વિગેરે...

ત્યાં તો મહારાજ યુધ્ધમાં જશે, તો કદાચ સાંભાળનો ચાંદલો ગુમાવી એસારો, એ બ્હીકે મહારાણીને ખબર પડવાથી તે ત્યાં દોડી આવ્યાં. એમણે કક્ષરસનું ગાયન લલકારવા માંડ્યું. એમનો કંઠ જરા તીણો અને મધુર હોવાથી લોકોએ વન્સમોર કર્યો. એ મહારાણીનો પાંદ કરનાર જાતનો અજામ હતો. એક તો જાતે કાચલાને પણ હરિદ્રાખમાં હરાવે એવા કાળા અજામલાઈ ! તેમાં વળી બાપજન્મે જોયલું નહિ, એટલે નવાઈ સમજી પાઉંડર છાંટી મહારાણીનો ઠાઠમાઈથી વેશ પરિધાન કરેલો. મિષ્ટાન્ન જમેલા ગળચીયાં આવતા કુમ ઉપર જાડા ધોતીઆનો કછોટો મારેલો, અને તેની ઉપર વીર રાજપૂતાણીને શાબે એવા તાણીને-કચકચાવીને બાંધેલા બાધરા તથા કંચુકીના નાડાની કસ ! અને તેની ઉપર વળી રાજપૂતાનાના જાડા લઠ્ઠ અમ્મરના ઓઢણાની પાટલીનો કલ્લો-કુચો પેટ ઉપર ખોસેલો ! પગમાં વજનદાર તોડાની, હાથે (હેરતાં છોજાઈને લાલ થયેલાં.) હાથીદાંતના કોણી સુધી

ચઢાવેલા ને ખણખણ થતા ચૂડાની, પગની અને હાથની આંગળીએ પરિધાન કરેલાં કાપા પડે એવાં સપ્ત વીંધુવાં ને વીંટાની, કાનમાં લટકતાં લોળીયાંની, નાકમાં સ્ત્રીંગવાળી મારવાડી ફેશનની હોઠ સુંધી લખડે એવી એકજ મોતીની ગોળ તારની સ્ત્રીંગની વેસરની, અને પીકના ખુસ્લા ભાગ ઉપર સુંવાળા સાપની પેડે ગલીપચી કરતી જૂલતી ખનાવડી વેણીની લટની આણખત એને અકળાવી-ગભરાવી પાણી પાણી કરી રહી હતી. કેડે જૂલતી દીલી કટિમેખળા ઘડીએ ને પગે સરી જતી, એને એ ઉંચી ચઢાવી ચઢાવી થાકતો! માથા ખલા અને છાતી ઉપરથી વગર પીન ખેસેલો પાલવ ઉડી ઉડી જાય, એને ભારેખમ હાથે ઠીક કરી કરી એ ખીજવાતો અને દોઢમણ દારૂ દીંચી બેકામ ખની લથડીઆ ખાતો, ને બેંસ ભડકે ને કાગડા શરમાઇ ઉડી જાય એવા ભારી સૂરે સંગીત લલકારતો! ત્યાં વળી વન્સમેર પડ્યો. માંડમાંડ એણે ન છૂટકે ગાયન ફરી ઉપાડ્યું. ઉનાળાના તાપના દિવસ એટલે ધામ તો એવો બેશુમાર થતો, કે વાત ન પૂછો. ડાયરેક્ટર તરફથી આપવામાં આવેલો પેલો લાલ રેશમી રૂમાલનો કટકો એના હાથમાંજ હતો. ગાયન ગાતો જાય, ને કપાળ ઉપરનો પ્રસ્વેદ એ ધસી ધસીને લૂંછતો જાય. થોડીજ વારમાં પાઉડર ને લાલીના લપેડા નીકળી જતાં એનું ક્ષેપના રંગ જેવું કાળું મોઢું દેખાઈ ગયું. લોકોએ તાળીઓ અને સીસોટીઓ પાડી ખૂમરાણુ કરી મૂક્યું. તેમ તેમ એ શ્રીમતી અમ્રમઆઇ! પોતાના કોફિલ કંઠ ઉપર લોકો આશંક થઇ પડ્યા છે, એમ માની વધુને વધુ ખીલવા લાગ્યાં. ત્યાં તો એકાએક એકસીડન્ટ થયો, લાઈટ ખુઝાઇ ગઈ, ને ઇશ્વરે લજ્જા રાખી.

દેરાસીનમાં કચરો આવતાં મશીન અટક્યું, અને ન્યોતિદેવી ફરી ઝમ્કે એ અરસામાં ડાયરેક્ટરે ઇસારતથી એને અંદર બોલાવી લઇ રમાલ વાપરવાની ફરી સમજ આપી, ફરી મેઈક-અપ (પાઉડર મારવો) કરી આપ્યો. ફરી એ રાગ-રાણીનું નોડલું રટેજ ઉપર આવ્યું. મહારાજ આ મળેલા સમયનો સદુપયોગ કરવા અને પબ્લીકને પોતાની નવી કાબેલીયતથી છકક કરવા આ વખતે માથા ઉપરથી તાજ ઉતારી સાફે બાંધી લાવ્યા હતા, પણ અંધારામાં ફેંટાને બદલે કોઇ બાળાના છોકરાની ઓઢણીજ વપરાઇ ગઇ હતી, તેમ છતાં હમણા નાટકમાં કેળના રેશમની ઓઢણી લુગડાં અને ફેંટામાં ગમે ત્યમ ચાલ્યાં જાય છે, એમ આ પણ ચાલ્યું ગયું.

દાસીએ પૂજનથાળ લાવી મહારાણી સમક્ષ ધર્યો. ફરજ બજાવવા યુદ્ધમાં સંચરતાં વગરગામના રાગના પતિવ્રતાએ પૂજન કરી ઓવારણાં લીધાં. પરન્તુ જ્યાં તરવાર બાંધી રણ-ટોપ પહેરાવવા જાય છે, ત્યાં તે મહારાજને જખરી છોક આવી. નાટકમાં નીટ મહારાણીને મોઢે ઉડ્યું. દાસીના હાથમાંથી પુષ્પથાળ હેડી પડી ગઇ, એ બધું તે જાણે ઠીક! પરન્તુ એ છોકની સાથેજ મહારાજની બનાવટી મૂંઝ પણ ઉડી-નીકળી ગઇ. એમના મહારાણી સાહેબાએ પોતાનું હસવું રોકવા મોઢે રમાલનો ડુચો આડો ધર્યો, છતાંય વેગ ન અટકાવ્યો, એટલે બડબડાટ હસી દેવાયું. તે પછી મહારાજ યુધ્ધે ગયા. અને થોડીજ વારમાં રાગના દુશ્મને આવી મહારાણીને તેમના માર્યા ગયાના ખોટાં સમાચાર આપ્યાં. પતિવ્રતા રાજપૂતાણીએ કેડમાંથી કટાર ખેંચી કાઢી, ને પેટમાં હુલાવી પતિ પાછળ આપઘાત કર્યો. પણ અરેરે ! રાત્રી રંજનું પાણી ભરવું એ પોલા ચળકતા ખોલામાં ભૂલી જવાયાથી

ખરેખરી ફજેલી થઇ ગઇ. એ વગર વિચારે ધખ્ય દેતી કે નીચે પડી. ઉપરથી પડદો પડ્યો, પણ એની ગરદનનો લાગ એ પડદાની બહાર રહી ગયો, ત્યાં તે ડાયરેક્ટરે ટાંટીઆ પકડી એને અંદર ધસડી લીધી. અને આમ અમારો ટ્રેઝીકનો સીન કોમીકના મિશ્રણથી પૂરો થયો.

છૂટી સીનનો ઉધડતોજ દેખાવ એવો હતો, કે શહેરની એક નામકિત વેશ્યાને ત્યાં આખરદાર અને ખાનદાનના સફરજ દો, ન્યાતિના આગેવાનો, થાંભલાઓ, અને સમાજના ધર્મચૂરત નેતાઓ પધારી ગંગાજળ અને આનંદાનંદી મોજ ઉડાવે છે. કંઈક દિવસના ઉગ્ગગણથી થાકેલપાકેલ વેશ્યાનો પાઠ લેનાર વ્યક્તિ એ મખમલ ને મશરૂની નરમ ગાદી ઉપર પડતાંજ ખરેખરી પોદી ગઇ. એક પછી એક તમામ રંગીલા જવાનોએ એક એકના મોઢા સ્કામું જેતાં ખીસીયાણુ પડી જઇ પોતપોતાની જગ્યા સંભાળી, પણ પેલાં શ્રીમતી બનેલા ભાઈસાહેબ તો ધસધસાટ ધેનમાં પડ્યાં હતાં. હવે શું કરવું? એને જગડવી ક્યા પોઇન્ટથી? આખરે અમારા ડાયરેક્ટરે ન છૂટકે કોલાહલ મચાવતાં ઓડિયન્સને શાન્ત પાડવા છેવટ પિસ્તોલનો ખાલી ધડકો કર્યો. અવાજ થતાંજ એની ઉંધ ઉડી ગઇ અને એ આંખો ચોળતી આળસ મરડી ઉડી, વસ્ત્ર સમારવા લાગી. ડાયરેક્ટરે આગળથીજ એ દારૂડીઆ બનનાર શ્રીમાનેને કહી રાખ્યું હતું. કે 'વેશ્યાલુવનના સીનમાં દારૂને બદલે ક્યાં તો લાલ સરખત, ક્યાં તો રાસખરીની મીઠી બાટલી તમને ભરી મોકલશું,' પણ ઉતાવળમાં એમ ન બની શકવાથી વેશ્યાની દાસી બનેલી બાળાએ લાલીનો લાલ પાઉર પાણી ભરેલા સીસામાં નાખી, હલાવી, તેનીજ ખાલીઓ ભરી હલાણી કરવા માંડી. એ બાપડી નાદાનને ખચર નહોતી, કે આ બધા કંઈ ખરેખાત એ લાલ પાણી ગટમટાવવાનાજ

હશે! પરંતુ અહીં તો એથી સર્વથા વિપરિતજ અન્યું. સરખત અને રસબરીને ભરોસેજ એસી રહેલા એ બિરાદરો તો પહેલી ખાલી મેળવવાને પડાપડી કરવા લાગ્યા, પણ જ્યાં એકજ ડોઝ! એકજ ઘુટડો ભર્યો, ત્યાં તો પછી થુ...થુ...થુ...થુકાથુક અને એક એકને કટાણા મોઢા બતાવી બતાવીને જીલ લૂંછલૂંછ! ત્યાં તો ઉંઘમાંથી ઉઠેલી વેશ્યાએ પણ એ હાથ કમર ઉપર રાખી હવે ગોળગોળ કુદડી ફરવા માંડી. પણ યા ખુદા! એટલામાં અચાનક જેમ કોઇ બખોલમાંથી એકાએક સર્પનું મોઢું જોઇ આપણી આંખ ફારી જાય! ભવાં ચઢી જાય! તેમ એના ચક્રકર ચક્રકર ફરતા ધાધરાની નીચેથી ધીરેધીરે સરીને નીચે આવેલું એનું ધોતીઉં દેખાવાં લાગ્યું. શ્રીમતીની નજર પણ સ્ટાઇલમાં મુજરો ફરી કમાન ખાઈ નીચે એસતાં એની ઉપર પડી, એટલે એમનું મોઢું પણ પ્હોળું થઇ ગયું. એ તો એવી ગભરાઇ...એવી ગભરાઇ કે એ હાથે એ ઉચું પકડી સીધી અંદરજ પલાયન થઇ ગઇ, અને આમ અજાણ્યે ઝ.મેક્ષા રંગમાં એકાએક ભંગ પડ્યો.

સાતમે સીન મહારાજ ને સુલતાનની લઢાઇનો હતો, તેમાં પણ એવુંજ બધાયું. તરવાર ઝૂંટવી લીધેલા સુલતાનને ઘર કરવા મહારાજએ બેટમાંથી પિસ્તોલ કાઢી, પરંતુ બાર કરવા જતાં તે ખાલી માલમ પડી. ફજેતીની તો વાતજ ન પૂછે! ખાલી પિસ્તોલ ધરાતાં ટેબલો થયો ને પડદો પડ્યો! ત્યાં તો કેટલીક મસ્કરી મંડળીએ એ ટેબલો જોવા તાળીઓ પાડી-પાડી સીન ફરી ઉચકાવ્યો, પણ એટલામાં તો તમામ પલાયન થઇ ચૂકેલા, કોઇ ન મળે. ફક્ત એક ધોતીઆદાસ મીસ્ટર સ્ટેજ ઉપર પડેલી તરવાર લેવા દોડેલા, તેમના દર્શન પડેડો ઉચકાતાં લોકોને થયાં. તેમનો મગજ તો હજારો લોકોની વચ્ચે પોતાની આખર જતાં સાતમે

આસમાને ચઢી ગયો. ત્યાં સ્ટેજ ઉપર ઉભા ઉભાજ તેમણે તો આક્રમ્યું :
“સાલ્લા આંધળા ! ઉઘે છે ? જલ્દી પડદો નાખી મરને ?” અને ઉપરથી
એમના માથા સાથે આખાદ આક્રમ્ય એમ પડદો પડ્યો. એમના
દરોરામાંથી લાલ પાણી નીકળ્યું.

આઠમા સીનમાં યુધ્ધમાં હણાયલા શાહે સુલતાનના શય
ઉપર પડી તેની પ્યારી બેગમને વિલાપ કરવાનો હતો. એના ટાંટીયા
સ્ટેજ ઉપર જતાં ધ્રૂજતાં હતાં. અતે મારીમચડી એને ડાયરેક્ટરે
અંદર ધકેલી. એ ગભરાયલી ગભરાયલી ઓડિયન્સ તરફ મોઢું કરવાને
બદલે પીઠ કરીને શય ઉપર પડી. બહુ વારે ડાયરેક્ટરની આંખ સાથે
એની આંખ મળી, ત્યારે એણે પોતાની એ જૂલ સુધારી, પણ એનાથી
એનું નીચું મોઢું કેમે કરી ઉચુજ ન થાય. એની શરમ ને ધ્રૂજરી
તો એવી બેહદ હતી, કે વાતજ ન પૂછો. મોઢામાંથી જ્યાં એક
અક્ષર પણ નિકળવાના ફાંફાં, ત્યાં પછી ગાયન ગાવાની તો વાતજ
ક્યાં કરવી ? આખરે બહુ બહુ પ્રયત્ને એ બોલવા ગઇ, પણ એના
મોઢામાંથી પોતાને માટે સ્ત્રીજોગ (નારી જાતિ) સંબોધનને બદલે પુલ્લિંગ
(નર જાતિ) સંબોધનજ નીકળી જવા માંડ્યાં. એ વાક્યે વાક્યે અચકાવા
અને જૂલવા લાગી. એની જીભ તૂટવા મંડી. “ઓ...ઓ...નાથ
બહાલા...ખાવિંદ...તું...ગયો...મરને...એકલાને...છોડી ગયો...અને
હવે મ્હારો...જીંદગી...” એકલી ને બદલે એકલો અને મ્હારી ને
બદલે મ્હારો એવાં સ્વાભાવિક શબ્દો એના મોઢામાંથી સરી ગયાં, અને
એમાં એ પણ બાપડો શું કરે ? એને પોતાને માટે નારી જાતિ
વાપરવાની પ્રેક્ટીસજ નહિ, એટલે પછી ? છતાંય એ દાંત વચ્ચે જીભ
ઢબી વચ્ચે વચ્ચે એ એવી નજીવી જૂલ સુધારી લેતો.

નવમાં પ્રવેશમાં પહારવડીઆના હાથમાંથી છટકી રાજકુમાર આવી રાજકન્યાને મળ્યો. ત્યાં પ્રેમચેષ્ટા કરવા જતાં રાજકન્યાના નાકની વેસર નીકળી પડી. રાજકુમારને તેની ખબર ન હોવાથી તે વેસર શોધતી લગ્નગને પગવચ્ચે તેના હાથ પકડી પકડી પોતાની પાસે ખેંચવા લાગ્યો. જેનો જીવ પડી મચ્છલી વાળીમાં છે, એવી લગ્નગવતી એજ વખતે જાન ભૂલી ગઈ, અને એનાથી જોરથી બોલાઈ ગયું: “પણ ઉભો તો રહે, મ્હારી નાકની વાળી નીકળી પડી છે...અને...” બસ ખલાસ. એટલામાં પહારવડીઓ ત્યાં ધસી આવે છે. રાજકુમાર એની સાથેના દંદ યુદ્ધમાં માર્યો જાય છે. મનથી વરી ચૂકેલી રાજકન્યા લૂટારાના હાથમાંથી પોતાના શિયળને સંરક્ષણ પાતિવું શબ્દ લઈ સતી થવા ન્હાસે છે, અને છેલ્લા ભડભડાટ સળગતી ચિતાના દ્રશ્યમાં તો એ પથરની પૂતળીની માફક સ્થંભીજ ગઈ. ચિતાના કુંડમાંથી નીકળતા રાખના ખોટાં લાકડાંઓ અને તણખાંઓ નીકળતાં જોઈ એ એને ખરો અગ્નિ માની અંદર ઝંપલાવતાં આંચકો ખાઈ ગઈ. ત્યાં સિંપાઈના પ્હોરવેશમાં પાસે ઉભેલા મેનેજરે એની કુંડમાં એક એવી તો ચૂંટી (ચીમટી) ખણી આંખ મારી, કે “ઓ આપરે...” કરતાં એ ડરતી ડરતી ધચકતે હૈયે છાતી પર હાથ મૂકી આગળ વધી, પણ અંદર ઝંપલાવવા હિંમતજ ન આપે, પગજ ન ઉપડે. છેવટે આંખ મીંચી એ આગળ વધી, ત્યાં તો રાખનો એક જખરો ભડકો એમાંથી નીકળ્યો. “ઓ મા...રે મ્હારે તો વધી જાગી મરવું.” એમ બૂમ મારતી એ ન્હાસી જવા જીવ લઈને પાછી દોડી.

ભાંગરો વટાઈ જતે, પણ એટલામાં તો પહારવડીઓ રાજમહેલને આગ લગાડે છે, એનો દ્વાન્સફર સીન કડ...કડડ કરતો ચીરાઈ મયો.

“આગ લાગી...આગ લાગી...” એવો પોકાર પાડતાં ડાયરેક્ટરના શિખવ્યાથી વીગમમાં ઉભેલા આળાઓના છોકરાઓએ “ ન્હાસો...ભાગો...” કરતાં આ આળુથી પેલી આળુ ન્હાસભાગ કરી મૂકી. અને એ સોનેરી તકનો લાલ લઈ ટીકીટ ઓફિસ ઉપર બેસનાર શ્રીમાન પણ કેશની પોટલી ખીસ્સામાં મારી છ-પાંચ એગીઆરાજ માપી ગયા.

આ છેલ્લા આકર્ષક સીનની અસર ધાર્યા કરતાં તદ્દનજ ઉંધી થઈ. ડાયરેક્ટર ને મેનેજર સિવાય ખીજા કોઈ આવાં ભયંકર સીનોથી પરિચિત નહોતાં, એટલે તમામ માણસો ખરેખર આગ લાગી હોય તેમ મ્હેરેલાં ડ્રેસ સાથેજ “ ન્હાસો...ભાગો...આગ લાગી.” એમ બૂમ મારતાં રેજ ઉપરથી ફૂટી ફૂટી ઓડીયન્સમાં થઈ થઈને બહાર ભાગવા માંડ્યા. ડાયરેક્ટર ને મેનેજરે આ ધમસાણુ વળાનું અટકાવવા બહુએ માથાફાડ કરી, પણ વ્યર્થ ગઈ. ઓડીયન્સ પણ લાકડી ડંડુકા ને ખાંસડા લઈ ટીકીટના પૈસા પાછા લેવા રેજ ઉપર ધસી આવ્યું. થીએટરનો મૂળ માલીક પણ “ આ શું તોફાન છે ? ” એ જોવા અર્ધાપર્ધા ઉંઘમાંથી ઉઠી ફાળભર્યે હૈયે અંદર ધસી આવ્યો. ત્યાં તો મહેં રાજના લાલ લાલ ઉંચા ઉંચા ભડકા વચ્ચે રાજમ્હેલના સીનના કડાકા ને ભડાકા થતાં જોયાં. મહેં પણ ખરે માની લીધું, અને હું પણ ખીજાઓની માફક પાછો ફરી જોતો જાઉં ! પગમાં લુગડાનો છેડો ભેરવાતાં પડતો જાઉં ! ને એ લાથની મુઠ્ઠીમાં એને ઉંચુ પકડી જીવ લઈને ન્હાસતો જાઉં. “ આગ લાગીરે...આગ...ન્હાસો...ભાગો... પાણી...” ઇતિશ્રી.

હું પલંગમાં સૂતો હતો, ગોઠડું ઉઘાડી નાખી ધોતીઉં હાથમાં પકડી “ આગ...લાગીરે...” બોલતો જ્યાં દોડવા જાઉં છું, ત્યાં

સવારના આંઝાં અજવાળાં થયેલાં મહેં જોયાં. મહારા પિતાશ્રી મહારી પાસેજ સૂતા હતા. તેમનો કરોડ સ્વર સંભળાયો: “ કેમરે હરામખોર ! ” અત્યારમાંજ ત્હારી સ્થૂંઘર પડી કે ? સૂઈ જા...” અને મહેં ગૂપચૂપ પાછું ગોઠડામાં મોઢું ધાલી દીધું.”

અંદર જગતાં જગતાં મહેં આંગળીને વેટે આજન્ના નાટક કુંપનીની દેખાદેખીમાં હરિકાઈ કરવા ખહાર પડતાં શાળાઓ, કોલેજો, અને કલ્લમો તરફથી ભજવાતાં નાટક નહિ પણ આવાં નાટકના ચેટક (ભૂત) માં ખતતાં હાસ્યાસ્પદ બનાવોતી એક આછી રૂપરેખાના સરવાળા-આદ્યાકી ને ગુણાકાર-ભાગાકાર કીધા. આજની રંગભૂમિમાં કુંપનીના કાયદા, પગારના વાયદા, નફા (રોજ ઉડીને) થઈને નાચવું, એ મજે છે કાયદા; તથા ભાવડાની ખાચડી, ચીંધરાના પડદાં, વગર ગામનો રાજ, ઈમીટેશન અલંકાર, ભાડુતી ફેસ, ભાડુતી થીએટર, ને ભાડુતી પ્રેમ યાને લવ ! હલકી એવી વેશ્યા તે આજની રંગભૂમિ પર સતી સાવિત્રી થઈ શિયળ અને સતીત્વના વિષયો ચર્ચે, અને નવી-જુની બબ્બે ખાચડીઓ ઘેર હોય, એનો ધણી બાળબ્રહ્મચારી શુકદેવજી, અને સંન્યાસી સિદ્ધાર્થ બુદ્ધની ભૂમિકા ભજવી જગતને આદર્શના ઉપદેશ આપે ! દારૂનિષેધ અને રહાના બહિષ્કારના ભાષણો ખાદીના સ્વદેશી પોશાકમાં ભરડે ! “દશભક્ત દાદા ગાંધી ને તિલક જેવો થઈશ.” વિગેરે અદ્વાતક્રા બકે, બધારે ખેલ ભજવાયા પછી એજ કોટ-પાટલુનદાસ માસ્તર દહાડાના ડહનખંધ રહાના ખ્યાલા અને એકસો

નંખર વતના બેવડાના બાટલા ખાલી કરે ! ખરેખર આજકાલ
બજવાતા નાટકોમાંથી સેંકડે સત્તાણું તો આવાં નાટકના ચેટક એટલે...

એ ધડીના ભાગવત ને એ ધડીની ગીતા !

એ ધડીના રામ ને એ ધડીની સીતા !

→ ❖ બોલો ! બિરાદર ! મહારા આ અનૂભવમાં

કેટલા ટકા દુધ ને કેટલા ટકા પાણી ? ❖ ←

❖ “પુણ્ય”ની પ્રસિદ્ધ કૃતિઓ. ❖

સમાજની સંઘ્યા ૧-૨ [સામાજિક]	રંગમાં ભંજ [કાવ્યમાં ઐતિહાસિક]
ઝેરની પ્યાલી ૧-૨ ”	રાક્ષસી કુતરો [હિટકદીવ]
વીણા વેલી ૧-૨ ”	ખૂની કોણ ? ”
નવલયા હીરણ [મળતી નથી]	ભાવનો એકકો ”
જળસમાધિ ”	ચોકડનો એકકો ”
અમાઓની લક્ષ્મી [કાવ્યમાં]	જળકુમારી-૧ ”
સુખરેડી સરલા ”	સરોવરની સુંદરી ૧-૨ ”
રાગ ભરથરી ”	મહાદેવીની મૂર્તિ ”
હાનેધરી કરણ ”	શયતાની લીલા ”
ભક્ત સુરદાસ ૧-૨-૩ [ધાર્મિક]	પ્રીક્લેસ બેરીટર [હારવ]
ભક્તરાજ પ્રહ્લાદ ”	ધડીબાર ગમ્મત ”
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ ૧-૨ [ઐતિહાસિક]	એ ધડી મોજ ”

* ઉપરની કોઈ પણ કૃતિ મેળવવા માટે નવ આનાની ટીકાટા ખીડો. *

“ શ્રી સરસ્વતી મંદિર. ” કણપીઠ ખુબર-સુરત.

સુરતની મરાઠૂર મિઠાઈઓ

—: અને તે :—

..... મેળવવાનું જાણીતું અને માનીતું મધક.....

ધી સુરત સ્વીટમાર્ટ

—: કે જ્યાં :—

ઉમદા પ્રકારની મોઘા મસાલાથી મધમધતી ચોકખા ધીની તાજી મીઠાઈઓ—ધારી, મગજ, દળ, દહીંચરા, પુરી એ સિવાય નાંની મોટી સુતરફેણી, દરેક પ્રકારના હલવાઓ, નાની મોટી જાતની જલેબી, ખુંદીના લાડુ ત્રગેરે વિગેરે એ સિવાય સ્વાદિષ્ટ ફરસાણુ [સેવ, માંદીયા, ભજ્યાં, કચોરી] એ ચીજો દરેક વખતે તાજીજ મળી શકે એ બજાર ચાલ રાખી દેશાણુ નોંધી ક્યો ને મુલાકાત કરો. તમેને ધારેલા સતોષ જરૂર થશેજ.

—: ખાસ સગવડ માટે બે દુકાનો :—

બુરાનપુરી લાગણ; શાખા—ચૌટા બજાર—સુરત.

માલીક—રામજી માધવજી મીઠાઈવાલા

તા. ક:—બહારગામના બોર્ડરો એડવાન્સ મળ્યેથી તુરંતજ ટાઇમસર ને સતોષકારક રીતે બજાવાય છે.

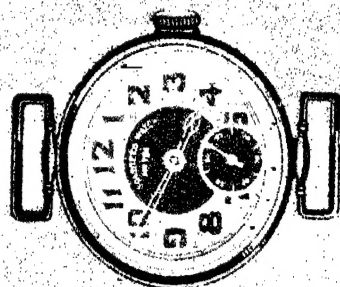
પાર્ટી, મેળાવડા, લગ્નપ્રસંગો ઉપર જરૂર ચાલ કરશો તો તમારા અર્થેલા પૈસાનો પૂરો બદલો મળતાં સતોષ થશે.

ત્રીસ વરસની જુની અને બાણીતી ધી સોલજર વોચ કું

— કલ્ચીક બજાર—મુરત. —

અમારી

કંપનીમાં મેટલ,
સીલવર, શેલ્ડ
ગોલ્ડ અને
પ્યાર ગોલ્ડના
પોકેટ તથા

રીસ્ટ વોચ
ગેરન્ટી સાથે
મ ન પ સં દ
ડી આઈ ન ના
માંગો એવાં
મળી શકે છે.

તેમજ ગજવામાં રાખવાના નહાના-મોટા તથા ટ્રેબલ
ઉપર મૂકવાના બેઠકના એલેરામ-ધડિયાળો, તથા કીટસન
લાઈટ પેટ્રોમેક્સ તેમજ પ્રાયમસ વિગેરે ઉંચી ક્વોલિટીના
રાખવામાં આવે છે.

અમારી કંપનીના વોચ રજીસ્ટર છે.

— ભાવ તથા ડીઝાઈન બેવાં કેટલોગ માંગો. —

તા. ક:—ધડિયાળને લગતા તમામ સાંચાકામના ભાગો હયા વેચાય
છે. તથા કોઈપણ જાતનું રીપેરિંગ કામ પણ કરી આપવામાં આવે છે.

❖ તમે એ જોયું કે ? ❖

[પાંચસો બઢા એક પાનાનું કપડાના પાકા પૂંડાનું દળદાર પુસ્તક]

- : : તમે ગામડાના હો કે શહેરના હો ! : : —
- : : નહાતા દુકાનદાર હો કે મહેતા વેપારી હો ! : : —
- : : અધિક પાકિય શિક્ષણની રીત વ્યાજ ગણતા હો ! : : —
- : : અગર દેશી રૂપિયા આના લેખે વ્યાજ ગણતા હો ! : : —

લાંબા લાંબા સરવાળા, જાદુઆકી ગણાકારને ભાગાકારમાં નકામો વખત ગાળવા કરતાં તમે આ પુસ્તકની ફક્ત એક જ નકલ ખરીદો.

❖ વ્યાજગણિત ❖

કે જેમાં એક રૂપિયાથી માંડીને તે એક લાખ રૂપિયાનું જેને તેટલા આનાની તેરીખે એક દિવસથી માંડીને તે અધિક માસ સાથે તેર માસનું રા. આ. પાઈ અને પા. શિ. પેન્સથી દેશી અને પરદેશી અને રીતે વ્યાજ નેની રીત સાથે ગણીને તૈયાર આપવામાં આવ્યું છે.

મૂલ્ય રા. ચાર. પાંચેસ સાથે

ગગનમાં ઘડીભર ચન્દ્રિકા ચમકી !

અને તે બેઠકને

ચાંદનીના પ્રખ્યાત તંત્રીશ્રીએ એ ચાંદની ઉપર લખી નાખ્યું
.....એક અકલાતુન પુસ્તક.....

મૂલ્ય	+	+	+	+	+	રૂ. ૨૫૦ પાનાં
પાંચેસ સાથે	+					વેપારી
રા. ૧-૦-૦	+					૨ ચિત્રા.

લેખક : નાગરદાસ ઈ. પટેલ.

એકેએક ઉગતા લેખકને એક વાર આનો અભ્યાસ કરવાને માટે ખાસ

— : : ભક્ષામાળા કરવામાં આવે છે. : : —

❖ " શ્રી નવજીવન પુસ્તકાલય " દ્વારા ગેડ—મુદ્રિત.

[મેનેજર :— બી. એસ. પ્રધર્મ.]

ધી સુરત સ્વીટ માર્ટ

શાખા ને
સગરના માણ
એ પાવાની
ઉપયોગની
સોજેત વિદ્યાપત
ભાવે વચનારા
પારેથીજ
જેમ ખરીદ
સાની કાળજી
રાખે છે તેમ
મરદાનાં પાણ
તેમ પ્રકારતા
અમારા આ
ખીજનંત્રની
કદર કરવાની
પાવાની ફરજ
અમરે છે.

મિથીબ આ
ધી સુર
સ્વીટ માર્ટ
તાજ મિઠા
મેવાના ગંગા
સંગદરથા
નાથ વિધવિધ
ફરમાણુ
મળવવાનાં એક
પાવાનીય
મયક તર
સાહુમાળ
સુરત શહેર
જેલે અવ
ચરચર
મગદર
અવગ

શાખા

ચૌટા બજાર

નંબર ૨

કેળાપીઠના પુલની નીચે.

